

ANWBEXTRA

Marrakech

De 15 hoogtepunten in een oogopslag

11 De vlooiemarkt Souk El Khemis (blz. 62)

10 Het Quartier des Tanneurs (blz. 59)

9 Het Maison de la Photographie (blz. 57)

8 De Medersa Ben Youssef (blz. 53)

7 De soeks in de medina (blz. 50)

1 De Place Jemaa el Fna (blz. 32)

3 De Dar Si Said en het Palais de la Bahia (blz. 38)

5 Het El-Badipaleis (blz. 44)

4 De mella (blz. 41)

6 De kashba (blz. 47)

Welkom

Marhaba	6
Ter oriëntatie	8
Kennismaking, Marrakech in cijfers	10
Geschiedenis, heden, toekomst	16
Praktische informatie	18

De 15 hoogtepunten

1 De hartslag van de medina – de Place Jeema el Fna	32
Alle wegen leiden naar 'la place': het Jeema el Fna, Afrika's beroemdste plein, is het hart van de medina van Marrakech.	
2 Rond de Koutoubia – het Cyber Parc en het Ensemble Artisanal	35
Het symbool van Marrakech is omgeven door tuinen en parken en de staatscoöperatie voor kunstnijverheid.	
3 Moorse paleizen – de Dar Si Said en het Palais de la Bahia	38
Museum en filmdecor: de beide vizierspaleizen zijn indrukwekkende voorbeelden van de Moorse paleisarchitectuur.	
4 Het Joodse leven in Marrakech – de mella	41
Een synagoge en een Joodse begraafplaats getuigen van de vroegere omvang van de Joodse gemeenschap.	
5 Het aura van verval – het El-Badipaleis	44
Eens het grootste paleis van de Maghreb, nu een ruïne.	
6 De dodenstad van de Sa'adiërs – de kashba	47
Plaats van stilte en concentratie: de prachtige mausolea van de Sa'adische sultans.	
7 Oriëntaalse bazaarconomie – de soeks in de medina	50
Een heel eigen wereldje met winkels, werkplaatsen en magazijnen.	
8 Kalligrafie en arabesk – de Medersa Ben Youssef	53
Sacrale geometrie in de artistieke perfectie: de medresse is godshuis en theologische school in één.	
9 Enig in zijn soort – het Maison de la Photographie	57
Een must voor liefhebbers van fotografie: de prachtige verzameling van Patrick Mana'ch.	
10 Terug naar de middeleeuwen – het Quartier des Tanneurs	59
Zwoegen tot je erbij neervalt: hier komen de mooie leren tassen, jassen en schoenen vandaan die zo geliefd zijn bij toeristen.	
11 De grenzen van bruikbaarheid – de vlooiemarkt Souk El Khemis	62
Chaos met een systeem: hier is werkelijk alles te koop.	

12	Marrakech-de-luxe – Hivernage en Guéliz	64
	Ook Marrakech heeft een hippe en moderne kant: de nieuwe stad met zijn chique winkels en restaurants.	
13	Een droom in kleuren – de Jardin Majorelle	67
	De betoverende tuin weet te fascineren met de korenbloemblauwe gebouwen.	
14	Een oase als historische stadskern – de Palmeraie	70
	Het oeroude palmenbos waaruit de stad zou zijn voortgekomen, is een bedreigd paradijs.	
15	Designercentrum van Marrakech – Sidi Ghanem	73
	De oude industriegebouwen aan de rand van de stad zijn nu het domein van creatievelingen.	
Nog meer Marrakech		
	Gebouwen en poorten	76
	Hamams	78
	Musea	79
Excursies		
	Vallée de l'Ourika/Oukaïmeden	81
	Tizi n'Tichka – Telouët – Aït Benhaddou	82
	Essaouira	84

Te gast in Marrakech

Overnachten	88
Eten en drinken	94
Winkelen	102
Uitgaan	108

Toeristische woordenlijst	114
Culinaire woordenlijst	116
Verklarende woordenlijst	118
Register	120
Fotoverantwoording	123
Notities	124
Colofon	126
Paklijst	127
Extra-routes	128

►   Deze symbolen verwijzen naar een plattegrond

 Dit symbool in de tekst verwijst naar een van de 15 hoogtepunten

 Dit symbool in de tekst verwijst naar een Waar voor je geld!-tip

Marhaba – Welkom

Een palmenoase tegen een achtergrond van besneeuwde toppen, de sfeer van de woestijn. De bergrug van de Hoge Atlas op nog geen 70 km afstand. Marrakech grossiert in contrasten, niet alleen wat betreft het klimaat en het landschap. Een stads sprookje tussen traditie en de moderne tijd, eeuwenlang een schakel tussen de Sahel en de Maghreb, handelscentrum, knooppunt in het net van karavaanroutes, unieke culturele smeltkroes van Arabische, Berberse en zwart-Afrikaanse tradities. Het huidige Marrakech is hip en trendy, maar ook nog altijd mysterieus en raadselachtig. Tot de geheimen van deze stad dring je niet zomaar door ...

Ter oriëntatie

Overzicht

Wie voor het eerst in Marrakech aankomt, ziet waarschijnlijk enkele clichés bevestigd: de stad een hectische, lawaaiige en onoverzichtelijke metropool, de medina een doolhof van straatjes, waar je niets gericht kunt zoeken maar alles alleen bij toeval vindt, de soeks één grote chaos, een verzameling koopwaar zonder vaste prijzen en krioelende mensen, de taal een ongekend raadsel, het Arabische schrift een kalligrafisch mysterie. Een uitermate vreemde wereld, in het beste geval exotisch te noemen, in het ergste geval angstaanjagend.

Structuur in plaats van doolhof

De nieuwkomer zal het amper kunnen geloven, maar Marrakech is anders, heel anders. U zult namelijk tot de ontdekking komen dat u zich in een opmerkelijk gestructureerde grote stad beweegt. Toegegeven, het kost wat tijd om tot dit inzicht te komen. Marrakech is – heel anders dan bijvoorbeeld Fès – een stedelijke kosmos, waardoor kilometerslange boulevards en zichtassen lopen (Avenue Mohammed V, Avenue Mohammed VI, Avenue de la Menara, Avenue Hassan II). De **medina** is omsloten door een enorme ringmuur. Daarin zijn zo'n twintig imposante stadspoorten aangebracht, die de toegang markeren tot de evenzovele delen van de (oude) stad. De **Avenue Mohammed V** (► A-E 4-6) is de belangrijkste verbind-

ding tussen de medina en de nieuwe stad. Door de medina zelf lopen meerdere hoofdassen. In het zuiden zijn dat de parallel lopende straten Rue Riad Zitoun El Kedim en Rue Riad Zitoun El Jedid, in het noorden de Rue Souk Semmarine/Rue Souk Nejjarine. Als u telkens weer naar een van deze hoofdstraten terugkeert, zal blijken dat u zelfs in deze onoverzichtelijke wirwar van straatjes heel goed de weg kunt vinden.

'Het plein' Jeema el Fna

Wie desondanks de richting en de oriëntatie in de medina is kwijtgeraakt, vraagt gewoon naar 'la place': het **Jeema el Fna** (► E/F 6) is in Marrakech een zodanig uniek centrum dat er geen enkel misverstand zal bestaan over wat u met 'het plein' bedoelt. Marrakech heeft natuurlijk talloze pleinen, maar er is geen tweede zoals dit. Net zo concurrentieloos is het architectonische symbool van de stad, de **Koutoubia-moskee** (► E 6) met de van verre zichtbare, 77 m hoge minaret. De topografische structuur van de stad is tegelijk een maatschappelijke indeling. De **medina**, waarin bijna alle klassieke bezienswaardigheden liggen, is met de

Het moderne Marrakech tegen de achtergrond van de imposante Hoge Atlas, met links de Avenue Mohammed V en rechts de Avenue Mohammed VI in de wijk Guéliz

grote soeks het centrum van de traditionele ambachten, waarvan de leer- verwerking, de tapijtweverij, de pot- tenbakkerskunst, de textielnijverheid, de houtsnijkunst, de metaalbewerking (koper- en ijzersmeden) en de produc- tie van sieraden de belangrijkste tak- ken zijn. Uiteindelijk beginnen of ein- digen alle excursies door de medina op het Jeema el Fna – alleen al daar- om zou u het veelhoekige plein in u op moeten nemen; dit gaat het beste vanaf een van de terrassen van de om- liggende cafés (Café de France, Café Glacier, Café Argana, Les Terrasses de l'Alhambra, Hotel CTM).

Guéliz en Hivernage: de nieuwe stad

De nieuwe stad, en dan vooral **Guéliz** (► A-C 4), is de wijk van de instanties en de banken, de moderne winkelcen- tra (Marrakech Plaza aan de Place du 16 Novembre) en de op toeristen gerichte bedrijven (Délégation du tourisme, reis- bureaus, autoverhuurders, agenten van de grote luchtvaartmaatschappijen), de elegante cafés en de gerenommeerde restaurants. Een soort Marrakech-de- luxe bevindt zich in het stadsdeel **Hiver- nage** (► B/C 5/6): hier liggen de grote vijfsterrenhotels, het casino, het con- gresgebouw en het Théâtre Royal.

De periferie van de stad wordt ge- kenmerkt door troosteloze flatgebou- wen, maar ook door uitgestrekte par-

ken, plantsoenen en olijfboomgaar- den (zoals de **Jardin La Menara** en de **Jardins de l'Agdal**, en in de bin- nenstad het **Cyber Parc Arset Moulay Abdessalam** en de **Jardin Majorelle**). Hoewel de hype rond de riads in de medina voor een ongekennde opleving in de onroerendgoedsector en een on- gebreidelde speculatie heeft gezorgd, zijn er gek genoeg buiten de medina nog altijd grote stukken onbebouw- de grond en braakliggende terreinen. Daar hebben de projectontwikkelaars en beleggers (nog) niet toegetast. Mar- rakech is bovendien een metropool waar extreme sociale tegenstellingen voorkomen, wat in Marokko verder al- leen in Casablanca het geval is.

Sidi Ghanem en Palmeraie

Marrakech is een hoofdstad met heel verschillende gezichten. U moet beslist eens een buitenwijk opzoeken, zoals het Quartier Industriel van **Sidi Ghanem** (► ten noorden van A 1) om een indruk te krijgen van Marrakech als designer- bolwerk. Of neem een kijkje in de uit- gestrekte **Palmeraie** (► G/H 1) in het noordoosten om een idee te krijgen van de oasestad Marrakech.

Marrakech – de landsnaam Marokko is ervan afgeleid – is meer dan alleen de medina en de nieuwe stad. Het is altijd al anders dan andere steden ge- weest. En die clichés? Kom, en oordeel zelf.

Kennismaking, Marrakech in cijfers

Marrakech – het ‘Parijs van de Sahara’?

‘Hier is men echt in Afrika, niet aan de rand ervan. (...) en meteen midden in Duizend-en-een-nacht. Oude Arabieren op ezels en paarden, gesluierde vrouwen, stokoude bedelaars, eenogigen, negers in alle tinten – en vrijwel geen Europeanen, dat is het mooie. (...) Het kostelijkste is de grote markt. (...) Dat is een gekrioel van misschien wel tienduizend mensen (...) want de stad is het Parijs van de Sahara, over enorme afstanden komen ze aangereiden op kamelen en ezels, om hier enkele dagen of weken door te brengen.’

Fantasie of reisverslag, overdrijving of getrouwe weergave? In het voorjaar

van 1925 verblijft de Oostenrijkse dichter Hugo von Hofmannsthal in Marrakech. ‘Het Parijs van de Sahara’, dat Hofmannsthal hier meent aan te treffen, klinkt als een romantische en onterechte verheerlijking. Foto’s uit die tijd tonen aan dat Marrakech halverwege de jaren twintig niets weg had van een mondaine hoofdstad als Parijs; en de Sahara, die Von Hofmannsthal kennelijk vlak achter de Atlas vermoedde, is honderden kilometers van Marrakech verwijderd, als je de zandduinen in het zuidoosten van Marokko tenminste tot de Sahara mag rekenen.

Dan nog de aantekening ‘en vrijwel geen Europeanen, dat is het mooie’, dat klinkt als de arrogantie van de reizi-

Oriëntaals sprookje: de prachtige binnenplaats van het Palais de la Bahia

ger voor wie toeristen altijd 'de anderen' zijn. En dat terwijl Von Hofmannsthal op uitnodiging van de Franse resident-generaal, maarschalk Louis Hubert Gonzalve Lyautey, in Marokko verbleef: een snoeppreisje dus.

Deze brief lijkt een bron van ergernis en is op poëtisch vlak toch geheel juist. Von Hofmannsthal had voldoende intuïtie om de mysteries van de stad met een treffende aannemelijkheid weer te geven.

Het aureool van een stad

Zonder twijfel had Marrakech vroeger al een uitstraling waaraan de gevoelige reiziger, met name schrijvers, zich nauwelijks kon onttrekken. Pierre Loti (*Au Maroc*), Von Hofmannsthal, Elias Canetti (*Stemmen van Marrakech*), Peter Mayne (*Een jaar in Marrakech*), Claude Ollier (*Marrakch Médine*), Hubert Fichte (*Der Platz der Gehenkten*) en Juan Goy-

tisolo (*Makbara*) zijn de literaire kroongetuigen van het aureool van Marrakech; via verschillende wegen en omwegen kreeg de stad een plaats in hun werk.

Marrakech is inderdaad de meest 'Afrikaanse' grote stad van Marokko. Een eeuw geleden was dat nog meer het geval, omdat de topografie toen nadrukkelijker dan nu werd bepaald door de enorme palmenoase, de Palmeraie, waaraan de stad volgens een legende zijn ontstaan dankt. Eeuwenlang was Marrakech een knooppunt in het net van karavaanroutes door de Sahara. Het was een overslagplaats van goederen en een handelscentrum tussen de zee en de woestijn, tussen de Atlantische Oceaan (en de Middellandse Zee) en de Sahara. Ivoor, leer, zout, goud, stoffen, dadels en levensmiddelen werden hier verhandeld – en vooral zwarte slaven, een lucratieve handel. De fondoeks in de medina boden onderdak aan handelaars en kuddes kamelen, in de soeks werd gekocht en verkocht. En na de vermoeienissen van een reis lonkte het Jeema el Fna met allerlei vormen van amusement. Marrakech was een passageplaats, overstapstation, pleisterplaats voor mensen op doorreis, knooppunt van handelsroutes tussen de Maghreb en de Sahel. De grote Marrakech-schrijvers hebben het bespeurd en beschreven, onderzocht en geanalyseerd.

Reisdoel voor levenskunstenaars

Vrijwel geen andere metropool in de Maghreb weet de reiziger zo met de zinnelijke sensaties van de Oriënt te betoveren, zonder hem of haar permanent met de armoede van de derde wereld te confronteren. Marrakech heeft het aura van een exotische magie en is daarom een populair toevluchtsoord geworden: voor Europeanen die in de winter de kou ontvluchten, voor

Kennismaking, Marrakech in cijfers

vermogende investeerders, voor mensen die op zoek zijn naar God of naar de zin van het bestaan, voor reizigers die in oosterse sferen willen verkeren, voor drop-outs met uiteenlopende vluchtmotieven. Tegelijkertijd is de stad een magneet voor beeldend kunstenaars, schrijvers, musici, filmmakers, ontwerpers en ook een internationale jetset van sterren en prominenten. Marrakech heeft iets heel mondains, wat in de sociale context van de stad gewoonweg obsceen kan overkomen. Omgekeerd heeft de stad iets heel armoedigs, wat als een soort exotische folklore door veel reizigers als authentiek wordt ervaren. Ook die barstjes in de lak, een soort *shabby chic*, zijn elementen van het aureool van Marrakech.

Culturele rijkdom

Marrakech is een van de vier koningssteden van Marokko (Rabat, Fès en Meknes zijn de andere drie) en om die reden een toeristisch centrum. De medina van Marrakech staat met zijn historische paleizen, moskeeën, medressen (Koranscholen), riads (residenties, stadsvilla's), fondocks (herbergen annex pakhuizen), waterputten, stadsmuur en tuinen sinds 1985 op de Werelderfgoedlijst van de UNESCO. In 2001 zette de UNESCO het plein Jeema el Fna op de Lijst Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid. Het *Festival des arts populaires* in de ruïnes van het El-Badipaleis (juni) en het Internationale Filmfestival (december) zijn de belangrijkste culturele evenementen van het jaar.

De Marrakchi – humoristisch en handig

Marrakech is geen 'gemakkelijke' stad. De taalbarrière van het Arabisch en de cultuurbarrière van de islamitische beschaving komen daar als extra hinder-

nissen nog bij, voor Nederlandse en Belgische toeristen overigens duidelijk meer dan voor Fransen, Spanjaarden en Italianen. De slimheid, leepheid en handigheid van vele Marrakchi, die soms culmineert in een zekere doortraptheid, kan eenvoudig worden verklaard uit de noodzaak om in het toerisme een inkomen te vergaren. Wie het lukt om de andere kant van een Marrakchi te leren kennen en hem zodoende als individuele persoonlijkheid te waarderen, wordt vaak geconfronteerd met ontwapenende humor, overweldigende gastvrijheid, betoverende charme, aanstekelijke vrolijkheid en een benijdenswaardig talent voor improviseren. Als het ijs eenmaal is gebroken, ontpopt menige Marrakchi zich als een begenadigd verhalenverteller; neem beslist de tijd om ze aan te horen.

Extreme sociale tegenstellingen

Koning Mohammed VI lijkt er sinds het begin van zijn regeerperiode naar te streven Marrakech nog verder uit te breiden als toeristisch centrum van het land. Sinds de jaren negentig van de vorige eeuw heeft de 'parel van het zuiden' een hoge vlucht genomen op het gebied van congressen en conferenties, als organisator van internationale sportevenementen en als locatie van belangrijke culturele gebeurtenissen. In de Palmeraie in het noordoosten van de stad zijn enorme complexen gepland, zoals luxehotels, appartementengebouwen, vakantiedorpen en resorts. Ook zijn er plannen om meer golfbanen aan te leggen.

De enorme hype op de onroerend-goedmarkt, die ervoor gezorgd heeft dat de prijzen van gerestaureerde riads in de medina tot astronomische hoogten zijn opgedreven, lijkt plaats te maken voor meer realistische waardebepalingen. De prijzen in de sector

Tips voor onderhandelen en afdingen €!

Voor beginners: wie in de soeks mee wil doen met het onderhandelen over de prijs van dure artikelen, doet er goed aan vooraf het **Ensemble Artisanal** te bezoeken. Daar zijn de meeste waren uitgestald tegen vaste prijzen; dat geeft u een goed idee over wat realistisch is.

Verkoopgesprek: als u een bepaald artikel op het oog heeft, moet u dat niet meteen al te duidelijk laten blijken. U kunt het verkooppraatje waarmee de verkoper vroeg of laat begint ook min of meer toevallig naar dat artikel leiden. Belangrijk is dat u zich niet laat verleiden om als eerste een bedrag te noemen, want dan kunt u niet meer lager bieden. Bovendien weet de verkoper wat hij minimaal kan krijgen en bestaat de kans dat u in het vervolg zijn speelbal bent. Uw vraag naar de prijs zal in veel gevallen worden beantwoord met de vraag wat het artikel u waard is. Om ervoor te zorgen dat de verkoper toch als eerste een bedrag noemt, zegt u eenvoudigweg 'donnez moi un prix'. Laat u in geen geval onder (tijds)druk zetten om iets te kopen; dat zou een Marokkaan zich ook niet laten gebeuren. Als u niet tot overeenstemming komt, is het zeker niet beledigend om de winkel kortdaat weer te verlaten. Niet zelden zal de verkoper u achternakomen om uw bod, dat hij zojuist nog resoluut afwees, te accepteren met het zinnetje 'donnez l'argent'.

Tapijten: bij het onderhandelen over tapijten van goede kwaliteit gelden aparte regels. Hierbij moet de koper, om een enigszins gelijkwaardige partij te zijn, zich tenminste een beetje in de complexe materie hebben verdiept. Het is niet mogelijk om voor de aankoop van een tapijt een richtprijs te noemen, zelfs niet bij benadering. De prijs wordt namelijk bepaald door een groot aantal factoren: afmetingen, wolsoort, geometrisch motief, boordsels, verftechnieken, afwerking, aantal knopen per vierkante meter, herkomst enzovoort. In beginsel wordt onderscheid gemaakt tussen geweven en geknoopte tapijten. Een tapijt kopen is een wetenschap op zich. U moet beslist het aanbod en de prijzen van verschillende handelaars vergelijken en eventueel een betrouwbare autochtoon meevragen naar de onderhandeling. En het is aan te raden zo'n aankoop pas aan het einde van uw verblijf in Marrakech te doen, wanneer u enigszins vertrouwd bent geraakt met de details van het ritueel en de gebruiken bij het afdingen.

stagneren, ook al is dat op het hoogste niveau ooit. Af en toe worden vraagprijzen zelfs wat verlaagd.

De gewoonweg angstaanjagende explosie op de onroerendgoedmarkt heeft geleid tot de leegverkoop van hele wijken in de medina. Een gevolg daarvan was de verhuizing, of misschien beter gezegd verdrijving, van families die hier al sinds jaar en dag woonden. De oude stad werd vervuild voor de vaak troosteloze nieuwbouw-

wijken in de periferie. Weliswaar is er in Marrakech, anders dan bijvoorbeeld in Casablanca, geen uitgestrekte misèregordel van krottenwijken en *bidonvilles* (steden met huizen van blik), maar er zijn wel extreme sociale verschillen. Daarbij moet worden opgemerkt dat de stad in elk geval het begin van zoiets als een herkenbare middenstand vertoont.

Desondanks staan in Marrakech tegenover een kleine elite van beleids-

bepalers – de machtigen en puissant rijken – ontelbare onbemiddelden, straatarmen zelfs. Marrakech is niet alleen een magneet voor buitenlandse, maar ook voor Marokkaanse investeerders. Die verdienen hier hun geld in alle mogelijke sectoren, vooral in het onroerend goed, het toerisme, de bouw, de handel en de tussenhandel. Ook wie maar een paar dagen in de stad verblijft, zal bij scherp observeren vermoedelijk ter plekke een bewustzijn voor alledaagse ellende ontwikkelen – bijvoorbeeld in de mella, in de oude fondoeks van de medina, 's nachts op de brede lanen van de nieuwe stad of in de provisorische nederzettingen aan de rand van de stad.

Marrakech verkennen

Marrakech is en was altijd een stad van de getallen, van de balansen, van de handel en de commercie, een relatief profane hoofdstad van het Grote Zuiden. (Fès is daarentegen tot nog toe het intellectuele centrum, de zetel van de oudste universiteit ter wereld, de bakermat van de politieke en wetenschappelijke elites en het spirituele hart van het land.) Weliswaar is de medina van Marrakech op enkele plekken toegankelijk voor autoverkeer, wat gepaard gaat met de nodige geluidsoverlast, toch willen we de gemotoriseerde toerist op het hart drukken juist de medina niet met de auto te verkennen (diverse bezienswaardigheden en

Feiten en cijfers

Oppervlakte: 230 km²

Ligging: Marrakech (466 m) ligt in de agrarisch sterk benutte Haouz-vlakte in het zuidwesten van Marokko, ongeveer 70 km ten noorden van de bergketen van de Hoge Atlas. Sinds 2007 is de stad via een autosnelweg met Casablanca verbonden, sinds 2010 ook met Agadir. Marrakech is momenteel het zuidelijkste punt in het Marokkaans spoorwegnet.

Bevolking: Marrakech telt 1,1 à 1,2 miljoen inwoners (bijna 4700 inwoners per vierkante kilometer) en is daarmee – na Casablanca, Rabat-Salé en Fès – de vierde stad van Marokko. Het is vermoedelijk de enige grote stad van het land waar Berbers in de meerderheid zijn.

Bestuur en politiek: Marrakech is de hoofdstad van de provincie Marrakech-Tensift-El Haouz. Sinds de gemeenteraadsverkiezingen van juni 2009 is Fatima Zahra Mansouri burgemeester van Marrakech; ze behoort tot de nieuwe *Parti authenticité et modernité* (PAM), die pas in 2008 op initiatief van koning Mohammed VI is opgericht. Een vrouw die de scepter zwaait over een miljoenenstad, dat is in Marokko tot op heden een absolute uitzondering.

Toerisme: Marrakech is de meest bezochte stad van Marokko. Dankzij rechtstreekse vluchten naar vliegveld Marrakech-Menara is het aantal stedentrips de laatste jaren sterk toegenomen. In de eerste helft van 2014 trok de stad ruim 10% meer bezoekers dan in 2013. Ook bij toeristen uit Marokko zelf is Marrakech populair.

Tijdzone: in Marokko is het 1 uur vroeger dan in Nederland en België. Marokko hanteert een zomertijd met andere data dan bij ons (zeker als de ramadan in de zomer valt).

Valuta: Marokkaanse dirham (DH of MAD); DH 1 = 100 centimes. Wisselkoers € 1 = DH 11; DH 1 = € 0,09 (december 2014).

de meeste riads zijn evengoed niet met de auto te bereiken), maar de auto op een bewaakte parkeerplaats te zetten en te voet verder te gaan.

De uitgestrekte soeks in het noordelijke deel van de medina vormen een prima flaneergebied, wijken waar u zich met de stroom kunt laten meevoeren, de uitgestalde koopwaar aan een kritische blik kunt onderwerpen en winkels kunt bekijken. Het openbare leven in de medina valt tegen 11 uur 's avonds stil, het tijdstip waarop de discotheken en de clubs van de nieuwe stad tot leven beginnen te komen. Marrakech is niet alleen een topografisch mozaïek van sterk uiteenlopende wijken en stadsdelen, maar ook een stad die gekenmerkt wordt door heel verschillende ritmes.

Plagen en regels

Er zijn twee ware plagen in Marrakech: de taxichauffeurs die halsstarrig weigeren de meter aan te zetten (zie blz. 19), en de brommers. Hier worden alle brommers voor goederenvervoer gebruikt; voortdurend claxonnerend en roekeloos scheuren de bromfietzers door de nauwe steegjes van de medina. De overlast van nepgidsen (*faux guides*) is inmiddels aanzienlijk teruggedrongen, niet in de laatste plaats door effectief optreden van de toeristenpolitie.

Jammer genoeg is het niet-moslims in Marokko niet toegestaan een moskee binnen te gaan. Hetzelfde geldt in principe voor islamitische begraafplaatsen. Deze regels dienen natuurlijk te worden gerespecteerd; als u ze toch aan uw laars lapt, kan dat vervelende gevolgen hebben.

Terughoudendheid is ook geboden bij het fotograferen, vooral in onduidelijke situaties. De mensen die u op de foto zet, verwachten vaak een fooi. Neem in elk geval geen foto's van bid-

dende moslims. Wordt u bij mensen thuis uitgenodigd, gaat u naar een officiële instantie of bezoekt u een van de 'betere' restaurants, dan wordt verwacht dat u zich fatsoenlijk en smaakvol kleedt. Hetzelfde geldt bij de bezichtiging van een medresse (historische Koranschool). Wie hier in korte broek of in al te informele kleding komt aanzetten, overtreedt de geboden van betamelijkheid die in een islamitisch land gelden.

Milieuproblemen

Ook in Marrakech is milieuvervuiling aan de orde van de dag. De ontketende bouwwoede heeft ervoor gezorgd dat steeds meer terreinen worden dichtgebetonneerd. Het eeuwenoude, onder de medina vertakte watervoorzieningsstelsel is dringend aan sanering toe. Vergane pakkingen en lekke buizen zorgen ervoor dat veel van het drinkwater, afkomstig uit het Ourikadal en uit het stuwmeer van Lalla Takerkoust (ca. 35 km ten zuidwesten van Marrakech), ongebruikt wegsijpelt in de grond. In hartje zomer, wanneer het kwik oploopt tot wel 45°C en er een warme deken over de stad ligt, blijken steevast de knelpunten in de watervoorziening. In de Palmeraie, waar verscheidene golfbanen kunstmatig worden bevoeid, zijn de tekenen van woestijnvorming allang zichtbaar.

Duurzame energie, management van hulpbronnen, rioolzuivering, afvalscheiding, bescherming van oppervlaktewater, herbebossingsprogramma's, bodemsanering: al deze inspanningen zijn, niet alleen in Marrakech, tevergeefs zolang er niet een milieudienst is die op basis van het principe 'de vervuiler betaalt' milieucriminelen voor de rechter daagt en milieunormen niet alleen afkondigt maar ook handhaaft, controleert en gerechtelijk afdwingt.

Geschiedenis, heden, toekomst

Almoraviden en Almohaden

De stichting van de stad is met mythen omgeven. Rond 1060 moet krijgsheer Abou Bekr hier zijn kampement hebben opgeslagen. Zijn neef Youssef ben Tachfine breidde dat tien jaar later uit tot de hoofdstad van de Almoraviden. Abd el-Moumen (1130-1163) veroverde Marrakech in 1147, liet de bouwwerken van de Almoraviden vernietigen en maakte van de stad het prachtige centrum van het Almohadenrijk. Tijdens zijn regeerperiode werden de Koutoubiamoskee gebouwd en de Menaratuinen aangelegd. Een eerste bloeitijd, in zowel cultureel als economisch opzicht, beleefde Marrakech in het tijdperk van sultan Yacoub el-Mansour (1185-1199). Toen werden de kashba met de moskee gebouwd, paleizen en tuinen aangelegd en meer moskeeën opgericht.

Marrakech in de jaren dertig van de 20e eeuw

Meriniden en Sa'adiërs

Toen de Meriniden in 1269 Marrakech veroverden, Fès tot nieuwe hoofdstad kozen en de karavanen van de Trans-Saharahandel omleidden via de route Fès-Sijilmassa (Tafilalt)-Gao (Mali), begon voor Marrakech een periode van stagnatie en neergang die ongeveer 250 jaar zou duren. Bij de inname van de stad door de nieuwe heersersdynastie van de Sa'adiërs, in 1520, werd Marrakech beschreven als verregaand vervallen, geteisterd door pestepidemieën en ontvolkt als gevolg van hongersnoden.

In de tweede helft van de 16e eeuw – sinds 1554 was Marrakech weer de hoofdstad – maakte de stad een snelle opleving door, die tijdens het sultanaat van Ahmed el-Mansour (1578-1603) in een tweede bloeiperiode culmineerde. Gefinancierd met Portugese herstelbetalingen (na de Driekoningenslag in 1578) en de enorme winsten uit de goud- en slavenhandel met Timboektoe (Mali) ontstonden bijvoorbeeld de necropolen met de Sa'adische graven en het enorme El-Badipaleis. Rond 1600 was Marrakech een welvarende wereldstad met zo'n zestigduizend inwoners en in de mella woonde de grootste joodse gemeenschap in Marokko.

Alawieten en protectoraat

De Alawieten, vanaf 1667 de gezagsdragers in het sultanaat, verplaatsten de hoofdstad onder Moulay Ismail (1672-1727) naar Meknes. (Veel later, in 1912, werd het weer Fès.) Deze Moulay Ismail heeft huisgehouden in Marrakech. Hij liet het El-Badipaleis afbreken en de Sa'adische graven dichtmetse-

len; ook de wederopbouw onder sultan Mohammed III, halverwege de 18e eeuw, konden deze barbaarse daden niet meer ongedaan maken. Tijdens de heerschappij van Moulay Hassan I (1873-1894), in Marrakech tot nieuwe sultan benoemd, en zijn zoon Moulay Abd el-Aziz (1894-1908) ontstonden de enorme paleiscomplexen Palais de la Bahia en Dar Si Said.

In de periode dat (Zuid-)Marokko een Frans protectoraat was (1912-1956), was de invloed van Marrakech tenietgedaan door de legendarische collaborateur El-Glaoui, die tot 1955 zijn Berberleger aan de Franse kolonisator ter beschikking stelde. In 1956 werd Marokko onafhankelijk.

Het moderne Marrakech

Marrakech is tegenwoordig de meest bezochte plaats van Marokko. Sinds eind jaren tachtig en begin jaren negentig van de vorige eeuw hebben steeds meer buitenlanders, vooral Europeanen, riads (paleizen of patriciërshuizen met meerdere verdiepingen rond een rechthoekige binnenplaats) gekocht in de medina. De prachtige paleizen zijn verbouwd tot toeristische accommodatie. Deze uitverkoop van historisch belangrijke architectuur heeft noodlottige consequenties gehad. Als gevolg van de riadgekete zijn de prijzen voor onroerend goed vooral in Marrakech explosief gestegen. Hele families zijn uit de medina naar de nieuwe stad of de periferie verdrongen, vaak zelfs verdreven. Menige riad werkt onder het mom van accommodatie voor privé gasten; de gemaakte winsten blijven daarmee buiten het bereik van de Marokkaanse fiscus.

Marakkech heeft in het afgelopen decennium de aandacht op zich gevestigd als organisator van grote sportevenementen (zo vond hier in 2013 de finale van het WK voor clubteams tus-

sen Bayern München en Raja Casablanca plaats, vergezeld van een mediahype die zijn weerga niet kende) en culturele manifestaties (filmfestival), als internationale congres- en conferentiestad, als hippe partybestemming, als eldorado voor golfers en actieve toeristen, als zuidelijk paradijs voor Europese overwinteraars en als een sprookje uit Duizend-en-een-nacht. En koning Mohammed VI lijkt het toerisme in Marrakech nog verder te willen uitbouwen. De bouwwoede is al onmiskenbaar, de hotelcapaciteit moet nog worden uitgebreid, er moeten meer golfbanen worden aangelegd. Alsof het massatoerisme niet nu al tegen zijn grenzen aanloopt, en in het ergste geval vernietigt wat het beoogt ...

Alleen maar toekomstmuziek?

De uitgestrekte Palmeraie in het noordoosten van de stad wordt tegenwoordig ecologisch bedreigd en van een voortvarend crisismanagement is geen sprake. In de medina, die sinds 1984 op de Werelderfgoedlijst van de UNESCO staat, lopen ambitieuze projecten om de veelal vervallen herbergen annex pakhuizen (fondoeks) uit de 17e, 18e en 19e eeuw te behoeden voor een toekomst als ruïne. Met het in de zomer van 2011 geopende cultuurcentrum Riad Denise Masson is er een locatie gekomen voor presentatie en uitwisseling, die juist ook de jeugdige inwoners van Marrakech aanspreekt. En de in 2011 opgerichte *Association Memoires de Marrakech* hoopt 'het chaotische urbanisme dat in de toekomst de stad lijkt te bedreigen, te kunnen beteugelen'. Klaarblijkelijk is er in Marrakech iets in beweging gekomen. Het is bepaald geen toeval dat tijdens de 'Arabische lente' van 2011 juist Marrakech een aantal keer het toneel was van grote demonstraties.

Praktische informatie

Reizen naar Marrakech

Met het vliegtuig

Transavia biedt dagelijks een rechtstreekse vlucht van **Amsterdam** naar Marrakech. Ryanair vliegt twee keer per week rechtstreeks vanaf Eindhoven. Vanuit **Brussel** vliegen Brussels Airlines (één keer per week), Thomas Cook Airlines (twee keer) en Jetairfly.com (drie keer) naar de stad.

De internationale **luchthaven Marrakech-Menara** ligt slechts circa 6 km ten zuidwesten van het stadscentrum. In de aankomsthal bevinden zich wisselkantoren en vestigingen van internationale autoverhuurders (zoals Avis, Hertz en Sixt).

Inlichtingen: tel. 0524 44 78 62 of 0524 44 78 65, www.onda.ma

Taxi: een taxirit naar de binnenstad van Marrakech kost in principe DH 50, naar de Palmeraie DH 100. Tussen ongeveer 20 uur en 6 uur wordt een nachttoeslag van 50% berekend. Houd er rekening mee dat tal van chauffeurs proberen te marchanderen met de tarieven, bijvoorbeeld door halsstarrig te weigeren de meter aan te zetten. Stap in dat geval uit en neem een andere taxi (zie ook blz. 19).

Bus (€): de Alsa-City-Bus lijn 19 met het opschrift 'Aéroport-Centre Ville' staat meteen links buiten de aankomsthal. Een enkele reis kost DH 30, een retourticket DH 50. De bus rijdt tussen 6.15 en 21.15 uur, grofweg om het halfuur. De route loopt via de Avenue de la Menara naar het Jeema el Fna, verder naar het busstation bij de Bab Doukkala, door Guéliz, naar het treinstation en dan over de Avenue Mohammed VI terug naar de luchthaven.

Riad-transfer: wie een verblijf in een riad heeft geboekt, kan met de receptie afspreken dat u van de luchthaven wordt afgehaald. Hiervoor betaalt u doorgaans wel een extreem hoog tarief, tot wel DH 200-250!

Met de trein

Een reis vanuit Nederland of België per trein naar Marrakech is alleen iets voor echte spoorwegfanaten. Eenmaal in Marokko volgt u de route via Tanger, Rabat, Casablanca, Settat en Benguerir. Het **Centraal Station** van Marrakech (tel. 0890 20 30 40, 0524 44 77 68, 0524 44 65 69, www.oncf.ma, met winkelpassages en een grote, moderne hal met loketten) ligt bij de kruising van de Avenue Mohammed VI en de Avenue Hassan II, tegenover het Théâtre Royal. Een taxi (*petit taxi*) naar het Jeema el Fna kost ongeveer DH 10-20. Marrakech is het zuidelijkste punt in het Marokkaanse spoorwegnet. Vanaf hier zijn er goede verbindingen met alle grote steden in Marokko. Naar de steden in Zuid-Marokko rijden bussen van de spoorwegen (*Supratours*). Bij het inlichtingenloket is een dienstregeling verkrijgbaar met alle treinverbindingen (*Horaires des trains*).

Met de bus

Wie binnen Marokko een langeafstandsbus naar Marrakech neemt, komt meestal aan op het busstation (*gare routière*) bij de Bab Doukkala (aan de noordwestrand van de medina, hier is ook de centrale **standplaats van de collectieve taxi's**). Het **Supratours-busstation** (tel. 0524 43 55 25) ligt aan de Avenue Hassan II, vlak bij het station. Het **busstation van staatsmaat-**

schappij CTM (tel. 0524 44 74 20) bevindt zich bij de kruising van de Rue Abdou Baker Essadik en de Rue El Adarissa (circa 300 m ten zuiden van het station; bij de Bab Doukkala is ook een CTM-loket).

Met de auto

De optelsom van de lange reis, het totaal aan brandstofkosten en tol in Frankrijk en Spanje en het soms chaotische verkeer in Marokko maakt dat een autoreis naar Marrakech alleen iets is voor de echte liefhebber. Ter plaatse is een auto u ook eigenlijk meer tot last. De medina is grotendeels autovrij, parkeerplaatsen zijn schaars en soms lastig te vinden. Personenauto's met een Europees kenteken worden bovendien vaak opengebroken. Marrakech is (even afgezien van de buitenwijken van Sidi Ghanem en de Palmeraie) een grote stad waar de bezienswaardigheden vrij dicht bij elkaar liggen en de taxitarieven zijn niet hoog. Wie toch een auto wil, kan er gemakkelijk een huren. De concurrentie tussen de verhuurders is groot, de prijzen zijn gematigd. Een kleine auto huurt u al vanaf DH 300-350 per dag, afhankelijk van het seizoen. De meeste riads in de medina zijn niet met de auto bereikbaar.

Reizen in Marrakech

Met het openbaar vervoer

In Marrakech rijden geen trams of metro's. De **stadsbus** is het belangrijkste vervoermiddel. De voor toeristen interessantste lijnen pendelen tussen Place Foucauld (Arabisch: Arset El Bilk, tussen de Koutoubia en het Jemaa El Fna) en de wijken Hivernage en Guéliz, de Menaratuinen en de luchthaven. Een buskaartje kost circa DH 3, in luchthavenbus nr. 19 betaalt u DH 30 voor een enkele reis en DH 50 voor een retourtje. Vooral 's ochtends en 's avonds zijn de

stadsbussen vaak overvol. De dienstregelingen zijn meestal achterhaald.

Met de taxi

Wie niet wil lopen, kan zich het beste laten vervoeren met een stadstaxi, de meestal beige *petit taxi*. Een regelrechte plaag zijn de taxichauffeurs van Marrakech, die koppig weigeren de meter te gebruiken. Sta erop dat de chauffeur de meter aanzet en neem anders een andere taxi. Een interessante tip is dat wie voor zijn ritten steeds dezelfde chauffeur inschakelt (vrijwel elke taxichauffeur in Marrakech heeft een mobiele telefoon, zodat u een ritje eenvoudig vooraf kunt afspreken) als vaste klant wordt beschouwd en een lager tarief betaalt €. Buiten de spits kost een taxirit van het Jeema el Fna naar Guéliz DH 10-15, naar de Jardin Majorelle circa DH 20 en naar de Agdal- en Menaratuinen eveneens ongeveer DH 20. Vanaf 20/21 uur geldt het nachttarief, dat 50% hoger ligt.

Met de huurauto

De meeste autoverhuurbedrijven hebben een kantoor aan de Avenue Mohammed V of aan de Boulevard Zerkoutouni in Guéliz. Daarnaast zijn er de vestigingen op de luchthaven en in de grote luxehotels.

Met de fiets

Marrakech, dat op volkomen vlak terrein tegen een achtergrond van de Hoge Atlas ligt, zou een ideale stad voor fietsers zijn, ware het niet dat het op de hoofdwegen vaak een heksenketel is, vooral tijdens de spits. In de zuidelijke medina vindt u enkele fietsverhuurders, onder andere in de wijken Kennaria en Dabachi. Georganiseerde fietstochten met gids worden aangeboden door bijvoorbeeld **Naturbike Cycling** (zie ook de kadertekst 'Duurzaam reizen' op blz. 22).

Diplomatieke vertegenwoordigingen

Ambassades

Nederland: 40, rue de Tunis, Quartier Tour Hassan, Rabat, tel. 0537 21 96 00, fax 0537 21 96 65, rab@minbuza.nl

België: 6, avenue Mohamed El Fassi, Quartier Tour Hassan, Rabat, tel. 0537 26 80 60, rabat@diplobel.fed.be

Consulaat

België: c/o Palmeraie Golf Palace, 40060 Marrakech, tel. 0524 36 87 61, fax 0524 36 87 99, consubel.marrakech@menara.ma

Douane

Voor een verblijf in Marokko tot drie maanden volstaat een paspoort dat nog geldig is bij vertrek uit Marokko. Ook kinderen moeten met een eigen paspoort reizen, ongeacht de leeftijd van het kind. Bij aankomst dient u een *carte d'embarcation* in te vullen, waarop onder meer een verblijfadres in Marokko moet worden aangegeven; de adresgegevens van uw hotel volstaan. De controle op de luchthaven van Marrakech stelt niet al te veel voor; alleen na de aanslag op het plein Jeema el Fna in april 2011 was er tijdelijk sprake van een duidelijke verscherping.

Waren die bestemd zijn voor persoonlijk gebruik kunnen belastingvrij in Marokko worden ingevoerd. Hiertoe behoren onder andere kampeerspullen, sportuitrusting, twee camera's, een radio, een draagbare cd/dvd-speler, een recorder, een draagbare televisie en bovendien 200 sigaretten, 200 g tabak, 1 liter wijn en 1 liter sterkedrank. Voor nadere informatie kijkt u op www.douane.gov.ma. Professionele filmcamera's en duurdere laptops of notebooks worden meestal in het paspoort genoteerd zodat verkoop niet onopgemerkt mogelijk is. Surfplanken, mountainbikes en bo-

ten moeten bij de douane worden aangegeven. Bij de invoer van deviezen met een waarde van meer dan circa € 9000 (DH 100.000) moet een verklaring worden ingevuld die u bij vertrek weer dient te tonen. Wie heel veel geld blijkt te hebben uitgegeven in Marokko kan de vraag krijgen waaraan het is besteed.

Alles wat legaal is ingevoerd, mag belastingvrij worden uitgevoerd. Dit geldt bovendien voor ambachtelijk gemaakte souvenirs en maximaal tien fossielen. De in- en uitvoer van wapens (voor jachtwapens gelden bijzondere bepalingen), zendapparatuur en drugs is ten strengste verboden. Overtredingen kunnen tot zware straffen leiden. Houd er in dit verband rekening mee dat in drugsdelicten verwikkelde buitenlanders in Marokko niet zonder meer op steun van hun ambassade hoeven te rekenen. Bij de uitvoer van waren voor persoonlijk gebruik zijn er geen beperkingen. Wel moet u rekening houden met de Europese invoerbepalingen, volgens welke u maximaal 200 sigaretten, 1 liter sterkedrank, 2 liter wijn, 250 g koffie en 100 g thee belastingvrij kunt invoeren.

Feestdagen

Religieuze feestdagen

De islamitische tijdrekening, die begint bij de hidjra (het vertrek van Mohammed uit Mekka in 622), is gebaseerd op de maanfasen. Om die reden is het islamitische kalenderjaar tien of elf dagen korter dan het gregoriaanse kalenderjaar dat in Europa wordt gehanteerd. De data van feesten schuiven hierdoor elk jaar verder naar voren.

Achoura: het islamitische nieuwjaarsfeest. Komende data zijn 23 oktober 2015 en 12 oktober 2016.

Ramadan: de islamitische vastenperiode begint in 2015 op 17 juni en in 2016 op 6 juni.

Garagabs, instrumenten in de Gnaoua-muziek

Mawlid an-Nabi: de geboortedag van de profeet Mohammed. Komende data zijn 22 december 2015 en 12 december 2016.

Aïd es-Seghir of **Aïd el-Fitr:** het drie-daagse Suikerfeest of Kleine Feest markeert het einde van de ramadan en begint op 17 juli 2015 en 6 juli 2016.

Aïd el-Kebir of **Aïd el-Idha:** het drie-daagse Offerfeest of Grote Feest is het grootste islamitische feest. Het legt het openbare leven volkomen stil. Komen-de begintdata zijn 18 september 2015 en 7 september 2016.

Nationale feestdagen

1 januari: Nieuwjaar

11 januari: Dag van de Onafhankelijkheidsverklaring

1 mei: Dag van de Arbeid

14 mei: Dag van de stichting van het Leger (Forces Armes Royales = F.A.R.)

23 mei: nationale feestdag

30 juli: Troonfeest (*Fête du throne*, troonsbestijging door Mohammed VI in 1999)

20 augustus: Dag van de Revolutie van de Koning en het Volk

21 augustus: Feest van de Jeugd (*Fête de la jeunesse*) ter gelegenheid van de verjaardag van Mohammed VI

6 november: Dag van de Groene Mars, 1975

18 november: Onafhankelijkheidsdag (*Fête de l'Indépendance*), Dag van de terugkeer van Mohammed V uit ballingschap (1955)

Feesten en festivals

Marathon International de Marrakech: januari. Een van de grote internationale sportevenementen. Het parcours van de marathon loopt door de nieuwe stad. In 2016 vindt de 27e editie plaats.

La Transmarocaine: half maart, www.transmarocaine.org. Internationale wielervedstrijd met etappes door de Hoge Atlas; de slotetappe eindigt in Marrakech.

Printemps de la poésie: half maart, www.institutfrancaismarrakech.org of www.marrakechpocket.com. Lezingen van Marokkaanse schrijvers, boek- en uitgeverspresentaties, literaire discussieforums, tentoonstellingen en live-acts op verschillende locaties.

Riad Art Expo: eind maart/begin april, www.riadart-expo.com. Vakbeurs en tentoonstelling in één. In het Palais des Congres komen jaarlijks ontwerpers, architecten, galeriehouders, decorateurs, beeldend kunstenaars en ambachtslieden bijeen. U krijgt hier een goed beeld van de trends in designer-metropool Marrakech.

Festival national de la chanson marocaine: mei. Nadere informatie op www.marrakechpocket.com.

Festival National des Arts Populaires: eind juni/begin juli. Traditioneel festival in de ruïnes van het El-Badipaleis, met diverse muziek- en dansgroepen, ook Gnaoua-muzikanten. Mooi overzicht van de tradities en stijlen in de Marokkaanse muziek en dans.

Marrakech Art Fair: begin oktober. Internationale kunstbeurs in het Palais des Congres.

Festival International du Film de Marrakech: eerste week van december, www.festivalmarrakech.info. Het Internationale Filmfestival heeft sinds de eerste editie in 2001 elk jaar aan importatie gewonnen. Begin december is Marrakech het trefpunt van prominente juryleden, acteurs en regisseurs. De filmvoorstellingen vinden meestal in het Palais des Congres plaats. Ook voor het 'gewone' publiek zijn kaartjes en accreditaties beschikbaar, en 's avonds worden op een groot scherm op het Jeema el Fna gratis films vertoond .

Duurzaam reizen

Van staatswege is in Marrakech helaas niet al te veel te verwachten als het gaat om milieubescherming en duurzaamheid. De volgende websites geven enkele tips waarmee individuele reizigers een bezoek aan Marrakech toch duurzaam kunnen vormgeven.

www.naturbike-marrakech.com: op deze website vindt u informatie over fietstochten met gids, die (behalve in de warme maanden juli en augustus) dagelijks om 10 uur vertrekken vanaf de hoofdingang van de Sa'adische graven. De tochten (DH 250) zijn ongeveer 15 km lang en duren 3 tot 4 uur. De drukke verkeersaders worden gemedend. De fietsen worden door **Naturbike Cycling** ter beschikking gesteld. De groepen (2-10 personen) worden begeleid door gidsen die de stad uitstekend kennen. Bestemmingen en het programma kunnen ook in overleg worden bepaald. Een fietstocht biedt onvermoede kijkjes op de verschillende wijken en is ook goed te doen voor kinderen vanaf een jaar of twaalf.

www.madein-marrakech.com: presentatie van een grote hoeveelheid riads; vooral riads in de lagere prijsklassen zijn goed vertegenwoordigd. Veel waardevolle tips en adressen voor winkelen, uitgaan, wellness en uit eten. Ook informatie over culturele evenementen.

www.marrakech-riads.net: in vergelijking met de vorige site een kleine selectie riads met de mogelijkheid om online te boeken.

Geld

De nationale valuta in Marokko is de **dirham** (DH, soms ook afgekort als MAD), die wordt onderverdeeld in 100 **centimes**. Er zijn bankbiljetten in omloop van DH 10, 50, 100 en 200. De hoogste coupure staat gelijk aan circa € 18. Zowel in de medina als in de wijken van de nieuwe stad zijn voldoende **geldautomaten** te vinden. Daar kunt u dus dag en nacht dirhams uit de muur halen met een Maestro-pas. De gangbare **creditcards** (in Marokko is Visacard de meest gebruikte) worden op steeds meer plekken geaccepteerd. Vrijwel alle 'betere' hotels, autoverhuurders en duurdere restaurants en ook steeds meer winkels in de soeks accepteren de creditcard als betaalmiddel.

De **wisselkoers** is al jaren zo ongeveer gelijk: € 0,09 voor DH 1 ofwel DH 11 voor € 1.

Toeristen met een wat kleiner reisbudget kunnen in Marrakech een eenvoudige kamer met douche vinden voor DH 150-200. Een warme maaltijd van enkele gangen, bijvoorbeeld op het Jeema el Fna of in de gaarkeukens van de soeks, is voor DH 30-50 te krijgen. De stadsbus kost circa DH 3 en voor DH 35-40 kunt u met een collectieve taxi zo'n 100(!) km afleggen (€). Goede middenklassehotels kosten DH 400-500, een tweepersoonskamer in een eenvoudige riad rond DH 600-700. In het hoogseizoen liggen de prijzen duidelijk hoger, met name tussen kerst en Nieuwjaar, rond Pasen en tijdens de Marokkaanse schoolvakanties.

Gezondheid

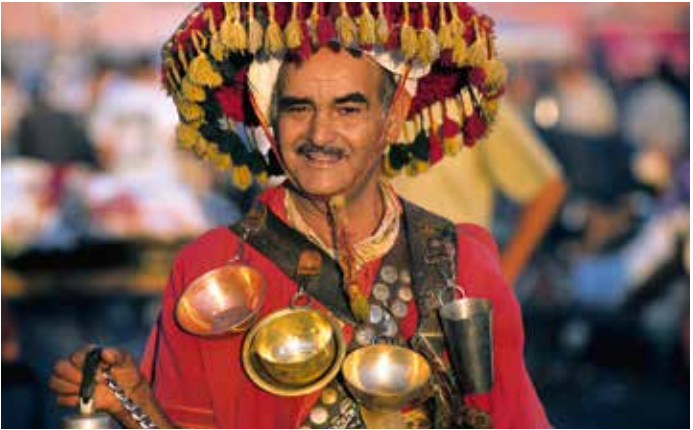
Een bezoek aan een arts wordt in Marokko volgens een weinig transparant tariefsysteem afgerekend en de patiënt dient contant te betalen. In dat ver-

Attentie bij plattegronden: er bestaat niet één echt betrouwbare en ook maar bij benadering volledige plattegrond van Marrakech! Alle exemplaren laten in de medina lege plekken zien waar in het gunstigste geval enkele straten met namen zijn aangegeven. Onderling spreken ze elkaar tegen wat betreft topografie, schrijfwijze en weergave. De complexiteit van een eeuwenoude stedelijke structuur, zoals die van de medina van Marrakech, is kennelijk door geen enkele cartograaf goed weer te geven.

band is het raadzaam, zeker voor een langer verblijf, eens goed te kijken naar wat uw zorgverzekering wel en niet vergoed en eventueel een extra **verzekering** af te sluiten. Zo is een reisverzekering meestal nodig om de kosten van repatriëring per vliegtuig naar Nederland vergoed te krijgen. Zorg er in elk geval voor dat u van eventuele dokterskosten of medicijnen een gedetailleerde rekening krijgt, met een stempel en de handtekening van de behandelende arts of apotheker. Deze hebt u nodig om de voorgeschoten kosten eenmaal thuis bij uw zorgverzekeraar of verzekeringsmaatschappij te kunnen declareren.

De **ziekenhuizen** en vooral de privéklinieken in Marrakech hebben een hoge medische standaard. De specialisatie van een gevestigd arts is doorgaans af te lezen van het koperen of messing bord bij de deur van de praktijk. Vrijwel alle artsen in Marrakech spreken vloeiend Frans, een enkeling ook Engels. In geval van nood kunt u via de ambassade in Rabat proberen medische bijstand zonder taalproblemen te regelen.

Apotheken (*pharmacies*) zijn in Marrakech relatief goed gesorteerd en zeer

De waterverkoopers in Marrakech zorgen voor de noodzakelijke verfrissing

talrijk. Ze zijn te herkennen aan een groen knipperend neonkruis. Nacht- en weekenddiensten horen bij de ingang te zijn vermeld.

Informatie

In Nederland en België

In **Nederland** is er geen Nationaal Marokkaans Verkeersbureau. In **België** wel: Moroccan National Tourist Office, Louizalaan 402, 1050 Brussel, tel. +32 2 646 63 20, visitmorocco@onmt.org.

Het Marokkaans Verkeersbureau in Brussel beschikt over een brochure van Marrakech waarin alle belangrijke basisinformatie en bovendien prachtige foto's en een stadsplattegrond zijn opgenomen.

U kunt ook proberen informatie te verkrijgen via het verkeersbureau in **Duitsland**: Graf-Adolfstraße 59, 40210 Düsseldorf, +49 211 37 05 51/52, marokko.fva@aol.com

In Marrakech

Délégation du Tourisme: Place Abdelmoumen ben Ali (Guéliz), tel. 0524 43 61 31, 0524 43 62 39, ma.-vr. 8.30-16.30,

za. 9-12 en 15-18 uur, dtmarrakech@menara.ma, marrakech@tourisme.gov.ma. Brochures, overzichten van hotels, een plattegrond, maar al met al niet het beste toeristenbureau dat u ooit bent tegengekomen.

CRT (Conseil Régional du Tourisme): Hoek Rue Ibn Khaldoun/Avenue Hommane El Fetouaki (bij de Koutoubiamoskee), tel. 0524 38 52 61, ma.-vr. in principe 8.30-12 en 14.30-18.30 uur (bij een gesloten deur kan hoorbaar kloppen helpen!), www.tourisme-marra-kech.org. Goed foldermateriaal, informatie over riads en festivals, ook dvd's en cd's. Voor gedetailleerde informatie is het aan te bevelen telefonisch een afspraak te maken.

Marrakech Pocket €: www.marra-kechpocket.com. Deze buitengewoon handige stadsgids wordt maandelijks gratis verspreid. Hij ligt bij de toeristenbureaus, maar ook bij verscheidene hotelrecepties. De gids bevat een gedetailleerde stadsplattegrond, tal van tips en adressen voor culturele evenementen, restaurants, winkelmogelijkheden, riads, excursies enzovoort. Ook online beschikbaar.

Madame à Marrakech €!: www.madameamarrakech.com. Verbazingwekkend dat dit stijlvol vormgegeven en professioneel gemaakte magazine in een aantal winkels, boetieks en bazaars gratis te verkrijgen is. Het maandblad is zo'n honderd pagina's dik, rijkelijk geïllustreerd en gedrukt op glanzend papier. Het is consequent toegesneden op thema's die vrouwen interesseren en bevat informatie over actuele evenementen. Ook aan tips over mode, make-up, accessoires en sieraden is er geen gebrek.

Minicards Marrakech: www.minicards.com. Internationaal systeem van reclamekaartjes met basale informatie over restaurants, bezienswaardigheden en dergelijke, vaak met openingstijden, een kaartje en/of een foto. De minicards hangen aan speciale metalen rekken die u kunt vinden bij de kassa van de meeste bezienswaardigheden van de stad (er zijn bijvoorbeeld minicards van het Palais El-Badi, het Palais de la Bahia, het Musée Dar Si Said, de Sa'adische graven, de Menaratuinen, de Jardin Majorelle, het Ensemble Artisanal en het Maison de la Photographie).

Op internet

www.tourisme-marrakech.org: professioneel vormgegeven website van het Conseil Régional du Tourisme (CRT). Bevat goede praktische tips, informatie over evenementen, suggesties voor excursies, tips voor winkelen en dergelijke. Omvangrijk en actueel.

www.visitmorocco.com: de site van het Marokkaans Verkeersbureau is ook in het Nederlands beschikbaar. Een schat aan informatie, over onder andere steden, kunst en cultuur, festivals, wandelingen en cruises in Marokko.

nl.wikipedia.org/wiki/Marrakesh: een inleiding op de stadsgeschiedenis, de belangrijkste bezienswaardigheden en een paar fotootjes. De pagina in het En-

gels (klik in de linkerkolom) is een stuk uitvoeriger, maar die in het Frans geeft de meeste informatie.

www.marrakechpocket.com: Franstalige site met veel tips en adressen. Ook het 'carnet pratique' onder het tabje 'Adresses' komt van pas.

www.ilove-marrakesh.com: overzichten van hotels, riads, winkels, uitgaansgelegenheden enzovoort. Ook met culinaire aanbevelingen.

www.ville-marrakech.ma: site van de gemeente met ambtelijke informatie, maar ook een actuele culturele agenda, bioscoopprogramma's en overzichten van tentoonstellingen, klinieken, medisch specialisten enzovoort.

Kinderen

Marokko is weliswaar een bijzonder kindvriendelijk land, maar Marrakech is nu net geen stad waar kleine kinderen zich thuis zullen voelen. Met een kinderwagen door de medina laveren is op den duur een marteling. De allerkleinsten kunnen beter in een draagzak of -doek worden vervoerd. De klassieke bezienswaardigheden van Marrakech zijn voor kinderen nauwelijks interessant. Een tochtje met een koetsje, een wandelingetje door een van de grote parken of een snuffeltocht door de bochtige steegjes van een soek – daar zijn kinderen misschien wel voor te porren. De maanden juni tot en met september zijn voor kleinere kinderen ondraaglijk warm, in dure riads zijn de kleintjes niet altijd welkome gasten, speeltuinen zijn zeldzaam en restaurants hebben veelal geen speciale kinderhoekjes. Zelfs luxehotels bieden maar zelden een animatieprogramma voor kinderen.

Voor kinderen vanaf een jaar of dertien, veertien is het misschien wel leuk om naar Marrakech te gaan, tenminste als die kinderen het leuke en het inte-

Praktische informatie

ressante kunnen inzien van een andere cultuur zoals de Arabische. Kinderen die op school al eens iets over de islam hebben gehoord en een medina niet alleen maar als een chaotisch gekrioel en als een afschrikwekkend labyrint kunnen ervaren. Wie toch met kleinere kinderen in Marrakech verblijft, zou het liefdevol vormgegeven, alternatieve **Café Flower Power** met de bijbehorende kinderboerderij (zie hierna) of het zwemparadijs **Oasiria** (zie hierna) moeten bezoeken. Of u kunt eventueel een **dagtocht** door het Ourikadal naar Setti Fatma maken en onderweg het **Ecomusée berbère** in Tafza (zie blz. 81) bekijken.

Voor gezinnen met kleinere kinderen is het waarschijnlijk aangenamer om in een hotel met een tuin en een groot zwembad in de nieuwe stad te verblijven dan in een riad in de medina.

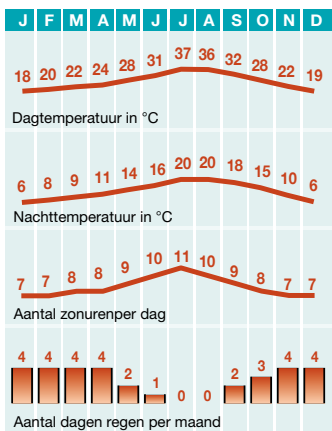
Voor kleinere kinderen

'Café alternatif' Flower Power: Route de Sidi Abdellah Ghiat (richting Amelkis/Royal Golf, dan de borden naar Casa Botanica volgen), tel. 0524 48 40 87, www.flower-power-cafe.com, wo-

zo. 10-18 uur. Café Flower Power is een paradijsje voor kinderen. Een liefdevol ingericht kindercafé, een kinderboerderij met konijnen, pony's en ezels, tuinen en moestuinen, een miniboerderij, een atelier voor kinderen, miniatuurhuisjes en een speeltuin, diverse kassen, een uitgestrekte boomkwekerij (Casa Botanica), bloemen en zeldzame planten – het devies is hier kenmerkend 'terug naar de natuur'. Volgens de principes van de biologische landbouw hebben de uitbaters hier een vredige en idyllische plek gecreëerd voor rust en bezinning – zowel voor kinderen als voor hun ouders. In het 'botanisch café', waar het heerlijk ontspannen is, kunt u taart, vruchten- en groentesappen, salades en broodjes bestellen, maar ook een compleet ontbijt of een brunch. Soms worden er films in de openlucht vertoond. Een landelijk toevluchtsoord, ideaal voor kleinere kinderen, een unicum in de metropool Marrakech.

Oasiria: km 4, Route d'Amizmiz, Chrifia, tel. 0524 38 04 38, www.oasiria.com, dag. 10-18 uur, DH 190, kinderen DH 110 (voor een hele dag), DH 150, kinderen DH 90 (vanaf 14 uur); gratis shuttlebus (*navettes gratuites*) €! om 9.30, 10.15, 11, 11.45, 13.30, 14.15 en 15 uur vanuit Guéliz (tegenover McDonald's) en vanaf het Jeema el Fna (parkeerplaats Koutoubia), terug om 17, 17.45, 18.30 en 19.15 uur. Het uitgestrekte terrein met park, grasvelden en speeltuinen ligt niet ver van de stad en is een heerlijke plek om de drukte even te ontvluchten. In de zomerse hitte kunt u hier een halve of een hele dag gaan zwemmen, met alle denkbare faciliteiten. Het aanbod omvat meerdere zwembaden, piepenbaden voor de kleintjes, diverse waterglijbanen, kinderdomeinen met waterburchten en een piratenschip, een jacuzzi en bovendien een restaurant, een boetiek en verschillende cafés.

Het klimaat van Marrakech

Veiligheid en noodgevallen

Geweldsmisdrijven komen in Marrakech vermoedelijk minder vaak voor dan in de meeste grote Europese steden, ondanks het feit dat juist Marrakech een stad is met zeer grote sociale tegenstellingen. Zoals in elke grote stad doet u er goed aan niet te koop te lopen met waardevolle spullen, die u natuurlijk het beste gewoon thuis kunt laten. Gelegenheid maakt de dief: wie opzichtig met bundeltjes van DH 100-biljetten in de weer is, verhoogt zelf het risico op een overval. Tasjesdieven opereren – meestal in groepjes – het liefst op plekken waar veel mensen verzameld zijn, bijvoorbeeld in een overvolle bus of tijdens het spitsuur in de drukke straatjes van de medina.

Het is af te raden om 's nachts alleen door de medina wandelen, vooral voor vrouwen. Na een bezoek aan een discotheek of een club kunt u het beste een *petit taxi* naar uw hotel nemen, ook al gaat daar in veel gevallen een taaie onderhandeling aan vooraf. Echt gevaarlijke gebieden zijn er eigenlijk niet in Marrakech.

Alarmnummer politie: tel. 19; **toeristenpolitie:** tel. 0524 38 46 01; **brandweer:** tel. 15; **gendarmerie:** tel. 077; **SOS Médecins:** tel. 0524 40 40 40; **SOS Accident:** tel. 0524 40 14 01; **ziekenvervoer (Samu, ambulance):** tel. 0524 43 30 30; **blokkeren creditcard:** Mastercard tel. 0800 022 58 21, Visa tel. 0800 022 31 10, American Express tel. 020 504 80 00, zie ook www.pasblokkeren.nl.

Weliswaar niet 'de zee in Marrakech', zoals in de reclame wordt beloofd, maar wel een onvervalst zwemparadijs en een aangename plek om even bij te komen.

Klimaat en reiseizoen

In principe kunt u het hele jaar door een reis naar Marrakech maken, maar houd er wel rekening mee dat het kwik in juli en augustus tot boven de 40°C kan oplopen. De *chergui*, een warme wind uit de Sahara, drijft de temperatuur soms nog verder op. Ook zou u zich moeten afvragen of u tijdens de ramadan een bezoek aan Marrakech wilt brengen. Tijdens de islamitische vastenmaand staat het alledaagse leven overdag op een laag pitje; ook de kwaliteit van de service in hotels kan in die periode behoorlijk achterblijven. Geschikte perioden voor een bezoek zijn in de regel half/eind januari tot begin/half maart, de maand mei en

eind september/begin oktober tot begin/half december. Langere perioden met regen zijn zeldzaam; de meeste regen valt in de herfst en de winter. Als het echter een paar dagen giet en u in de medina door plassen moet waden en door de modder moet baggeren, wordt het vrij snel onaangenaam. In de winter loopt de temperatuur overdag op tot ongeveer 20°C; 's nachts kan het dan wel eens afkoelen tot onder de 10°C.

Openingstijden

Houd er rekening mee dat tijdens de ramadan de openingstijden doorgaans ingrijpend zijn ingeperkt.

Banken: ma.-vr. 8.30/9-12 en 14/14.30-16.30 uur.

Officiële instanties en toeristenbureaus: ma.-vr. 8.30-12 en 14.30-16.30/17.30 uur.

Winkels: de openingstijden van winkels verschillen sterk. In de nieuwe

Stadsexcursies per bus

Marrakech Bus touristique: de bussen met panoramadek vertrekken bij de Délégation du Tourisme aan de Place Abdelmoumen ben Ali. Passagiers krijgen via een koptelefoon informatie over de stad in het algemeen en over de belangrijkste bezienswaardigheden; er is keuze uit acht talen waaronder Frans, Duits, Engels en Spaans (tel. 0524 33 96 37).

De **Tour Historique** (dag. 9-17.45 uur, vertrek om het halfuur, duur 90 min.) voert over de Avenue Mohammed VI naar de Menaratuinen, dan door de wijk Hivernage naar de Place de la Liberté, over de Avenue Mohammed V naar de Koutoubia, passeert het Palais El-Badi, het plein Jeema el Fna, de Sa'adische graven en Hotel Mamounia en gaat dan naar Guéliz, waar de excursie eindigt bij het hoofdkantoor.

De **Tour Oasis** (dag. vijf tochten tussen 12 en 16.30 uur, duur ongeveer 1 uur) voert over de Avenue Yacoub el-Mansour naar de Majorelletuinen, neemt dan de Route des Remparts naar het Circuit de la Palmeraie, een rondje door de grote palmenoase in het noordoosten van Marrakech.

Beide stadsrondritten bieden een ongewoon perspectief 'van boven'. Ze zijn geschikt voor zowel een eerste oriëntatie als voor gerichte bezoeken. De kaartjes zijn namelijk 24 uur (DH 145, kinderen DH 75, tot 6 jaar gratis) of 48 uur (DH 190, kinderen DH 95) geldig en u kunt in- en uitstappen zo vaak u maar wilt. De Tour Oasis biedt bovendien de mogelijkheid om op een ontspannen manier de Palmeraie te bezichtigen €!. Een enkele reis met een *petit taxi* van het Jeema el Fna naar de Palmeraie kost na moeizame onderhandelingen toch al gauw DH 150, voor alle inzittenden weliswaar.

stad zijn de winkels doorgaans open op ma.-vr. 9-12 en 14.30/15-20/21 uur; za.-middag zijn ze vaak gesloten. In de soeks is er meestal een langere mid-dagsluiting, vooral in de zomermaanden, maar de winkels blijven dan wel tot 22/23 uur open. Op vr. blijven veel winkels in de soeks de hele dag dicht, maar die zijn dan weer za. en zo. open.
Musea: in de regel dag. behalve di. 9-12 en 14-17/18 uur. In het toeristische hoogseizoen zijn musea vaak ook doorlopend geopend.

Post: in het algemeen ma.-vr. 8.30-12 en 14.30/15-18/18.30 uur.

Reizen met een handicap

Op de luchthaven Marrakech-Menara staan rolstoelen klaar voor gehandicapten. De medina is voor rolstoelge-

bruikers een moeilijk te nemen hinder-nis, ook al kunnen toeristen met een handicap in Marrakech rekenen op veel begrip en een grote, spontane hulpvaardigheid. De lastig bereikbare riads met hun nauwe portalen zijn voor gehandicapten nauwelijks begaanbaar. Ook in de grote luxehotels in de nieuwe stad zijn hindernisvrije zones, hellingbanen, speciale liften en badkamers die geschikt zijn voor rolstoelgebruikers eerder uitzondering dan regel.

Roken

Marokko is een land van gepassioneerde rokers. Een rookverbod, waar het toch al nooit van gekomen is, zou hier ook niet te handhaven zijn. Zelfs in de betere restaurants zijn er lang niet altijd gedeelten voor niet-rokers. Rook-

vrije zones zijn in elk geval moskeeën, musea en supermarkten. Tabaksartikelen zijn in Marokko aanzienlijk goedkoper dan in Europa.

Sport en activiteiten

Golfen

In de omgeving van Marrakech liggen enkele golfterreinen die werkelijk prachtig zijn aangelegd (zoals Royal Golf, Palmeraie Golf Club, Golf Amelkis en Atlas Golf Marrakech).

Hamam/wellness

De cultuur van het Arabische stoombad bereikt in Marrakech zijn hoogtepunt in een aantal luxueuze hamams. In deze badhuizen worden diverse massages, behandelingen met kostbare arganoliën en speciale cosmetische behandelingen aangeboden (zie blz. 78).

Kookcursussen

De Marokkaanse keuken is vandaag de dag behoorlijk in trek in West-Europa, dankzij de kruidenmengsels, de fijne argan- en olijfoliën en de geraffineerde tajinevarianten, grondstoffen en ingrediënten. In verscheidene riads worden inmiddels kookcursussen aangeboden, vaak een uitstekende gelegenheid om Marrakech van de culinaire kant te bekijken.

Skiën

In Oukaïmeden (72 km van Marrakech, 2650 m) zijn meerdere skiliften. Deze zijn grofweg van december tot maart / april in bedrijf, afhankelijk van de sneeuwomstandigheden. Uitrusting is in het dorp te huur.

Wandelen

Vanuit Setti Fatma (circa 60 km van Marrakech) kunnen prachtige wandelingen worden gemaakt in het

Ourikadal; ook meerdaagse tochten zijn mogelijk. In de zomer worden er muilezelexcursies in het Toubkalmassief georganiseerd. De bergtochten in het Toubkalgebied (Djebel Toubkal: 4167 m) beginnen meestal in Imllil, maar dergelijke tochten kunt u het beste alleen met een ervaren berggids maken, vooral in de winter. **Hotel Ali** in de buurt van het plein Jeema el Fna (Rue Moulay Ismail) kan bemiddelen in uw zoektocht naar een berggids (zie blz. 90).

Telefoon en internet

Om naar Marokko te bellen toetst u eerst 00 212, gevolgd door het netnummer zonder de nul en het abonneenummer.

Om binnen Marokko te bellen kunt u het beste een telefoonkaart gebruiken; deze zijn er in tegoeden van DH 10 tot DH 100 en zijn verkrijgbaar bij postkantoren en *teleboutiques*. Het kengetal van Marrakech is 0524. De in 2009 ingevoerde tiencijferige telefoonnummers moeten altijd in hun geheel worden ingetoetst, ook bij lokale gesprekken.

Om naar Nederland te bellen kiest u eerst 00 31 en dan het netnummer zonder de nul; voor België is dat 00 32 en het netnummer zonder de nul.

Wie van plan is langere tijd in Marrakech of elders in Marokko te verblijven en regelmatig binnen Marokko zal telefoneren, doet er goed aan een **Marokkaanse simkaart** te kopen voor de eigen mobiele telefoon. Zo worden de zeer hoge roamingtarieven omzeild . Ook telefoongesprekken met het buitenland die u vanaf uw hotelkamer voert, zijn vaak schrikbarend duur.

Goed uitgeruste **internetcafés** zijn overal in Marrakech te vinden, zelfs in de afgelegen hoekjes van de medina. De Franse toetsenborden zijn wel even wennen (azerty in plaats van qwerty).

De 15 hoogtepunten

Als er geen mensen zouden zijn op dit plein, dan zou u er misschien zo voorbijlopen. Maar het Jeema el Fna is nooit uitgestorven. Elke dag vormt het plein vanaf laat in de middag de arena voor een grandioos spektakel, het decor van een boeiend volkstoneel. Alle straten naar de verschillende delen van de medina beginnen hier, iedereen die ergens in de medina is gestrand, wordt teruggeloodst naar 'la place'. Vertrekpunt en bestemming, hart van de stad op de overgang van medina naar nieuwe stad, een weefsel waarin heden en verleden zijn verknoopt.

1 De hartslag van de medina – de Place Jeema el Fna

Kaart: ► E 6; Oriëntatiekaartje: blz. 34
Wijk: Medina, centrum

De Duitse etnograaf en schrijver Hubert Fichte noemde in zijn aan Marrakech gewijde boek 'Der Platz der Gehenkten' de 'open geometrie' van de Place Jeema el Fna als het belangrijkste kenmerk van het plein. En inderdaad is hier niet een klassieke piazza te bewonderen, maar een asymmetrische ruimte die er heel eigen normen op na houdt. Het Jeema el Fna, dat sinds 2001 op de UNESCO-lijst van Immaterieel Cultureel Erfgoed staat, is een uniek evenwicht tussen regelgeving en improvisatie, tussen traagheid en beweging, tussen berekening en chaos.

Het beroemdste plein van Afrika

Het wordt beschouwd als het beroemdste plein van Afrika: **Jeema el Fna** **1**, dat 'samenkomst der doden' betekent. De naam verwijst naar een bloederige geschiedenis, die omgeven

wordt door allerlei legenden en geruchten. Op het plein zouden de ingepelke hoofden van terechtgestelden op staken zijn gespiest; op die manier werd de bevolking angst aangejaagd. Misschien is het wel typerend voor dit plein, dat het zijn geschiedenis in mythen verliest, ongrijpbaar blijft, buiten het bereik van analyse en wetenschap. In elk geval is wel zeker dat dit plein eeuwenlang een plek is geweest waar culturen elkaar ontmoetten, een pleisterplaats waar een dagelijkse uitwisseling plaatsvond tussen Berberse, Arabische en zwart Afrikaanse culturen en tradities. Hier kwamen de legendarische karavanen uit de Sahel aan, hier werden waren verhandeld, met inbegrip van slaven, en werd aan ruilhandel gedaan, ivoor voor stoffen, zout voor kruiden, goud voor levensmiddelen, leer voor zijde. En hier werd ook toen al vertier gezocht na de ontberingen van de woestijn.

Enkele basiselementen, die het beeld van het Jeema el Fna tot op heden bepalen, zijn duidelijk onveranderd gebleven. Tot op de dag van vandaag is het plein voor de Marrakchi, de inwoners van Marrakech, een plek waar basisbehoeften worden bevredigd: ze doen hier boodschappen, ze eten hier 's avonds en ze laten zich hier vermaken.

De hartkamer van de medina

Het Jeema el Fna is, als een soort hartkamer van de medina, het centrale uitgangspunt van alle excursies door de oude stad. Daarom is het leuk om vanaf een van de omliggende dakterrassen overzicht over het plein te krijgen, niet in de laatste plaats om te zien waar de hoofdadere van de medina op het plein uitkomen. Tussen **Café de France** ¹ en **Restaurant Le Marrakchi** ² buigt de Rue de Banques af, die overgaat in de Rue Riad Zitoun El Jedid en uitkomt op de Place des Ferblantiers. Een parallel lopende hoofdstraat door de zuidelijke medina is de Rue Riad Zitoun El Kedim, die naast het oude **CTM-gebouw** ² bij een poortgewelf begint en eveneens op de Place des Ferblantiers uitkomt. Pal tegenover Café de France begint de gunstigste route de noordelijke medina in. Wie het hoofdstraatje, de Rue Semmarine, blijft volgen, passeert enkele gespecialiseerde soeks en komt uit bij het Musée de Marrakech in de buurt van de moskee en medresse Ben Youssef. Wie ten slotte het straatje links van **Café Argana** ³ neemt, gaat langs de stadspoort Bab Ftouh en via de Rue Mouassine naar de soeks Mouassine en Cherifia. Een soort 'aorta' (Hubert Fichte, ook hij associeert het plein kennelijk met een hartkamer) verbindt het Jeema el Fna via de Place Foucauld met de **Koutoubiamoskee** ³, op de plek waar de kilometerslange Avenue Mohammed V de medina verlaat.

De geordendheid van de anarchie

Zoals het aanvankelijk onoverzichtelijk ogende Jeema el Fna na enige tijd zijn topografische contouren onthult, zo geeft het plein ook langzamerhand de regels voor het dagelijkse volkstoneel prijs. Vanaf een uur of vier 's middags worden op een met kleur afgebakende zone de eetstalletjes opgebouwd. Deze zijn zorgvuldig genummerd en worden elke avond op dezelfde, exact bepaalde standplaats geïnstalleerd. De acteurs die op het toneel staan, spelen een vastomlijnde rol en hebben nauwkeurige opdrachten gekregen, die niet in de laatste plaats betrekking hebben op de plek die ze binnen het levendige mozaïek moeten innemen. Wie op verschillende tijdstippen, overdag en 's avonds, steeds weer over het plein wandelt, zal al gauw tot de ontdekking komen dat aan het vermeende anarchistische tumult op het Jeema el Fna toch orde en een duidelijke indeling ten grondslag liggen. Slangenbezweerders, apendresseurs, waarzeggers, verhalenvertellers (zie foto blz. 32), wonderdokters, waterverkoopers, muzikanten, acrobaten, vrouwen die met henna handen en voeten van 'tatoeages' voorzien, rondtrekkende kooplieden, zelfs de schoenpoetsers oefenen hun vak dag in dag uit op een precies afgebakend stukje plein uit.

Het Jeema el Fna is het organische kader voor een encenering van improvisatie en routine, die volgens een onzichtbare regie steeds opnieuw wordt uitgevonden. De vraag wie of wat hier eigenlijk de regie voert, lijkt nauwelijks te beantwoorden; het zou kunnen zijn dat het collectief van alle acteurs ook een aandeel heeft in de regie. Het ensemble dirigeert zichzelf.

De grote Spaanse romanschrijver en essayist Juan Goytisolo, die al jaren aan het Jeema el Fna woont, heeft het plein

1 De Place Jeema el Fna

ooit vergeleken met een palimpsest (hergebruikt perkament), die elke dag een laagje met verborgen schrift kwijtraakt en een laagje met nieuw schrift terugkrijgt; een eeuwige cyclus van

gummen en opnieuw schrijven, van schrappen en scheppen. Een treffend beeld, want het Jeema el Fna is vooral ook een historische palimpsest, allemaal laagjes geschiedenis.

Eten en drinken

De grote troef van de café-restaurants aan het Jeema el Fna is het fascinerende uitzicht vanaf het dakterras.

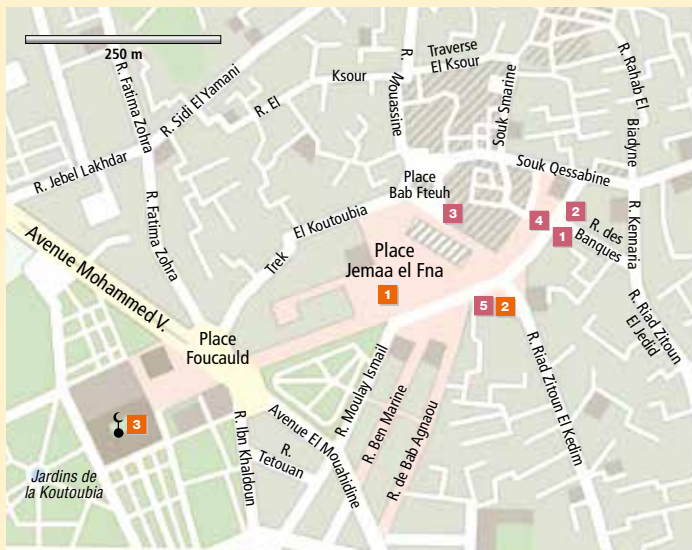
In **Café de France** **1** (tel. 0524 44 23 19, dag. 6-22 uur), een legendarisch adres, kunt u ook logeren. Er zijn veertien kamers (DH 150-200), allemaal in de categorie 'eenvoudig, maar schoon'. U moet wel gebruikmaken van een gemeenschappelijke douche en toilet op de etage.

Le Marrakchi **2**: 52, rue de Banques, direct aan het Jeema el Fna, tel. 0524 44 33 77, dag. 12-15 en 19-24 uur. Hier richt men zich geheel en al op de klasieters uit de Marokkaanse keuken,

zoals couscous, tajines, *grillades* (rond DH 150) en *mechoui* (circa DH 400 voor twee personen). Het *menu Marrakchi* (drie gangen) kost DH 300, voor het *menu dégustation* bent u DH 600 kwijt. Er is ook een wijnkaart. Vanuit de eetzaal hebt u vanzelfsprekend een mooi uitzicht.

Café Argana **3**: tel. 0524 44 53 50, dag. 5-22 uur. In april 2011 doelwit van een terroristische aanslag. Volgens planning zou het café in 2015 zijn deuren weer moeten openen.

Ook aan te bevelen zijn **Les Terrasses de l'Alhambra** **4** (tel. 0524 42 75 70, dag. 8-23 uur) en **Café Glacier** **5** (tel. 0524 44 21 93, dag. 8-23 uur).

2 Rond de Koutoubia – het Cyber Parc en het Ensemble Artisanal

Kaart: ► D/E 6; Oriëntatiekaartje: blz. 37

Wijk: Westelijke medina, Avenue Mohammed V tussen Place Foucauld en Bab N'kob

De minaret van de Koutoubiamoskee, de enige voltooide minaret uit de Almohadentijd, geldt als het architectonische symbool van Marrakech. Met een hoogte van 77 m is dit het opvallendste bouwwerk van de stad. In de onmiddellijke nabijheid ligt het 'Cyber Parc' Arsat Moulay Abdessalam, een van de aange naamste oases in de binnenstad. Daartegenover ligt het Ensemble Artisanal, de staatscoöperatie voor kunstnijverheid, waar vaste prijzen gelden.

Tussen medina en nieuwe stad

Het is een prima oriëntatiepunt en dankzij de kilometerslange zichtassen Avenue Mohamed V, Avenue de la Menara en Route d'Ourika al van verre zichtbaar: de **Koutoubiamoskee** ¹ met de hoog oprijzende minaret. Op zwart-witfoto's van rond 1900 is duide-

lijk te zien hoezeer de Koutoubia op de overgang van medina naar nieuwe stad – dus ook van gewijd naar werelds – de omgeving als een architectonisch genkenteken beheerst. Vanaf 1158 verrees de Koutoubia op de plaats van een Almoravidische moskee, waarvan de fundamenteën zijn blootgelegd. Haar naam heeft de Koutoubia te danken aan de zoek van de boekhandelaars (boek = Arab. *kitab*) die hier ooit lag. Zij verkochten hier vanaf de 8e eeuw religieuze geschriften – een verwijzing naar de sacrale context van dit gebied.

Een verborgen betekenis

De proporties van de minaret – breedte en hoogte staan in een verhouding van grofweg 1:5 –, de verschillende ornamenten op de vier gevels en de door 112 zuilen gedragen 17 schepen van de grote gebedshal, waarin ongeveer 25.000 gelovigen plaats kunnen ne-

2 Het Cyber Parc en het Ensemble Artisanal

‘De stad heeft iets van een geordend archief, een geheime ordening die de eerste indruk van chaos corrigeert, die duizelingen opheft, duizelingen die zich meester maken van wie nog niet met deze stad vertrouwd is.’ (Rafael Chirbes in *Mimoun*)

men, hebben als voorbeeld gediend voor de moskeebouw in Marokko. Heelaas zijn voor toeristen de architectonische noch de spirituele betekenis van het bouwwerk te ervaren; de moskee blijft, zoals alle moskeeën in Marokko behalve de Grande Mosquée Hassan II in Casablanca, voor niet-moslims gesloten. In het gunstigste geval kunt u tijdens het vrijdaggebed door een half geopende deur een steelse blik in het interieur werpen. Dan krijgt u met wat geluk een indruk van hoe de religie tot op de dag van vandaag het alledaagse leven van de gelovigen bepaalt. Neem alleen de vijf oproepen tot gebed door de muezzin, die structuur geven aan het verloop van de dag. Naar verluidt doet de muezzin van de Koutoubia zijn oproepen nog in eigen persoon vanaf de minaret; elders is hij allang vervangen door een bandje.

Flaneer- en ontspanningsgebied

Ten noorden van de Rue Abdou El Abbas Septi gaan de tuinen rondom de Koutoubia over in het zeer verzorgde ‘**Cyber Parc**’ **Arsat Moulay Abdessalem** ². Dit park is een soort multifunctioneel toevluchtsoord midden in de rumoerige binnenstad: oude bossen met palmen en olijfbomen, botanische tuin en campus, flaneer- en ontspanningsgebied, ‘cyberpark’ met openbaar toegankelijke touchscreens en expositieterrein, reclame voor de milieustichting van Mohammed VI en amfitheater, openluchterrein en ont-

moetingsplaats van studenten – het is het allemaal. Meteen bij de hoofdingang stuit u op een kleine maar interessante tentoonstelling over de beginjaren van de telecommunicatie in Marokko. De collectie bestaat uit stokoude telefoons, de oudste dateren uit de jaren negentig van de 19e eeuw, complete telefooncentrales uit het tijdperk dat interlokale gesprekken met de hand werden doorgeschakeld en veldtelefoons uit de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw.

Hier gelden vaste prijzen

Pal tegenover het Parc Arsat Moulay Abdessalem bevindt zich het **Ensemble Artisanal** ¹, de staatscoöperatie van Marokkaanse kunstnijverheid. Hier vindt u op twee verdiepingen talloze winkels waar producten uit alle klassieke takken van de nationale kunstnijverheid worden aangeboden: sieraden, houtsnijwerk, metaalwerk, tapijten, keramiek, lederwaren, kaftans en cosmetica. Op de begane grond zijn enkele weefgetouwen opgebouwd. Hier kunt u onder anderen de weefsters aan het werk zien die zich in vrouwencollectieven hebben verenigd. Dan krijgt u een idee van hoeveel werk er zit in het maken van één enkel handgeweven tapijt. In de winkels van het Ensemble Artisanal worden vaste prijzen gehanteerd; aan de meeste producten zit een prijskaartje. Dit is een unieke mogelijkheid om te weten te komen wat enigszins reële prijzen zijn voordat u in de zoek over een prijs gaat onderhandelen. Op het eerste gezicht is de kwaliteit van de waren hier echter niet altijd even overtuigend. Wie met enige vaardigheid onderhandelt en stevig afdingen niet schuwt, moet in staat zijn om producten van tenminste dezelfde kwaliteit in de soeks zo’n 20 tot 30% goedkoper te bemachtigen (€). Maar voor een eerste oriëntatie voor wat be-

2 Het Cyber Parc en het Ensemble Artisanal

treft het aanbod en het prijsniveau is een bezoek aan het Ensemble Artisanal

zeker de moeite waard, vooral voor wie voor het eerst in Marrakech is.

Informatie

'Cyber Parc' Arsat Moulay Abdessalam **2**: dag. 9-18 uur, toegang gratis.

Eten en drinken

Ground Zero 1 (het voormalige Venezia): Avenue Mohammed V, tegenover de Koutoubia, tel. 0524 37 70 70, dag. 7.30-1 uur, ontbijt DH 30-50, broodjes en omeletten circa DH 40, crêpes DH 30-40, ijsspecialiteiten DH 45, koffie/cappuccino DH 20. Zeer geliefd en dus goed bezocht café met een terras. Mooi uitzicht op de Koutoubia, goed adres voor een ontspannen time-out in de drukke stad.

Portofino 2: 279, avenue Mohammed V, tel. 0524 39 16 65, dag. 11-23 uur, Italiaanse specialiteiten, pasta's DH 60-80, pizza's DH 50-70 (grote keuze), tajines/couscous DH 80-100.

Aangenaam, keurig ingericht Italiaans restaurant met vriendelijk personeel. Uitzicht op de Koutoubia.

Narwama 3: 30, rue Koutoubia, tel. 0524 44 08 44, www.narwama.com, dag. 19.30-24 uur, klassieke Marokkaanse gerechten, maar ook specialiteiten uit de Thaise keuken (circa DH 200) en vegetarische gerechten (DH 150-200). Interessante combinatie van een restaurant, een lounge en een bar, een riad met patio en verscheidene bars met een ruim assortiment alcoholische versnaperingen.

Winkelen

Ensemble Artisanal 1: Avenue Mohammed V, naast het stadhuis (Hotel de Ville), dag. behalve zo. 9-19 uur. Veel winkels zijn tussen de middag gesloten.

3 Moorse paleizen – De Dar Si Said en het Palais de la Bahia

Kaart: ► F 6; Oriëntatiekaartje: blz. 40

Wijk: Zuidoostelijke medina, sector: Kennaria/Douar Graoua

Zowel de Dar Si Said als het Palais de la Bahia illustreren op indrukwekkende wijze de grondbeginselen van de Moorse paleisarchitectuur en de verfijnde standaard van afwerking in de Arabische wooncultuur aan het einde van de 19e eeuw. Niet voor niets dient het Palais de la Bahia met enige regelmaat als filmdecor, want het is zonder enige twijfel het summum van oriëntaalse pracht.

De twee vrijwel parallel lopende verkeersassen door de zuidelijke medina, de Rue Riad Zitoun El Kedim en de Rue Riad Zitoun El Jedid, vormen de verbinding tussen de Place Jeema el Fna, het centrale vertrekpunt van alle excursies door de medina van Marrakech, en de Place des Ferblantiers en de oude joodse wijk, de mella. Wie de zijstraten negerend almaar de Rue Riad Zitoun El Jedid blijft volgen en zich oriënteert

op de pijlen die op enkele gevels zijn geveerd, bereikt na ongeveer 500 m de Dar Si Said.

Traditioneel handwerk

Het laat-19e-eeuwse vizierspaleis **Dar Si Said** ¹ (de vizier was een hoogwaardigheidsbekleder aan het hof van de sultan), een verzameling privévertrekken en ontvangstruimten, hallen en binnenplaatsen, biedt vandaag de dag onderdak aan een bezienswaardig museum voor Marokkaanse volkskunst (zie foto). De collectie, die over twee verdiepingen en twaalf afdelingen is verdeeld, omvat alle belangrijke takken van de traditionele Marokkaanse handwerkskunst. Zo vindt u hier kunstig bewerkte houten deuren en uitbundig versierde religieuze objecten, lederwaren, berbertapijten met strikt geometrische patronen, aardewerk, gelazuurde keramiek, het voor theeceremonies onmisbare servies van geslagen koper

en zilver, wapens en zilveren sieraden, en op de eerste verdieping meesterlijk bewerkte houten kisten, kaftans van fijne stoffen en een verzameling traditionele muziekinstrumenten.

Al met al presenteert het museum een goed en compact overzicht van materialen, stijlrichtingen, verwerkingsmethoden en decoratieve kunst, dus van de grondbeginselen die eeuwenlang de Marokkaanse handwerkskunst hebben bepaald. De grote binnenplaats met het paviljoen, de fontein en de bijna tropisch aandoende, weelderige begroeiing, illustreert een van de belangrijkste kenmerken van een Arabische riad: het streven om een huis naar binnen toe open te maken, de verschillende vertrekken met de binnenplaats een intiem toevluchtsoord, een plek van rust en van bezinning te verschaffen. Niet voor niets is het Arabische begrip *harem* synoniem met deze naar buiten toe afgeschermd, zorgvuldig gekoesterde privacy en intimiteit.

Moorse paleisarchitectuur

De Rue Riad Zitoun El Jedid komt vlak bij de Place des Ferblantiers uit op de specerijensoek (*souk des épices*). Aan uw linkerhand bevindt zich de toegangspoort van het **Palais de la Bahia** 2. Het uitgestrekte vizierspaleis dateert uit de tweede helft van de 19e eeuw. De oudste vleugel is in de jaren 1866-1867 gebouwd in opdracht van Si Moussa, een hooggeplaatste adviseur van de sultan. Zijn zoon Ba Ahmed, die van 1894 tot 1900 grootvizier (een soort minister-president) was, liet het paleis aanzienlijk vergroten. Destijds omvatte het talloze kamers, binnenplaatsen, privésalons, Arabische tuinen met bananenplanten, oranjerieën en fonteinën, een moskee en een Moors bad. Het complex, dat inclusief het park meer dan 80.000 m² besloeg,

werd vanaf 1912 als zetel van het Franse protectoraatsbestuur gebruikt. Duidelijker nog dan de Dar Si Said illustreert het imposante complex van het Palais de la Bahia de principes van de Moorse paleisarchitectuur: de strikte symmetrie van kamers, hallen en hoven, de zichtassen die structuur geven aan de ruimte, het spel met de elementen licht en water, het streven om met de Arabische tuin niet alleen een stukje natuur naar binnen te halen, maar meer nog om met de geïntegreerde tuin een beetje glans van het paradijs op het huis te laten afstralen.

U doorloopt in totaal zeven ruimten, waarbij u zich kunt verdiepen in de details van de gesneden houten plafonds, de enorme, kleurig beschilderde houten portalen, de met zelliges (gekleurde, veelal geglazuurde keramiektegels, met of zonder motieven) versierde muren en de met marmer beklede binnenplaatsen. Bijzonder indrukwekkend is de in 1898-1899 aangelegde, door 52 houten galerijen omgeven binnenplaats (*cour d'honneur*), die 50 bij 30 m meet en vanwaar lange rijen kamers in in alle richtingen voeren. Hoewel alle ruimten van het paleis ongemeubileerd zijn, is het toch niet al te lastig om u de luxe voor te stellen in het tijdperk dat het paleis was bewoond, er afgezanten werden ontvangen, rapporten werden gedicteerd, intriges werden gesponnen, plannen werden uiteengezet, harem vrouwen rondliepen en politiek werd bedreven.

'Tussen blinde muren ingesloten intimiteit, elk binnendringen vanuit de overbevolkte straat wordt tegengehouden door kleine deuren, die men nooit helemaal, maar altijd op een kiertje opent, en die voorzien zijn van zware sloten.' (Claude Ollier in *Marrakch medina*)

3 De Dar Si Said en het Palais de la Bahia

Informatie

Dar Si Said **1**: Derb El Bahia/Rue Riad Zitoun El Jedid, tel. 0524 38 95 64, www.minculture.gov.ma, dag. behalve di. 9-16.45 uur, DH 10, toelichtingen in het Arabisch en het Frans.

Palais de la Bahia **2**: Rue Riad Zitoun El Jedid, www.minculture.gov.ma, tel. 0524 38 91 79, dag. 9-16.30 uur, DH 10, toelichtingen in het Arabisch en het Frans.

Eten en drinken

Na een bezoek aan de Dar Si Said lonkt **Riad Zanzibar** **1** (Derb El Bahia, op 20 m van Dar Si Said, tel. 0661 24 02 60, 0671 15 86 75, transafrica.pascal@gmail.com, koffie, thee, vruchtensappen circa DH 15, salades, gegrilde kip DH 50-70) met terrassen op de binnenplaats en het dakterras. Onder het genot van een lichte lunch of een kop koffie kunt u hier de indrukken van het museumbezoek verwerken (ook smaakvol ingerichte kamers met rustige galerij vanaf DH 400).

In de aangename ambiance van een riad uit de 18e eeuw worden in **El Bahia** **2** (1, rue Riad Zitoun El Jedid, tel. 0524 37 86 79, dag. 12.30-15 uur, 20-23 uur, menu DH 150-300, couscous en tajines circa DH 150, fles wijn DH 130-200) voor een redelijke prijs klassieke gerechten uit de Marokkaanse keuken geserveerd. Zo nu en dan wordt er muziek gemaakt en gedanst.

Arabische badcultuur

Hamam Ziani **1** (14, rue Riad Zitoun El Jedid, in de buurt van het Palais de la Bahia, tel. 0662 71 55 71, www.ammamziani.ma, dag. 8-22 uur) is een verzorgd Moors badhuis. Tot de klassieke faciliteiten behoren stoom- en kuipbaden, daarnaast worden er diverse massages aangeboden (DH 270-350).

Winkelen

In **M'Arome** **1** (14, rue Riad Zitoun El Jedid, tel. 0668 88 22 47, www.ma-rome.ma, dag. 10-21 uur) vindt u alles wat bij een bezoek aan de ernaast gelegen hamam van pas kan komen: fijne zepen, douchegels, arganolien, parfums in stijlvolle zilveren flacons, rozenwater, bodylotions, crèmes en nog veel meer.

Mourad, de eigenaar van **Herbargane** **2** (95, rue Kennaria, tel. 0661 07 50 92, dag. 10-20 uur), heeft een groot aanbod aan oliën, kruidenthee, specerijen uit de Marokkaanse keuken en gedroogde geneeskrachtige planten. Alleen al de deskundige toelichting van Mourad maakt een bezoek aan deze winkel de moeite waard (daarvoor dient u wel de Franse taal te beheersen).

4 Het Joodse leven in Marrakech – de mella

Kaart: ► F/G 7; Oriëntatiekaartje: blz. 43
Wijk: Zuidoostelijke medina

De Duitse schrijver Elias Canetti er-voer de mella, de oude Joodse wijk van Marrakech, bij zijn bezoek in 1954 nog als een in zichzelf gekeerde wereld, als een zelfvoorzienende en autonome kosmos, maar ook als een getto in de precaire nabijheid van de islamitische beschaving. De mella huisvestte ooit een van de grootste Joodse gemeenschappen van Marokko. Nu bezoeken nog slechts zo'n 160 joden de synagoge. De uitgestrekte Joodse begraafplaats is de grootste van het land.

De Rue Riad Zitoun El Jedid komt uit op een **specerijensoek** ¹ (*souk des épices*), die als een soort toegangspoort tot de **mella** fungeert. Deze wijk behoort tot de armste van de medina, menig gebouw staat op instorten. De bewoners van de mella zijn zichtbaar bezig om simpelweg te overleven. Tegenover de glitterwereld in stadsde-

len als Hivernage of Guéliz toont Marrakech zich hier van zijn welhaast proletarische kant.

Het Joodse leven bestaat hier inmiddels hooguit nog in restvormen, en dat terwijl de mella van Marrakech ooit een van de grootste Joodse wijken van het land was. Sefardische joden waren vanaf het einde van de 15e eeuw, als gevolg van de christelijke reconquista (herovering) van het katholieke Spanje op de Moren, in verscheidene golven van Andalusië naar Marokko gevlucht. Ze kregen een woonplaats toegewezen in speciale, door muren omgeven getto's, de zogenaamde mella's (Arabisch voor 'zout'). Daar konden ze eenvoudig in de gaten worden gehouden. Onderworpen aan bijzondere regels – zo konden Joden geen grond in eigendom krijgen – en kledingvoorschriften genoten ze binnen de mella weliswaar een beperkte autonomie, maar voor de uitoefening van hun geloof moesten

De uitgestrekte joodse begraafplaats

ze belasting betalen aan het stadsbestuur.

Het spirituele centrum van de mella

De Joodse gemeenschap van Marrakech telt volgens een van de drie nog actieve rabbi's tegenwoordig nog maar een paar honderd mensen; in de vroegere mella wonen nog circa 160 Joden. De **synagoge** ¹, die schuilgaat achter een onopvallende ingang in een zijstraatje zonder naambordje en dus lastig te vinden is, is echter nog steeds het religieuze centrum van de gemeenschap. De diensten vinden hier plaats op vrijdagavond en op zaterdag, de joodse sabbat. De met tapijten bedekte ruimte meet ongeveer 25 bij 8 m en is zeer sober ingericht. Aan de muren hangen

ingelijste teksten uit de Talmoed en een soort kathedraal markeert de plek waar tijdens de diensten de rabbi staat. Aan de ene kant van de ruimte staan twee zevenarmige kandelaars, aan de andere kant bevindt zich een galerij voor vrouwelijke gemeenteleden. De synagoge ligt binnen een bewoond complex met een binnenplaats. Aan de wanden van het dubbele, met blik beslagen toegangsportaal hangen historische zwart-witfoto's en enkele tekstpanelen met informatie over de Joodse gemeenschap.

De laatste rustplaats

De toegang tot de **Joodse begraafplaats** (*cimetière juif*) ², weliswaar niet aangegeven, maar eenvoudig te herkennen aan een imposant portaal, ligt aan de Rue du Djenane El Afia, die de oude mella aan de oostkant begrenst. De uitgestrekte begraafplaats telt duizenden graven, de oudste dateren van halverwege de 16e eeuw. Veel van de oude graven hebben Hebreeuwse opschriften en jaartallen volgens de Joodse kalender; enkele 20e-eeuwse graven hebben ook Latijnse inscripties. Op de grote dodenakker zijn verscheidene paviljoens waarin rabbi's of prominente leden van de Joodse gemeenschap zijn bijgezet. Een rij kindergraven herbergt de slachtoffers van epidemieën die de stad ooit hebben getroffen. Volgens Joods gebruik worden kleine steentjes op de grafstenen gelegd; ook hier hebben de nabestaanden deze rite op veruit de meeste graven eer aangedaan.

Moslims en Joden als burens

Veel Joden hebben Marokko na de stichting van de staat Israël (1948) en na de Zesdaagse Oorlog (1967) verlaten. Tijdens de Tweede Wereldoorlog had de met nazi-Duitsland collaborerende Franse Vichy-regering tevergeefs

geprobeerd om antisemitische wetgeving in Marokko uit te laten vaardigen. Sultan Mohammed V (1927-1961) heeft zich destijds moedig tegen dergelijke pogingen verzet. Evengoed is de islamitisch-joodse coëxistentie in de oude centra van Arabische steden steeds een precare aangelegenheid gebleven. Als bijna geen ander bespeurde de Duitse schrijver Elias Canetti, die van joods-Spaanse afkomst was en in 1981 de Nobelprijs voor de literatuur kreeg, het in gevaar gebrachte, zo niet bedreigde joodse bestaan juist

in de mella van Marrakech. Aan deze voorgevoelens heeft hij in zijn grandioze boek *Stemmen van Marrakesch* (1968) op onvergetelijke wijze uitdrukking gegeven.

Inmiddels keert menige Israëli van Marokkaanse afkomst juist weer terug naar Marrakech. Koning Mohammed VI stimuleert deze beweging, onder andere met financiële steun. De mensen kopen hier onroerend goed, doen investeringen en bouwen een zakelijke toekomst op. En zo verandert het ritme van de geschiedenis steeds weer.

Informatie

Synagoge **1**: zijstraatje in de buurt van het zuidwestelijke uiteinde van de Rue Imam El Ghazali, dag. behalve za. overdag. Voor de bezichtiging wordt een kleine bijdrage verwacht (DH 10-20).

Joodse begraafplaats (*cimetière juif*) **2**: ingang aan de Rue du

Djenane El Afia, dag. behalve za. overdag. De bewaker (*gardien*) verwacht een fooi (ongeveer DH 10).

Winkelen

De **specerijensoek** **1** (*souk des épices*) aan het einde van de Rue Riad Zitoun El Jedid is een bezoekje beslist waard.

5 Het aura van verval – het El-Badipaleis

Kaart: ► F 7; Oriëntatiekaartje: blz. 46
Wijk: Zuidwestelijke medina

Ook als ruïne laat het El-Badipaleis geen misverstanden bestaan over de enorme afmetingen van het complex. Tijdens de heerschappij van sultan Ahmed el-Mansour moet het El-Badi het grootste paleiscomplex van de Maghreb zijn geweest. Dat was het tijdperk waarin de Sa'adiërs hun residentie Marrakech tot de prachtige hoofdstad van hun rijk uitbouwden.

Ongeveer 200 m ten westen van de Place des Ferblantiers bevindt zich de toegang tot het **El-Badipaleis** 1. Geïnspireerd door de architectuur van het Alhambra in het Andalusische Granada liet Ahmed el-Mansour (1578-1603) de machtige residentie tussen 1578 en 1594 bouwen, niet in de laatste plaats als triomfantelijke reactie op zijn militaire overwinning op de Portugezen in de Driekoningenslag bij Ksar El Kebir in 1578. Het hart van het complex wordt

gevormd door een rechthoekige binnenplaats van 135 bij 110 m, waarop een reusachtig waterreservoir is aangelegd. Het centrale bassin meet 90 bij 20 m, in de vier hoeken van de binnenplaats zijn vier kleinere bassins aangebracht.

In zijn streven om alle herinneringen aan de dynastie van de Sa'adiërs uit te wissen, liet Alawietensultan Moulay Ismail (1672-1727) het paleiscomplex slopen. Deze daad van vernielzucht moet een jaar of tien in beslag hebben genomen; het El-Badicomplex omvatte zo'n 360 kamers. De marmeren platen van de binnenplaatsen liet Moulay Ismail hergebruiken bij de bouw van zijn residentie, de Ville Impériale in Meknes: ook een manier om de herinnering aan de roemrijke voorgangers voorgoed uit te wissen. Vanaf 1953 zijn bij opgravingen funderingen en catacomben blootgelegd. Ook zijn gevels en tussenvloeren gerestaureerd.

Orde en symmetrie

Het El-Badi is niet zoals sommige andere Moorse paleizen een zonder plan of concept gebouwd architectonisch complex met een wirwar van gangtjes, maar juist de steengeworden symmetrie, een uitdrukking van rationaliteit en degelijk rekenwerk. Op het terras staat een gedetailleerde plattegrond waarop de verschillende gebouwen te zien zijn. Dat overzicht plus het uitzicht vanaf het terras laten zien hoezeer de architectuur wordt bepaald door heldere verhoudingen, parallellen, herhalingen en zichtassen. Ordening en symmetrie zijn de overheersende principes: een centrale binnenplaats waaromheen de verschillende vleugels naar functie gegroepeerd zijn. Feitelijk heeft dit veel weg van de klassieke bouw van een riad, alleen heeft die hier enorme dimensies aangenomen.

Paviljoens en gastenverblijven, audiëntie- en ontvangstruimten, een zomerresidentie en een wintertuin, parken en kassen zijn hier tot een uitgebalanceerd bouwkundig geheel geschikt. In een aparte ruimte wordt de zorgvuldig gerestaureerde kansel (*minbar* in het Arabisch) tentoongesteld, die tot 1962 in gebruik is geweest in de Koutoubiamoskee. De preekstoel geldt als een van de meesterwerken van de sacrale houtsnijkunst. Meer dan duizend verschillende, met inlegwerk gedeco-

reerde ornamenten sieren de kansel uit 1139, die daarmee uit een overgangperiode stamt, de tijd dat de Almohaden op het punt stonden het rijk van de Almoraviden te veroveren.

Tegenwoordig lijkt het El-Badipaleis een monument van verzonken historische grootheid, een soort *memento mori*, gekenmerkt door een geheel eigen aura van verval. De ooievaarskolonies die hun grote nesten op de kroonlijsten hebben gebouwd, verlenen het complex een opvallend leidmotief met hun permanente snavelgeklepper: dierlijke wakers over een veld met ruïnes.

Picknick voor iedereen

Wie wil, kan na de bezichtiging van het El-Badipaleis een wandeling door de **Agdaltuinen** 2 maken; deze strekken zich ten zuiden van het Palais Royal uit. De tuinen komen over het geheel genomen nogal onverzorgd over en zijn alleen op vrijdag en zondag geopend, maar ook dan alleen als de koning zich niet in Marrakech ophoudt.

Groepjes palmen, olijfboombosjes, fruitboomgaardjes en een groot rechthoekig waterbassin bepalen het beeld in de tuinen. Op zondag komen hier veel Marokkaanse families om te picknicken. Het park, dat al in de 12e eeuw is aangelegd als tuin van de sultan, is het oudste tuinencomplex van Marrakech.

Informatie

Palais El-Badi 1: ongeveer 200 m ten westen van de Place des Ferblantiers, www.minculture.gov.ma, dag. 9-16.45 uur, DH 10, combiticket voor paleis en kansel DH 20, toelichtingen in het Arabisch, Frans en Engels.

Agdaltuinen 2: ten zuiden van het Palais Royal, vr. en zo. 7.30-18 uur, toegang gratis.

Eten en drinken

Voor of na de bezichtiging van het El-Badipaleis kunt u terecht bij twee uitstekende restaurants op de Place des Ferblantiers.

Kosybar 1 (47, place des Ferblantiers, tel. 0524 38 03 24, www.kosybar.com, dag. 11-1 uur) is, lounge, cocktailbar en restaurant in één. Hier zijn bieren (DH 60-80), cocktails (DH 60-90), tal

5 Het El-Badipaleis

van rode en witte wijnen (fles: DH 150-500) en mooie champagnes (DH 650-2000) verkrijgbaar. Maak hierbij uw keuze van de kaart met voorgerechten (DH 100-120), visgerechten (DH 160-180), vleesgerechten (rond DH 180) en nagerechten (DH 60-80). De Japanse chef-kok serveert ook diverse sushi-schotels (DH 100-120), een zeldzaamheid in Marokko. Vanaf het dakterras, dat uitziet op het El-Badipaleis, hebt u een mooi overzicht over de Place des Ferblantiers en in de alkoven op de eerste verdieping kunt u rustig een gesprek voeren. In het weekend is er vanaf 22 uur livemuziek.

Niet ver hiervandaan vindt u nog een gerenommeerd restaurant: **Le Tanjia** ² (14, derb Jedid, Hay Essalam, tel. 0524 38 38 36, www.le-tanjia.com, dag. 12-17 uur en 19.30-23 uur). Dit etablissement met het mooie dakterras is gespecialiseerd in de klassiekers van de Marokkaanse keuken, zoals tajines (DH 150-180), couscous in allerlei varianten (DH 140-200), *grillades* (DH 170-

220) en *mechoui*, gegrild schapenvlees (DH 430 voor 2 pers.). Voor een meer-gangen-'diner special' voor 2 pers. bent u DH 700 kwijt, voor lam en gevogelte DH 100-130. Vanaf 21.30 uur is er livemuziek met de gelegenheid tot dansen.

Winkelen

Voor metalen lampen, windlichten of hanglampen met gekleurd glas gaat u naar de **Place des Ferblantiers** ¹, een goede locatie om de ambachtslieden aan het werk te zien. Dit is van oudsher een plein van de blikwerkers, die hier hun ateliers hebben. Zo kunt u het aanbod en de bijbehorende prijzen mooi met elkaar vergelijken!

Feesten

Eind juni/begin juli is het El-Badipaleis het toneel van het **Festival National des Arts Populaires** ¹ met veel muziekkuitvoeringen en dansevenementen.

6 De dodenstad van de Sa'adiërs – de kashba

Kaart: ► E/F 7–8; Oriëntatiekaartje: blz. 49
Wijk: Zuidwestelijke medina

Behalve de dynastie van de Almohaden hebben vooral ook de Sa'adiërs, die Marrakech in 1554 tot de nieuwe hoofdstad van hun rijk maakten, hun stempel gedrukt op de geschiedenis en het lot van de stad. Het Sa'adische rijk, dat eind jaren zestig van de 17e eeuw ineens stortte (het laatste bolwerk van de Sa'adiërs, Marrakech, viel in 1669), markeert een tumultueuze periode in de geschiedenis van Marokko. Zo werden maar liefst acht van de elf Sa'adische sultans vermoord.

De imposante 12e-eeuwse stadspoorten **Bab Er Rob** ¹ en **Bab Agnaou** ² (ooit een van de mooiste poorten, maar hij moet hoognodig worden gerestaureerd) vormen de toegang tot de oude kashba, het gebied van de voormalige Almohadenstad. Tot dat tijdperk, het einde van de 12e eeuw, gaat de **kashbamoskee** ³ terug. Hoewel

deze al verscheidene keren is verbouwd en uitgebreid, is het oorspronkelijke bouwplan nog wel te herkennen. Van bijzonder belang zijn de geometrische gevelversieringen van de minaret; bij latere moskeeën zijn deze als voorbeeld gebruikt. Zoals alle moskeeën in Marrakech blijft ook dit godshuis voor niet-moslims gesloten. De kashbamoskee is in 2011 gerestaureerd, waarbij het voorplein opnieuw is ingedeeld en bestraat.

Een plek van stilte

Direct naast de moskee, aan de Rue de la Kasbah, bevindt zich de toegang tot de **Sa'adische graven** (*tombeaux Saadiens*) ⁴, de belangrijkste historische bezienswaardigheid van deze wijk. De dodenstad werd tussen 1590 en 1600 aangelegd en later met hoge muren afgesloten door de tweede Alawietensultan, Moulay Ismail (1672-1727), die Meknes tot nieuwe hoofdstad van het rijk

Een rustgevende plek: de prachtige mausolea van de Sa'adiërs

maakte en alle herinneringen aan de Sa'adiërs wilde uitwissen. Pas in 1917, zo'n tweehonderd jaar na deze poging tot geschiedvervalsing, werd de necropool weer ontdekt; de graven waren onbeschadigd.

Het is jammer dat de bezoeker juist op dit vanuit historisch oogpunt belangrijke terrein op zichzelf aangewezen is. Hier vindt u geen handige panelen waarop de geschiedenis van de Sa'adiërs in het algemeen of die van individuele heersers in het bijzonder uit de doeken wordt gedaan. Verspreid over het terrein liggen zo'n honderd graven die geen naam dragen, maar wel zijn versierd met tegeltjes met allerlei kleurige patronen (*zellije* in het Arabisch, ook wel zelliges genoemd).

Twee als zuilenhallen gebouwde mausolea trekken in het bijzonder de aandacht. In de ene hal zijn de belangrijkste Sa'adische sultans begraven, onder wie de legendarische Ahmed el-Mansour (1578-1603). Zijn regeerperiode werd gekenmerkt door een periode van culturele bloei in Marrakech en een tijdperk van economische voorspoed door de lucratieve handel in slaven en goud met de koninkrijken

in de Sahel. In de andere hal staan de sarcofagen van de moeder van Ahmed el-Mansour, de vrouwelijke bloedverwanten van zijn familie en de favoriete vrouwen uit zijn harem. Het valt op dat de met Arabische inscripties versierde sarcofagen niet allemaal dezelfde kant op wijzen, in de richting van Mekka bijvoorbeeld. Eveneens opvallend zijn de verschillende afmetingen van de sarcofagen. Aan de zijde van Ahmed el-Mansour zijn ook personen uit zijn gevolg begraven, waaronder prinsessen en kinderen.

De Sa'adische graven vormen, in die zin vergelijkbaar met de historische medressen (Koranscholen), een sacrale ruimte die prachtig versierd is met kleurige tegels, slanke marmeren zuilen, inscripties, gipsfriezen, hoefijzerbogen van filigraan en gesneden cederhouten deuren en plafonds. In de hectiek van de medina zijn de Sa'adische graven een plaats van genoeg contemplatieve rust, een plek van stilte en concentratie. Een gedenkteken, een architectonisch ensemble als een monument voor doden, dat de bezoeker weliswaar alle informatie onthoudt.

Informatie

Sa'adische graven **4**: Rue de la Kasbah, dag. 9-16.45 uur, DH 10.

Eten en drinken

Nid' Cigogne **1**: 60, rue de la Kasbah (pal tegenover de Sa'adische graven), tel. 0524 38 20 92, dag. 9-22 uur, vruchtensappen en koffie circa DH 20, salades DH 30-40, tajines DH 60-80. Vanaf het terras van dit mooie café hebt u een panoramisch uitzicht. De naam ('ooievaarsnest') verwijst naar de broedende ooievaars in de buurt. Aangename plek voor een pauze.

La Sultana **2**: 403, rue de la Kasbah (naast de Sa'adische graven), tel. 0524 38 80 08, www.lasultanamarrakech.com, dag. vanaf 19.30 uur. Vijfsterren-hotel (2 pk DH 2900-10.900), voortreffelijk restaurant, terras met uitzicht op de Sa'adische graven, verrassings-menu's, *menu découverte* DH 620, lunchmenu DH 150-200, dinermenu DH 230-350.

Winkelen

Etablissement Bouchaib, Complexe d'Artisanat **1**: 7, derb Baissi Rue de la

Kasbah, tel. 0524 38 18 53, www.complexeartisanal.com, dag. 8.30-19.30 uur. Een groot warenhuis van drie etages. De artikelen zijn voorzien van een prijskaartje en de prijzen zijn niet onderhandelbaar. De afdelingen tapijten en cosmetica zijn interessant, maar vooral bij de meubels, de mode, het aardewerk en het glaswerk viert de kitsch hoogtij. Op de tweede verdieping vindt u onder andere robotsculpturen (DH 60.000-90.000!) en metalen meubelen.

Arabische badcultuur

Les Bains de l'Alhambra **1**: 9, derb Rahala (in de omgeving van de Sa'adische graven), tel. 0524 38 63 46, www.lesbainsdelalhambra.com, dag. 9-20 uur, reserveren!). Voortreffelijke traditionele hamam met massages (1 uur DH 350-450), peelings (45 min. DH 150-300), *pack Alhambra* (behandeling van enkele uren met diverse essences, zepen, oliën en badzouten, gezichtsmaskers en diverse massages, DH 700-1250).

7 Oriëntaalse bazaarconomie – de soeks in de medina

Kaart: ► F 5; Oriëntatiekaartje: blz. 52

Wijk: Ten noorden van het Jeema el Fna (tot de Medersa Ben Youssef)

De soeks van Marrakech (met een oppervlakte van circa 200.000 m² de grootste van het land) vormen een omvangrijk economisch bazaarstelsel, staan voor korte inkoop- en distributielijnen, voor een gesloten kringloop en dus recycling en ook voor imposante logistieke prestaties. De in Europa langzaam uitstervende traditionele speciaalaak blijkt in de soeks onverwoestbaar vitaal te zijn. Er is vrijwel geen product te bedenken, hoe ongebruikelijk of zeldzaam ook, dat hier niet te koop is.

Een eerste oriëntatie

De doelhoven van de soeks van Marrakech confronteren de bezoeker met een bedrijfs- en handelssysteem waaruit hij of zij vermoedelijk maar geleidelijk aan wijs zal worden. Dat geldt ook heel concreet voor de topografie. De beste toegangspoort tot deze we-

reld van winkeltjes, chique boetieks, bazaars, werkplaatsen, groothandels en historische fondocks (herbergen annex pakhuizen van de gevestigde koopmansfamilies) is het hoofdstraatje dat pal tegenover het bekende **Café de France** ¹ de soeks in voert. Als **Rue Semarine** ¹ doorkruist deze straat de gezamenlijke soeks tot de noordrand ervan, in de buurt van het complex met de Medersa Ben Youssef en de moskee. Wie na een verkenning van de naar links en rechts afbuigende gespecialiseerde soeks steeds weer naar de Rue Semarine terugkeert, zou zelfs op dit onoverzichtelijke terrein voldoende houvast moeten hebben, zelfs in het noordelijke deel waar de soeks steeds meer uitwaaiert. De oriëntatie wordt iets vergemakkelijkt doordat in elk geval enkele soeks, die vroeger identiek waren met de oude districten van de stadswijken, van naambordjes zijn voorzien. Wie toch ergens is gestrand,

vraagt eenvoudigweg de richting naar 'la place', wat synoniem is met het Jee-ma el Fna, het plein dat zonder enige concurrentie als het centrum van de medina geldt.

Markt voor alledaagse boodschappen

De Rue Semarine voert aanvankelijk door enkele levensmiddelensoeaks. Hier worden onder andere olijven, verse munt (*naanaa* in het Arabisch), gedroogde vruchten en levend gevogelte verkocht; een eerste indicatie voor het feit dat de soeks beslist niet alleen maar een markt voor toeristische souvenirs zijn. De soeks vormen ook een van de belangrijkste winkelgebieden voor de autochtone bevolking, een markt waar de Marrakchi, de inwoners van Marrakech, hun alledaagse inkopen komen doen. De Rue Semarine voert vervolgens langs enkele kleermakersateliers en kledingwinkels (kaftans, djellaba's, *ganduras*), een zoek voor wol aan uw rechterhand en de bezienswaardige **Place des épices** 2. Behalve kruiden en specerijen (*épices* in het Frans) worden hier gedroogde geneeskrachtige planten, gevlochten manden en geborduurde mutsen aangeboden. **Café des épices** 2 heeft een mooi terras.

Recycling en vakhandel

De Rue Semarine voert vervolgens langs de **Kissaria** 3 (links), waar sieraden en stoffen worden verhandeld. Het straatje komt uit in de lederwarenszoek. Ten noordwesten hiervan liggen nog enkele gespecialiseerde soeks, zoals voor *babouches* (leren pantoffels), koperwerk, lampen, muziekinstrumenten, meubels, houtsnijwerk, borduurwerk, huiden, ijzerwaren, antiek, vilt- en rietwerk. Behalve winkeltjes ziet u hier ook werkplaatsen, smederijen, meubelmakerijen en ververijen. In de soeks wordt niet alleen maar ge-

handeld en verkocht, er wordt ook volop geproduceerd, gerepareerd en op bestelling vervaardigd. Het is een bazaareconomie waarin volgens de oude ambachtstradities unieke producten worden gemaakt en waarin een uitgekiend recyclingsysteem zonder meer nog winst weet te genereren. Zo worden afgedankte autobanden verwerkt tot schoenzolen, wordt schroot omgesmolten tot een nieuwe grondstof en vinden oud papier en lompen een andere toepassing.

In de soeks komen merkwaardige combinaties van burens voor: naast een morsige kroeg zit een chique boetiek met arganoliën in zilveren flacons, naast een goedkoop eettentje een degelijk restaurant met terras zoals **La Terrasse des épices** 3, naast een zaakje in een pijpenla een enorme winkel met dure tapijten. Verbluffend is altijd weer de mate van specialisatie van de detailhandel: een loodgieter die alle mogelijke pakkingen, waterkranen en badkameraccessoires in voorraad heeft, een speciaalzaak alleen voor rubberen slangen of voor onderdelen van mobieltjes of voor gespen of voor handgenaaide voetballen of ...

De oude herbergen

Wie het parcours door de soeks helemaal tot in uitlopers in de noordwestelijke periferie heeft afgelegd, moet deze rondgang beslist nog besluiten met een bezoek aan de oude **fondoeks** 4 aan het begin van de Rue Pacha El Glaoui. Hier liggen enkele van de oude herbergen annex pakhuizen uit de 18e en 19e eeuw, die de stad Marrakech in de komende jaren wil restaureren, zoals de fondoeks Sarsar, Kharbouch, Almisane en El Amri. Wie door de imposante houten poorten de binnenplaats van zo'n fondoek betreedt, waant zich plotseling in een heel andere tijd: door de eeuwen heen zwart ge-

7 De soeks in de medina

worden hout, door arcaden omgeven binnenplaatsen, galerijen en kamer-tjes. Alles is aangetast door de tand des tijds, waardig verweerd, maar helaas overgeleverd aan een onstuitbaar ver-val, als het stadsbestuur tenminste niet

ingrijpt. De fondoeks zijn de afbrokke-lende pracht van een tijdperk waarin Marrakech een handelscentrum zon-der enige concurrentie was, de over-slagplaats tussen de Sahara en de Mid-dellandse Zee.

Informatie

De winkels in de soeks zijn grofweg van 9-22 uur open. Op vr. gelden sterk beperkte openingstijden, veel winkels zijn dan de hele dag gesloten.

Eten en drinken

Café de France ¹: zie blz. 33.

In het aangename **Café des épices** ^{€!}

² (75, rue Rahba Lakdima, Place des épices, tel. 0524 39 17 70, www.cafe-desepices.net, dag. 9-21 uur, salades, crêpes, broodjes DH 30-50, thee, koffie, vruchtensappen circa DH 20) kunt u zich even onttrekken aan de drukte. Mooi uitzicht vanaf het terras.

Bij **La Terrasse des épices** ³ (15, souk Cherifia, Sidi Abdelaziz, tel. 0524 37 59

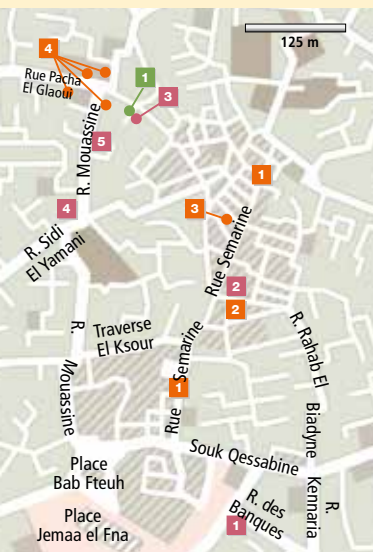
04, www.terrasedesepices.com, dag. 12-23 uur, voorgerechten DH 60-90, tajines circa DH 100, *grillades* DH 100-140) eet u in afgescheiden alkoven die rondom een vierkant terras zijn aange-legd. Op de eerste verdieping vindt u een aantal winkels (zie hieronder). Vlak bij de oude fondoeks, goede pleister-plaats tijdens zwerftochten door de soeks.

Le Bougainvillier ⁴ (33, rue El Mou-assine, tel. 0524 37 80 67, dag. 10-21 uur, broodjes circa DH 50, pizza circa DH 60, tajines circa DH 80) is een pret-tig café-restaurant met een mooie bin-nenplaats en een galerij.

Café Arabe ⁵ (184, rue El Mouassine, tel. 0524 42 97 28, www.cafearabe.com, dag. 10-23 uur, warme keuken vanaf 12 uur, voorgerechten DH 60-100, Itali-aanse specialiteiten DH 80-120, Marok-kaanse gerechten DH 100-140) is een geslaagde combinatie van café, res-taurant, lounge en bar. De uitgebreide wijn- en cocktailkaart is een zeldzaam-heid in de medina. Mooi terras met uitzicht.

Winkelen

Souk Cherifia ¹: 5, Souk Cherifia, Sidi Abdelaziz, eerste verdieping. Op de eerste verdieping van het gebouw waarin restaurant **La Terrasse des épi-ces** is ondergebracht, bevindt zich een tiental boetieks voor mode, sieraden, handtassen, accessoires, cosmetica en hoogwaardige arganoliën. De ope-ningstijden verschillen van winkel tot winkel, de meeste boetieks zijn dag. van 11-19 uur open.

8 Kalligrafie en arabesk – de Medersa Ben Youssef

Kaart: ► F 5; Oriëntatiekaartje: blz. 56
Wijk: Noordelijke medina

Het vermeende verbod in de Koran op het maken van afbeeldingen van levende wezens heeft in de sacrale kunst van islamitische landen tot de ontwikkeling van abstracte vormen geleid. Het ornament, de arabesk en de kalligrafie zijn de belangrijkste elementen van deze non-figuratieve decoratieve kunst. De voorbeelden in de Medersa Ben Youssef benaderen de artistieke perfectie.

De kunst van het ontketende ornament

Nergens een detail waarin de dwalende blik kan verzinken, waar het oog houvast kan vinden. Nergens een detail dat bijzondere belangstelling trekt, dat de aandacht op zich vestigt. In plaats daarvan een kunst van het ontketende ornament, dat ergens in een midden ontstaat en weer naar dat midden toe beweegt, nog net een abstrac-

te decoratie en geen realistische afbeelding. Wat in de Europese geschiedenis van de klassiek moderne kunst als een revolutie in de paneelschilderkunst werd gepropageerd – het afscheid van het ooit voor heilig verklaarde realisme en het beproeven van de abstractie in de beeldende kunst –, was voor de kunstenaars van de Moorse middeleeuwen niets meer dan een vanzelfsprekendheid.

Marmer en tegels, gips en cederhout

De binnenplaats van de **Medersa Ben Youssef** ¹ is in de medina van Marrakech de gewijde locatie waar de esthetische perfectie van de abstracte decoratieve kunst misschien wel het meest tot de verbeelding spreekt. Een rechthoekige, met carraramarmer beklede binnenplaats, een wasbekken (voor de rituele reiniging die aan een gebed voorafgaat) met water waarin

8 De Medersa Ben Youssef

zich de versiering van de gevels weerspiegelt, caleidoscopen van bont gelazuurde tegels (*zellije* in het Arabisch, ook wel zelliges genoemd), inscripties en in kalligrafie gevatte soera's (hoofdstukken) uit de Koran, uit gips gesneden ornamenten (de florale motieven, waarin palmladeren en dennenappels te herkennen zijn, lijken het vermeende verbod op figuratieve afbeeldingen ongehinderd te trotseren!), klassieke hoefijzerbogen en het houtsnijwerk in de cederhouten balken: uit deze elementen is hier een ruimte voor contemplatie, voor meditatie, voor verdieping in de wil van Allah gevormd. Marmer, zelliges, gips en hout zijn de

belangrijkste materialen die het karakter van deze ruimte bepalen. Ook is er sprake van een perfecte symmetrie: precies tegenover het toegangsportaal bevindt zich de gebedsnis (*mihrab* in het Arabisch) waar de imam zijn gebeden uitspreekt, zodat de klank van zijn stem door de echo wordt versterkt.

Godshuis en theologische onderwijsinstelling

De Medersa Ben Youssef werd in de 14e eeuw onder de Meriniden gesticht en is sindsdien godshuis en Koranschool in één. In de jaren 1564 en 1565 werd de medresse onder de Sa'adische sultan Abdallah el-Ghalib (1557-1574) com-

De binnenplaats van de Medersa Ben Youssef op een foto uit 1930

pleet verbouwd en uitgebreid, of liever gezegd opnieuw gebouwd. Het gewijde bouwwerk heeft een oppervlakte van 1680 m²; de theologische school van de Medersa telt maar liefst 132 piepkleine studeercellen voor de novicen. Op de eerste verdieping zijn twee van deze cellen ingericht met het sobere meubilair uit het verleden. Hierdoor krijgt u een idee van de ascetische principes die het dagelijkse leven van de studenten bepaalden. Een lessenaar, benodigheden voor de theeceremonie, een ganzenveer en een inktpot, een slaapmat en eetgerei: niets mocht hier afleiden van de religieuze exercities, van de poging om de in de Koran neergelegde geboden van Allah zo mogelijk te begrijpen of ze anders in onbegrip te aanvaarden en eraan te leven.

Sommige novicen brachten meer dan tien jaar door in de Medersa Ben Youssef. Tijd moet een relatieve factor zijn geweest bij het streven zich in een kloosterachtige concentratie alle aardse zaken te ontzeggen en tot de kern van het ware zelf door te dringen. In de studieruimten is een soort galerij als tweede niveau aangebracht, zodat hier tot wel negenhonderd studenten een plaatsje konden vinden. Toch werd in 1960 gestopt met het onderwijs in deze ooit grootste Koranschool van de Maghreb.

De grootscheepse restauratie tussen 1999 en 2002, die duidelijk door specialisten uit de diverse ambachten is uitgevoerd, heeft op indrukwekkende wijze de op abstracte principes gebaseerde ornamentiek van het islamitische godshuis tot in de esthetische perfectie hersteld.

Hedendaagse kunst en traditioneel handwerk

Anders dan de naam doet vermoeden, is het naast de Medersa Ben Youssef

'Ja, zo is Marrakech nu eenmaal, mijn lieveling. Een oude heks, wier gemoed met de tijd verandert. Open voor de wereld maar ook in zichzelf gekeerd, betoverend en belangstigend tegelijk. Van zo'n stad is er geen tweede.' (Mahi Binebine in *Le griot de Marrakech*)

sef gelegen **Musée de Marrakech** ² geen museum over de geschiedenis van de stad. Hier worden tijdelijke tentoonstellingen van hedendaagse kunst gecombineerd met een permanente collectie traditioneel Marokkaanse kunstnijverheid. Het museum werd in 1997 geopend en is het enige particulier gefinancierde museum in Marrakech. Het dankt zijn bestaan aan de Stichting Omar Benjelloun. Als ondernemer in de automobiellindustrie vergaarde Benjelloun (1928-2003) een fabelachtig vermogen. Hij was een van de invloedrijkste industriëlen van Marokko en bovendien een fijnzinnige kunstverzamelaar en een genereuze mecenas.

Misschien nog wel indrukwekkender dan de collectie (gesneden houten portalen, dolken en zwaarden, boernoesen (mantels) en kaftans, benodigheden voor de theeceremonie, zilveren sieraden, borduurwerk en – voorzien van een zeer deskundige toelichting – historische keramiek uit Fès) is het museum zelf. Het Musée de Marrakech is ondergebracht in het paleis van vizier Mehdi Mnebhi, die tijdens het sultanaat van Moulay Abd el-Aziz (1894- 1908) enige tijd minister van Defensie was. Het hele complex omvat een zeer ruim, ongeveer 2000 m² groot paleis met zijvleugels, bestrate binnenplaatsen, bogengalerijen, salons en alkoven. De kolossale kroonkandelaar op de patio van het gebouw is blikvanger op zich.

8 De Medersa Ben Youssef

Informatie

Medersa Ben Youssef **1**: Place Ben Youssef, tel. 0524 44 18 93, dag. 9-18 uur, DH 50; er is ook een **combinatieticket** € van DH 60, waarmee u op één dag de Medersa Ben Youssef, het Musée de Marrakech en de Kouba d'Almoravides (zie blz. 76) kunt bezichtigen. Goede toelichtingen in het Frans en het Arabisch.

Musée de Marrakech **2**: Place Ben Youssef, tel. 0524 44 18 93, www.museedemarrakech.ma, dag. 9-18 uur, DH 50 (combinatieticket DH 60, zie hiervoor). Goede en uitvoerige toelichtingen, vooral over de keramiek uit Fès, maar alleen in het Frans en het Arabisch.

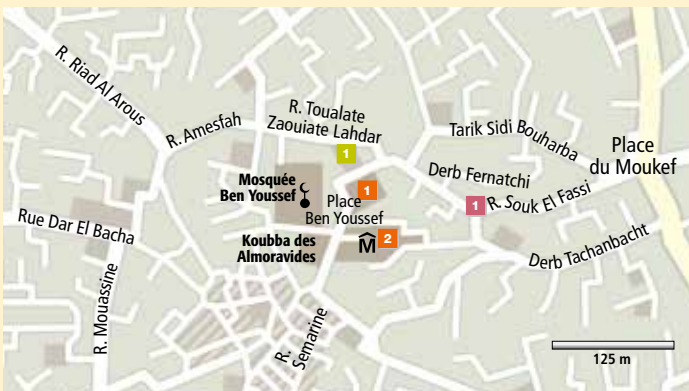
Eten en drinken

Le Foundouk **1**: 55, rue Souk El Fassi, Kat Bennahid, vlak bij het Musée de Marrakech, tel. 0524 37 81 90, www.foundouk.com, dag. behalve ma. 12-24 uur, voorgerechten DH 50-140, vlees- en visgerechten DH 140-190, tajines DH 100-150, couscousvarianten DH 100-165. Grote keuze aan cocktails met of zonder alcohol en aan Franse en Marokkaanse rode en witte wijnen. In dit gedeelte van de medina is het

traditionele Le Foundouk eigenlijk het enige gerenommeerde restaurant. U eet hier in de stijlvolle ambiance van een riad, overdag en op zwoele avonden ook op het dakterras. De keuken heeft een betrouwbaar hoge kwaliteit en biedt zowel Franse als Marokkaanse gerechten. Vriendelijke en attente bediening.

Cultuur in het 'ooievaarshuis'

Fondation Dar Bellarj **1**: 9, rue Toualate Zaouiate Lahdar, tel. 0524 44 45 55, www.darbellarj.org, ma.-za. 9.30-12.30 uur en 14-17.30 uur, toegang gratis. Het cultureel centrum Dar Bellarj – de naam heeft betrekking op een hier vroeger gevestigde dierenkliniek voor ooievaars, die in Marrakech als heilige dieren werden vereerd – bevindt zich in de directe omgeving van de Medersa Ben Youssef. Het 'ooievaarshuis' is in 1999 na een grootscheepse restauratie geopend en inmiddels een geliefde locatie voor lezingen, concerten en tentoonstellingen. De binnenplaats met fontein is een aangename plek om even op adem te komen, al dan niet met een kop koffie of thee.

9 Enig in zijn soort – het Maison de la Photographie

Kaart: ► F 5

Wijk: Noordelijke medina

Het in 2009 gestichte Maison de la Photographie heeft nu al met recht een goede reputatie opgebouwd. De Fransman Patrick Manac'h heeft hier een unieke verzameling foto's uit de periode van 1860 tot 1950 bijeengebracht. De wissel tentoonstellingen bieden een heel ander perspectief op de geschiedenis van Marokko, vooral ook op die van voor de tijd van het protectoraat.

Deze blik is nauwelijks te weerstaan: een gezicht dat bijna 150 jaar later de toeschouwer nog altijd enigszins verwijtend aankijkt, verstaend in vertwijfeling, een blik van oneindig verdriet, die ook wel iets ongrijpbaars heeft, misschien een groot geheim of restanten onuitwisbare waardigheid. Wie was deze man? Een Bambaraslaaf uit Soedan, in 1870 gefotografeerd in Tan-

ger; hij moet zijn onderworpen aan een tergend lange sluitertijd. Bezoekers van het Maison de la Photographie **1** zouden de tentoongestelde foto's niet al te vluchtig moeten bekijken. De opnames doen een beroep op het voorstellingsvermogen van de toeschouwer, die er in het gunstigste geval helemaal in kan – en zou moeten – opgaan.

Fotografische schatten

In de nabije omgeving van de Medersa Ben Youssef heeft de op Madagaskar geboren, zelfverkozen Marrakchi Patrick Manac'h een riad gekocht. Deze biedt tegenwoordig onderdak aan een verzameling van meer dan vierduizend historische fotonegatieven, plaatafdrukken en zogenaamde daguerreotypen (lichtbeelden). Met de hem typerende mengeling van diplomatieke

9 Het Maison de la Photographie

vaardigheid, vasthoudendheid en wel-sprekendheid, met het instinct van de zoeker en het geluk van de expert, heeft hij hele fotonalatenschappen aangekocht van nakomelingen van uitgeweken Fransen die ten tijde van het protectoraat (1912-1956), maar vaak ook al daarvoor en in leidinggevende functies, in Marokko hebben gewoond. Grofweg twee keer per jaar stelt hij een expositie van ongeveer 150 beelden samen uit deze rijke bron, die nog niet eens helemaal is uitgezocht, laat staan gearhiveerd en gedigitaliseerd.

In deze verzameling, die ware schatten bevat, bevinden zich de vroegste luchtfoto's van Marokkaanse steden en indrukwekkende portretten uit de jaren zeventig en tachtig van de 19e eeuw, zoals van Marokkaanse joden en Gnaoua-muzikanten. Verder prachtige opnames van vrouwen, overwel-digende landschappen uit Tafilalet, gezichten op dorpen, kashba's en steden rond 1900 en stillevenachtige moment-opnamen uit het leven van alledag. Meesterwerken van licht en schaduw, bewust gecomponeerde, esthetisch geperfectioneerde opnamen hangen naast foto's van unieke documentaire waarde, waarop een 'ogen-blik' uit de geschiedenis is vastgelegd. Panorama's uit een verdwenen wereld, die dus niet onherroepelijk verloren is, om-

dat ze in een fotografisch evenbeeld is gefixeerd. Dergelijke opnamen nodigen de toeschouwer uit het historische moment in zijn fantasie te beleven, de geschiedenis naar het heden te ver-plaatsen. De foto's van het Maison de la Photographie creëren een haast tast-bare aanwezigheid van hele tijdperken uit de Marokkaanse geschiedenis.

Een ontmoetingscentrum

De bezoeker kan hier niet alleen in de geschiedenis van Marokko en van Mar-rakech duiken, maar komt ook veel te weten over fotografie-opleidingen en fotostudio's, over technische bijzonder-heden uit de geschiedenis van de foto-grafie, over verschillende methodes van ontwikkelen en afdrukken, over came-ratypen, lenzen, rolfilms, filters, filmrol-letjes, flitslicht, belichtingsmeters en-zovoort. De fototentoonstelling wordt nog aangevuld met de vertoning van verscheidene documentaires (in kleur) over de Berbers in de Hoge Atlas. De films zijn in 1957 opgenomen en beho-ren daarmee tot de eerste documentai-res in Marokko.

Het Maison de la Photographie is niet zozeer een museum als wel een ontmoetingscentrum, een huis dat in Marrakech zijns gelijke niet kent. Ge-schiedenis, zo leer je hier, is niet dood – zelfs nog niet voorbij!

Informatie

La Maison de la Photographie **1**: 46, rue Souk Ahal Fès (circa 200 m van de Medersa Ben Youssef), tel. 0524 38 57 21, www.maisondelaphotographie.ma, dag. 9.30-19 uur, DH 40, tot 12 jaar gratis. Er is een café **1**, dat ook kleine gerechten serveert. In de winkel **1** vindt u kaarten, afdrukken en posters,

en op verzoek worden reproducties gemaakt (DH 200-3000, afhankelijk van het formaat).

Uitstapje

Manac'h heeft ook het interessante **Ecomusée berbère** in een gerestau-reerde kashba in Tafza (ca. 35 km van Marrakech) gesticht (zie blz. 81).

10 Terug naar de middeleeuwen – het Quartier des Tanneurs

Kaart: ► G 4-5; Oriëntatiekaartje: blz. 61

Wijk: Noordoostelijke medina, Rue de Bab Debbagh

Hier wordt gezwoged – en het stinkt als de pest. Het Quartier des Tanneurs, de oude leerlooierswijk, is het gedeelte van de medina waar schone schijn en welke romantische illusie dan ook als sneeuw voor de zon verdwijnen. Hier ploeteren de leerlooiers te midden van bijtende logen, indringende geuren en giftige dampen, terwijl ze tot aan hun heupen in grote kuipen staan.

De leerlooierswijk **1** bevindt zich al sinds de tijd van de Almoraviden (het begin van de 12e eeuw) bij de **Bab Debbagh** **2** (*Porte de tannage*) in Marrakech. De nabijheid van water en van de **Oued Issil** **3**, de constante wind die de vieze lucht de stad uit voert en de nabijheid van de soeks en daardoor de korte verkoop- en distributielijnen hebben dit gebied gewoonweg voorbestemd voor het looiersambacht. Op een op-

pervlakte van 80.000 m² zwoegen tegenwoordig nog ongeveer 1600 looiers in 22 leerlooierijen. Anders dan bijvoorbeeld in Fès hebben ze zich verenigd in een coöperatie en beheren ze een gezamenlijke kas, waaruit bijvoorbeeld de watervoorziening en de afvalverwerking worden betaald.

Demonen, veroordeeld tot het leven

In de middeleeuwen werden de leerlooiers beschouwd als demonen die tot het leven zijn veroordeeld, want ze moesten wel over magische krachten beschikken: al die giftige en gevaarlijke stoffen waaraan ze werden blootgesteld, waren toch alleen maar met geheime energie te trotseren? Wie vandaag de dag door de leerlooierswijk van Marrakech loopt, waant zich in de middeleeuwen, in het tijdperk vóór elke vorm van mechanisering en industrialisering, in de tijd van

Wat de een met hard werken produceert, verkoopt de ander

het handwerk, waarvan de processen al eeuwenlang onveranderd zijn gebleven. Uit de slachthuizen worden de dierenhuiden met ezelskarren hierheen gebracht. Het hele proces van leerlooien duurt drie maanden.

Kalkbaden, duivendrek en boomschors

Eerst worden de huiden in water- en zoutbaden geweekt en in diverse kalklogen ondergedompeld. Dan laten de looiers ze in kuipen met duivenpoep zakken, een behandeling die doorslaggevend is voor de soepelheid van het leer. Hierna worden ze om te bleken in met meel vermengde loog gezet en uiteindelijk behandeld met looistoffen, die uit een aftreksel van boomschors worden gewonnen. Vervolgens worden de huiden in de zon gedroogd,

met speciale messen afgeschraapt en voor een verblijf naar de soeks gebracht. Als natuurlijke verfstoffen worden indigo (blauw), saffraan (geel), grenadine (geel), henna (rood), papaver (rood), gedroogde munt (groen) en houtskool (zwart) gebruikt, maar deze worden steeds vaker vervangen door chemische verfstoffen.

De bassins zijn door de gebruikte kleuren goed van elkaar te onderscheiden en laten duidelijk de verschillende fasen van verwerking zien. In elke kuip – sommige worden door meerdere looierijen gebruikt – zijn ongeveer dertig huiden ondergedompeld. In Marrakech zijn er bedrijven van alleen Berbers, van alleen Arabieren en gemengde bedrijven. Er bestaat kennelijk een verband tussen de etnische afkomst en de ambachtelijke traditie:

terwijl Berbers zich hebben gespecialiseerd in het looien van kamelen- en runderleer, grote huiden dus, zijn de kleinere huiden, vooral die van schapen en geiten, van oudsher het domein van de Arabieren.

Een proletarisch Marrakech

Sporen van bloed en uitwerpselen, vlees- en huidresten, kwalijke geuren, bij windstilte een vreselijke stank: de leerlooierswijk toont een proletarisch Marrakech, compleet het tegenoverge-

stelde van het Marrakech-de-luxe dat u bijvoorbeeld in de stadsdelen Guéliz of Hivernage aantreft. Een looier verdient hooguit zo'n DH 80 per dag, een armzalig loon voor het zeer ongezonde geploeter. Slechts een kwart van de leerproductie van Marrakech is bestemd voor de verkoop aan toeristen; bijna driekwart wordt geëxporteerd, naar Europa en elders. In de export en in de groot- en de tussenhandel worden de echte winsten van de branche gemaakt.

Informatie

Bezoek met een gids: wie als toerist in de leerlooierswijk rondloopt, wordt vroeg of laat wel door een zelfbenoemde gids aangesproken. Zonder begeleiding kunt u hier ook niet veel beginnen, want veel terreinen van de leerlooiers zijn moeilijk te vinden en gaan schuil achter verweerde ingangen. Met een gids bent u in elk geval verzekerd van de toegang tot de terreinen. U doet er goed aan om nog voor de rondleiding begint een concreet bedrag met de gids af te spreken (DH 20-50, afhankelijk van de duur) en duidelijk aan te geven wat u precies wilt zien.

Eten en drinken

In de leerlooierswijk zijn geen restaurants of cafés. Om iets te drinken of eten, moet u terugkeren naar de Place El Moukef of vanaf de Bab Debbagh een *petit taxi* in de richting van Guéliz nemen.

Winkelen

De verkoopadressen voor lederwaren bevinden zich in andere delen van de medina (zoals in de buurt van de moskee Ben Youssef). Winkels met kwalitatief uitstekende leren jacks, mooie handtassen en chique schoenen zijn te vinden in de nieuwe stad, vooral in Guéliz.

11 De grenzen van bruikbaarheid – de vlooienmarkt Souk El Khemis

Kaart: ► F 3

Wijk: Noorden van de medina, buiten de poort

De bewering dat er werkelijk niets is wat hier niet te koop is, is beslist waar, maar nog altijd een understatement. De vlooienmarkt buiten de Bab El Khemis (stadspoort) en de eigenlijke Souk El Khemis in de hallen en handelskantoren bij de Bab Layadi vormen een enorme overslagplaats, een belangrijk knooppunt in de handelsnetwerken, de kapitaalstromen en de kringloop van recycling van Marrakech. De veelbesproken informele sector – voor de Marokkaanse economie tot op heden belangrijk – is hier in al zijn vitaliteit te ervaren.

Alleen al het dagelijks hiernaartoe vervoeren van het enorme assortiment waren, het uitladen en het uitstellen in

een kraam om later de boel weer af te breken, in te laden en weg te rijden, is een logistieke megaprestatie. Voor het transport staat een hele batterij vrachtkarren, spannen ezels, driewielers en kleine vrachtwagens gereed. Wie wil, kan hier een complete inboedel aanschaffen, maar ook alleen maar een moeilijk te krijgen onderdeelje van iets. Sommige verkopers presenteren indrukwekkende assortimenten huishoudelijke artikelen, tweedehands kleding of elektronica, anderen hebben slechts wat schroeven, enkele deursloten of een paar rollen plakband op een stukje karton neergelegd.

Afvalscheiding à la Marocaine

De grenzen tussen troep en kitsch, rommel en curiosa, nog net bruikbaar

en overtollig, koopjes en oude rommel zijn vloeiend, op zijn oosters. Tijdens het flaneren en snuffelen kunt u op Italiaanse merkoverhemden in de originele verpakking, goedkope flatscreens of mooie, oude zakhorloges stuiten, maar net zo goed op afgedankte pakkingringen, beschadigd kinderspeelgoed of beschimmelde tijdschriften. U kunt zich afvragen tot welke mate van improvisatie het repareren van voorwerpen eigenlijk nog lonend is en waar de grens ligt tussen nog net bruikbaar en voorgoed onbruikbaar. Tot de principes van deze vorm van bazaarconomie behoort in elk geval de overtuiging dat puin, schroot, troep en afval nog elementen van een kringloopstelsel zijn. Wie de markthallen, de winkels, de pakhuizen, de werkplaatsen en de andere ruimten bij de **Bab Layadi** ¹ verkent, loopt in de zijstraatjes altijd weer opkopers van recyclebaar materiaal tegen het lijf. Glazen flessen, blikjes, oud papier en plastic jerrycans worden hier opgekocht, tijdelijk opgeslagen, aan professionele afnemers doorverkocht en zo weer in de handels- en kringloopcyclus van het economische systeem gebracht. Een soort afvalscheiding *à la marocaine*.

Ongrijpbaar: de informele sector

De meeste verkopers, handwerkers, transportarbeiders, ambulante handelaars en eigenaars van mobiele eet- en drinkstalletjes oefenen hier een beroep uit dat weliswaar (in de regel) een karig salaris oplevert, maar arbeidsrechtelijk in niets op een vaste aanstel-

ling lijkt. Terwijl winkeleigenaars hun zaak officieel geregistreerd hebben en over hun omzet (in principe) belasting moeten betalen, werken hele volkstammen van de hier actieve 'amateurs' in een informale sector die zowel aan de fiscus als aan de statistiek is onttrokken – en die toch tot op de dag van vandaag een belangrijke en vitale sector van de Marokkaanse economie vormt. Een duidelijk geregelde, zowel juridisch als fiscaal goed georganiseerde economie en een spontane, op vraag en aanbod geïmproviseerde en aan de overheidsregels onttrokken economie komen hier op de bazaar van de **Souk El Khemis** ² samen of lopen zelfs in elkaar over – zoals zo vaak in Marokko.

Weggegooid wordt hier eigenlijk helemaal niets, gerepareerd daarentegen zo'n beetje alles totdat het echt vergaan is. Recyclingtechnisch lijkt dit een overtuigend uitgangspunt. Wie echter eens kritisch kijkt naar de onvoorstelbare hoeveelheid spullen op deze vlooienmarkt, begint langzamerhand te dagen wat de consequenties kunnen zijn van het eindeloos repareren en oplappen, van het steeds weer improviseren in plaats van eens een keer echt te investeren. In een stad als Marrakech, die elk jaar in hartje zomer enorme problemen heeft met de drinkwatervoorziening, lekt ruim een derde van de kostbare hulpbron weg uit kapotte leidingen, uit gammele stortbakken en via krakemikkige pakkingen. Wie al die loodgietersmaterialen op de Souk El Khemis heeft gezien, weet ook waarom ...

Informatie

Souk El Khemis ²: tussen de stadspoorten Bab Layadi en Bab El Khemis,

in principe dag, behalve vr.-middag. Op de **vlooienmarkt** is op do, za. en zo. het meeste te doen.

12 Marrakech-de-luxe – Hivernage en Guéliz

Kaart: ► B/C 4/5; Oriëntatiekaartje: blz. 66
Wijk: Rondom de Place du 16 Novembre

Brede, met palmen omzoomde avenues, kilometerslange zichtassen, groenstroken en parken, luxehotels en winkelcentra, banken en kantoren, een theater, een casino en een congressentrum: de nieuwe stad van Marrakech, en in het bijzonder de wijken Hivernage en Guéliz, laat zich nauwelijks vergelijken met de medina.

Deze route leent zich uitstekend voor een rit met een koetsje. U begint bij het Jeema el Fna, de koetsjes (*calèches*) staan tegenover Club Med op de Place Foucauld te wachten. Dan zet u koers in de richting van de Bab Jedid, passeert het legendarische, in 1923 geopende luxehotel **La Mamounia** ¹ met de uitgestrekte tuinen en het eigen casino en rijdt via de circa twee kilometer lange Avenue de la Menara op de beroemde Menaratuinen aan. Aan uw linkerhand strekt zich de **Oliveraie de**

Bab Jedid ² uit, een groot plantage-terrein dat kennelijk nog niet in beeld is bij de vooral in Marrakech zeer actieve onroerendgoedspeculanten. Het is een haast landelijk aandoende 'groene long' tussen het stadscentrum en de luchthaven. Ten noorden van de Avenue de la Menara ligt het **Casino Municipal de Marrakech** ³.

Ontspanning voor de Marrakchi

De **Menaratuinen** ⁴ zijn al in het tijdperk van de Almohaden (12e eeuw) aangelegd als toevluchtsoord voor de sultans tijdens de verzengende zomerhitte. Het grote Bassin de la Menara is tot op de dag van vandaag van belang als zoetwaterreservoir, dat via een uitgekiend hydraulisch systeem met water uit het Ourikadal wordt gevoed. Het uit het midden van de 19e eeuw daterende **Pavillon** ⁵ aan het waterbekken behoort tot de 'Maroc-typique'-plaatjes en komt in vele foto boeken

over Marrakesh voor. Het balkon van het paviljoen biedt een adembenevend uitzicht over de tuinen en plantages. Bij helder weer reikt de blik tot aan de besneeuwde toppen van de Hoge Atlas. Tegenover het paviljoen is een tribune gebouwd; 's avonds spelen hier muzikanten, genieten romantici van de zonsondergang, klinkt tromgeroffel en ontmoeten verliefde stelletjes elkaar. In het weekend zijn de Menaratuinen een populaire bestemming van Marrakchi die de drukte van de stad willen ontvluchten. Hele families komen hier dan om te picknicken in de schaduw van palmen of olijfbomen.

Luxe: het Quartier Hivernage

De eindeloze Avenue Mohammed VI (de vroegere Boulevard de France), naar verluidt de langste avenue van Marokko, loopt de hele nieuwe stad door, van de periferie in het zuiden tot het Lycée Victor Hugo en het Institut Français in het noordwesten. Langs de vierbaansweg liggen verscheidene luxe-hotels (Royal Mirage, Le Meridien, Atlas Marrakech, Riad Menara, Les Idrissides). Ter hoogte van de Avenue Moulay Hassan I staat het **Palais des Congrès** ⁶ en tegenover het hypermoderne **Centraal Station** ⁷ ligt het **Théâtre Royal** ⁸ uit 2001. Het prachtige gebouw in neoclassicistische stijl is ontworpen door de uit Tunesië afkomstige architect Charles Boccara, die verantwoordelijk is voor diverse gebouwen in Marrakech die naam hebben gemaakt in de

architectenwereld (zoals hotelcomplex Les deux Tours in de Palmeraie, zie blz. 93). Tussen de Avenue de la Menara, de Avenue Mohammed VI, de Avenue Hassan II en de Boulevard El Yarmouk/Avenue Mohammed V bevinden zich een stuk of tien hotels in de vijfsterrencategorie, het stadspark **Jardin El Harti** ⁹, de katholieke kerk **Église des Saints-Martyrs** ¹⁰ – waar elke zondagmiddag een kleine christelijke gemeente bijeenkomt voor een dienst – en verscheidene overheidsgebouwen (zoals het Hof van Beroep, het douanewezen, het ministerie van Financiën, de Kamer van Koophandel en Industrie en het hoofdbureau van politie).

Trendy: het Quartier Guéliz

Flaneren, winkelen, uitgaan: in Marrakech is er vrijwel geen ander stadsdeel dat zich daarvoor beter leent dan Guéliz, in het bijzonder het gebied tussen de **Place de la Liberté** ¹¹, de **Place du 16 Novembre** ¹² en de **Place Abd el-Moumen ben Ali** ¹³. In de zijstraten van de Avenue Mohammed V, maar ook aan die avenue zelf bevinden zich talloze winkels en boetieks, die vooral gespecialiseerd zijn in mode, accessoires, lederwaren of woninginrichting.

Met name het vrij nieuwe **winkelcentrum Marrakech Plaza** ¹ nodigt uit om wat rond te snuffelen en inkoop te doen. In de boetieks van Guéliz hebt u een vrij grote kans te worden aangesproken door jong personeel dat diverse talen machtig is.

Informatie

Hotel Mamounia ¹: Avenue Bab Jdid, tel. 0554 38 86 00, www.mamounia.com (zie blz. 93).

Menaratuinen ³: dag. 8-18 uur, tuinen toegang gratis, Pavillon DH 20.

Théâtre Royal ⁸: 40, avenue Mohammed VI (aan de Place de l'Empereur

Haile Selassie), tel. 0524 43 15 16. Toneel, opera, ballet en klassieke muziek. Concerten van het Orchestre Philharmonique du Maroc, maar ook exposities. Actuele informatie via de Délégation du Tourisme of in het maandblad *Marrakech Pocket* (zie blz. 24).

12 Hivernage en Guéliz

Eten en drinken

Vooral in de wijk Guéliz bevinden zich veel restaurants.

Le Grand Café de la Poste **1**: zie blz. 99

Café Extrablatt **2**: hoek Avenue Al Quadissia/Rue Echouhada, tel. 0524 43 48 43, dag. 7-1 uur. Café, Italiaans restaurant (gerechten DH 150-200), bar en lounge in één.

16 Café **3**: Place du 16. Novembre, tel. 0524 33 96 70, dag. 10-23 uur, menu's DH 120-200. Combinatie van café, restaurant en patisserie.

Café Elite **4**: 212, avenue Mohammed V, tel. 0524 44 85 38, dag. 9-24 uur. Salades, broodjes, pizza's (DH 50-80), *grillades* (circa DH 100).

Al Fassia **5**: zie blz. 98

Kechmara **6**: 3, rue de la Liberté, tel. 0524 42 25 32, www.kechmara.com, dag. behalve zo. 8-24 uur. Ontbijt DH 45-65, tapas DH 40-80, cocktails circa DH 80, *les formules* (keuzemenu's) DH 110-140, menu's DH 90-160. Wijnkaart, bar op het terras, zo nu en dan livemuziek, kunsttentoonstellingen en gratis wifi.

Winkelen

Marrakech Plaza **1**: Place du 16 Novembre. De meeste winkels in dit winkelcentrum zijn tot ongeveer 20 uur open, houden tussen 13 en 15 uur een middagpauze en zijn in de regel op zondag gesloten.

13 Een droom in kleuren – de Jardin Majorelle

Kaart: ► C/D 3; Oriëntatiekaartje: blz. 69
Wijk: Guéliz, noordwesten

De Franse schilder Jacques Majorelle (1886-1962) kocht de Jardin in 1924, richtte er zijn atelier in en stelde in 1947 de beroemde tuin open voor het publiek. Tot 1980, toen modeontwerper Yves Saint Laurent (1936-2008) de tuin verwierf, was het terrein verwilderd en verwaarloosd. Saint Laurent, sinds zijn eerste bezoek aan Marrakech in 1966 verknocht aan de stad, redde de tuin van de ondergang en schiep hier volgens de principes van de Arabische tuinarchitectuur een paradijs van licht en kleuren, van waterpartijen en planten.

‘De kleur heeft me te pakken’

Het donkere korenbloemblauw dat de muren van Majorelles atelier en de grote terracotta bloemenvazen siert, eigenlijk meer een naar het nachtblauw zwemende tint, staat niet voor niets bekend als *bleu Majorelle*. Kennelijk

hebben beiden, zowel Majorelle als Saint Laurent, op hun eigen manier in Marrakech de magie van de kleuren ontdekt, iets wat Delacroix en Paul Klee al eerder was overkomen. Het licht en de kleuren in de landen van de Maghreb hebben beeldend kunstenaars uit Europa al vanaf de vroege 19e eeuw bijzonder gefascineerd. Terugblikkend op zijn eerste gevoelens over Marrakech spreekt Saint Laurent van een *choc extraordinaire* en voegt daaraan toe: ‘Deze stad heeft me de kleuren geleerd.’ In het voorjaar van 2011 vond de expositie ‘Yves Saint Laurent en Marokko’ plaats, waarvan de veertig creaties van de mode-ontwerper ook voor de leek duidelijk maken hoe zeer een internationaal succesvolle couturier in zijn kleurencombinaties, zijn materiaalkeuze en accessoires teruggrijpt op specifiek Marokkaanse ervaringen. ‘De kleur heeft me te pakken’, dat zinnetje van schilder Paul Klee, geldt ook voor

De kleur blauw fascineert in ontelbare facetten

Yves Saint Laurent – en waarschijnlijk ook voor de bezoeker die kennismaakt met de kleuren van Marrakech.

De Arabische tuin: het verloren paradijs

Groepen palmen en bamboebosjes, waterlelievijvers en cactusplantsoenen, zacht licht, gefilterd door takken en

takjes, klaterende fonteinen, zangvogels in de boomtoppen, pergola's, waterputten en paviljoens: de ommuurde **Jardin Majorelle** ¹, een prachtige combinatie van woekerende begroeiing en rationeel geplande structuur, een combinatie dus van natuur en cultuur, is een verwijzing naar de in de Koran geschetste aanlegvormen van Ara-

bische tuinen. Als manifestatie van het verloren paradijs is deze tuin zowel een plaats van verlangen als een plaats van vergankelijkheid. In de Jardin Majorelle wordt onder de brandende zon het kostbaarste van de natuur afgedwongen: het groen van de planten, het zilverachtige geschitter van het water en de kleuren van de bloemen. Een omheind terrein, een Hof van Eden, en

daarmee een stukje leven te midden van een verdorde en met de dood bedreigde natuur.

De expositie in het voormalige atelier van Majorelle, dat sinds 2012 als **Musée Berbère** door het leven gaat, geldt als een van de beste over de culturele geschiedenis van de Berbers in Marokko. De vier zalen herbergen ongeveer zeshonderd voorwerpen.

Informatie

Jardin Majorelle **1**: Rue Yves Saint Laurent/Avenue Yacoub el-Mansour, tel. 0524 31 30 47, www.jardinmajorelle.com, dag. 1 okt.- 30 apr. 8-17.30, 1 mei-30 sept. 8-18, tijdens de ramadan 9-17 uur, tuin DH 50, museum DH 25. Bij de ingang krijgt u een flyer met een plattegrond en wat basisinformatie. In de boekwinkel vindt u enkele interessante werken, de museumwinkel en het café zijn voor Marokkaanse begrippen aan de dure kant. Er zijn enkele voorzieningen voor gehandicapten.

Eten en drinken

Kaowa **1**: 34, rue Yves Saint Laurent (vroeger: Rue Majorelle), tel. 0524 33 00 72, dag. 8-18 uur, ontbijt DH 60, salades circa DH 50, broodjes DH 50-60, taart, ijs, koffie, thee DH 20-30, vruchtensappen DH 30-40. Een aangenaam café met een terras pal naast de Jardin Majorelle. Aanzienlijk goedkoper dan het museumcafé, vriendelijke bediening.

Winkelen

Darart **1**: 79, rue Yves Saint Laurent, Residence Mirador Majorelle, tel. 0524 31 45 93, dag. 9-18 uur. Een kleine, maar goed gesorteerde boekhandel met een expositieruimte op de eerste verdieping. Marokkaanse belletristiek, Franse klassiekers, non-fictieboeken en kinderboeken, maar het opvallendst

en in Marrakech relatief zeldzaam is de grote keuze aan voortreffelijke fotoboeken over de geschiedenis van Marokko en over bepaalde regio's en steden in het land.

33 Rue Majorelle **2**: 33, rue Yves Saint Laurent, tel. 0524 31 41 95, www.33ruemajorelle.com, dag. 9.30-19 uur. Grote keuze aan mode, accessoires, sieraden en schoenen. Bijbehorende kunstgalerie 'La Galerie'.

Galerie Majorelle **3**: Rue Yves Saint Laurent, tel. 0524 30 37 47, www.lesparfumsdusoleil.com, dag. 10-18 uur. Cosmetics en merkparfums, onder andere de creaties Soir de Marrakech en – ter ere van de lokale held – Majorelle Parfum.

14 Een oase als historische stadskern – de Palmeraie

Kaart: ► Ten noordoosten van G/H 1; Oriëntatiekaartje: blz. 72
Wijk: Palmeraie, ten noorden van de N 8

De oorsprong van Marrakech is omgeven door mythen, maar nergens anders wordt het voormalige, vrijwel verdwenen karakter van de stad als oasenederzetting zichtbaarder dan in de reusachtige Palmeraie in het noordoosten van de stad. En nergens anders in de stad treden de ecologische uitdagingen zo onverbiddelijk aan het daglicht als juist hier. De overblijfselen van de Palmeraie zijn nog te bezichtigen, als de poëtische restanten van een natuur die er over tien, twintig jaar misschien niet meer is.

Rond 1070 sloeg Almoravidensultan Youssef ben Tachfine zijn kampement op voor de poorten van Marrakech. Het verhaal gaat dat zijn soldaten 's avonds vaak dadels aten, waarvan ze de pitten uitspuugden. Enkele daarvan liepen uit en zo ontstond er een palmenbosje dat steeds verder uitgroeide ...

Een uitgekiend irrigatiesysteem

Wat de legende bij de toehoorder oproept, is een soort oerbeeld van de Palmeraie, die zich tegenwoordig over een oppervlakte van circa 120 km² uitstrekt. De historische kern van Marrakech is een palmenoase, die wordt gevoed door enkele artesische bronnen, waar het grondwater spontaan naar boven komt. Via een ingenieus netwerk van *foggaras* en *khetaras*, van boven- en ondergrondse schachten, leidingen en stuwdammetjes wordt het water over een groter gebied verspreid. Aan dit irrigatiesysteem, dat simpel gezegd in verticale lijn water uit de grond haalt en dat in horizontale lijn over het oppervlak verdeelt, heeft de Palmeraie eeuwenlang zijn bestaan en voortdurende uitbreiding te danken gehad. Nog in de jaren negentig van de 20e eeuw moeten hier zo'n driehonderdduizend dadelpalmen hebben gestaan.

Een bedreigde biotoop

Tegenwoordig is de Palmeraie in veel opzichten een bedreigde biotoop, een ziekelijk ecosysteem. Hoewel de rivieren Oued Tensift en Oued Issil door het gebied stromen, wordt het bedreigd met dorheid, verkarsting en versteping; in droge perioden staat er dan ook nauwelijks water in de rivieren. Het grondwater, dat zich 20 jaar geleden nog op een diepte van 15 m bevond, is inmiddels op sommige plekken gezakt naar 60 m en naar verwachting zal die trend zich voortzetten.

Evengoed is in de Palmeraie een luxueus toevluchtsoord voor de rijken gebouwd, met hotels, villadorpen, appartementencomplexen, een **Club Med** ¹, een fitness- en wellnesscentrum, de 'beachclub' **Nikki Beach** ¹ en een **congrescentrum** ² (met een capaciteit van vierduizend personen!). Het is hier exclusiever en meer besloten dan in de wijk Hivernage. Op de uitgestrekte, in de zomermaanden permanent besproeide golfbanen verdwijnen grote hoeveelheden drinkwater, waaraan de Marrakchi steeds vaker een tekort hebben.

Wie op het **Circuit de la Palmeraie** ¹ rijdt, een kilometerslange rondweg door het gebied, kan de sprookjesachtige, goed beveiligde en achter

hoge muren verschanste complexen van de rijken en de superrijken nauwelijks ontgaan. In deze enclaves bepalen tropische tuinen, een weelderige bloemenpracht en dichte begroeiing het beeld. Buiten de ommuurde terreinen is de bodem keihard, zijn de planten uitgemergeld, de palmen verdord of al afgestorven en andere zichtbaar aangetast door de zakjeszwam (een schimmel). Verkoelde stammen steken omhoog en de dorre palmladeren zijn eerder stofgrijs dan groen.

Dit bizarre contrast – aan de ene kant van de muur de natuur in 'verkwistende' bloei, aan de andere kant verdroogd en verlept – biedt een apocalyptisch plaatje. De verdeling van het kostbare water is een kwestie van politiek, maar ook van business: het gevolg van een bouwwoede, die steeds meer oasegebied opvreut. Nog meer golfterreinen kunnen het lot van de Palmeraie bezegelen. Het verdwijnen van de oase zou het karakter van de stad onherroepelijk veranderen; een paar dadelpitten uitspugen heeft dan geen enkele zin meer.

Vooralsnog strekt de Palmeraie zich uit tot aan de horizon. Ondanks alles is dit een magische plek, die in het zachte licht van de schemer een heel eigen bekooring heeft.

De Palmeraie wordt bedreigd door de oprukkende woestijn

Informatie

Bereikbaarheid: de Palmeraie is niet met de stadsbus te bereiken en de prijs voor een *petit taxi* zal zelfs na stevig onderhandelen niet onder de DH 150 dalen.

Eten en drinken

Dar Ennassim **1**: Circuit de la Palmeraie, tel. 0524 33 43 08, www.fabricevulin.com, dag. 12-23 uur, tajines, lamschouder (DH 540 voor 2 pers.), diverse vleesspiezen, runderfilet (DH 290), zee kreeft of garnalen (DH 220), ganzenleverpastei (DH 230), nagerechten ca. DH 120, zo. vanaf 12 uur brunch (DH 380). De chef-kok is in het verleden onderscheiden met Michelinsterren, maar dan wel in andere restaurants. Mooi terras

Een strand in Marrakech

Nikki Beach **1**: Circuit de la Palmeraie, tel. 0524 36 87 27, 066 35 19 992, www.nikkibeach.com, dag. 12-18 uur. In Marbella, St-Tropez en Miami beproefd, in Marrakech een absurditeit. Combinatie van poolounge, bar en restaurant. Cocktails, wijnkaart, zeevruchten, vis, kreeft, sushi, salades, gerechten circa DH 150-300.

Palais des Congrès **2**: op www.ilovemarrakesh.com/pgpcongres vindt u alle informatie en een kaartje.

Hotels

Club Med La Palmeraie **1**: Sidi Yahya, La Palmeraie, tel. 0524 42 58 00, www.clubmed.fr. Luxe vakantiedorp met driehonderd bungalows.

Les deux Tours **2**: zie blz. 93.

15 Designercentrum van Marrakech – Sidi Ghanem

Kaart: ► Ten noorden van A 1; Oriëntatiekaartje: blz. 75
Wijk: Quartier Industriel Sidi Ghanem, bus: 15 en 44

Wat sinds de jaren negentig van de vorige eeuw ten noordwesten van het stadscentrum is ontstaan, is qua combinatie en concentratie uniek voor Marrakech. Het stadsdeel Sidi Ghanem staat voor industrieel en cultuurcentrum, voor magazijn en productiewerkplaats, voor galeries, (mode)winkels en showrooms. Wie geïnteresseerd is in Marokkaans design, zou een hele dag voor Sidi Ghanem moeten uitrekken.

Sommige bezoekers zullen in eerste instantie menen dat ze ergens een verkeerde afslag hebben genomen: auto-werkplaatsen, hefbruggen, fabriekscomplexen, magazijnen, silo's, herrie van motoren, hijskranen, monteurs en puntlassers in een regen van vonken. Sidi Ghanem is op het eerste gezicht niet bijster uitnodigend. Het is een in de periferie weggestopt industriege-

bied met lawaai van grote vrachtwagens, een stoffige, schaakbordachtig aangelegde wijk, schijnbaar zonder enige stadse charme.

Wie hier desondanks door de naamloze straten wandelt – gebouwen en winkels zijn doorgenummerd in de sectoren A, B en C – komt voor allerlei verrassingen te staan. Het gebied heeft de capaciteiten om een cultuurcentrum te worden. In achterhuizen en in voormalige fabriekshallen zijn geluidsstudio's en galeries gevestigd of er oefenen balletgezelschappen of bands. Op de kantooretages werken binnenhuisarchitecten en designers, kunstenaars en restaurateurs, modeontwerpers en decorateurs. Er zijn meer dan honderd winkels in Sidi Ghanem te vinden. Zonder overdrijven kan worden gesteld dat zich hier een centrum van het moderne Marokkaanse design bevindt, waarvan Marrakech de onomstreden hoofdstad is.

In de boetieks van Sidi Ghanem is het heerlijk rondsnuffelen

Een overweldigend aanbod

Alleen al in de boetieks met mode, sieraden en accessoires kan eindeloos worden rondgesnuffeld. Er zijn speciaalzaken voor leren handtassen, voor schoenen, voor *babouches*, voor koftans, voor beddengoed, voor kindermode, voor geborduurde textielwaren en ... en ... Specialisten op elk terrein van de binnenhuisarchitectuur tonen hier hun aanbod, zoals de modernste accessoires voor keukens en bad-

kamers, enorme assortimenten tegels en plavuizen, accessoires voor jacuzzi's, wellnessfaciliteiten en zwembaden, tuinmeubels, een speciaalzaak voor zonneschermen, een andere voor kaarsen van bijenwas in alle soorten, maten en kleuren, winkels met een nauwelijks te overzien aanbod aan porselein en keramiek.

Ook de meubelbranche is op een imponerende manier vertegenwoordigd, met creaties tussen kitsch en trendy: metaal, hout, leer, complete woonkamerameublementen, adembenemende slaapkamers die doen vrezen voor het toekomstig huwelijksgeluk, prachtige schrijf- en eettafels, rekken en kasten. Een heel eigen metier is dat van de Marokkaanse lampen, waarvan sommige met een metalen frame waarover het fijnste, kleurige leer is gespannen, en weer andere gefabriceerd van kubussen van zilverblik, waarbij een gedempt licht door kleine openingen schijnt. Een mogelijk gevaar voor de portemonnee vormen de uitstapjes naar de boetieks die kostbare parfums in zilveren flacons verkopen. Hetzelfde geldt voor de speciaalzaken die arganoliën, exquise zepen, badzouten, crèmes, douchegels en shampoos verkopen.

Overigens: anders dan in de soeks van de medina worden in de nieuwe stad en in de ateliers en winkels van Sidi Ghanem doorgaans vaste prijzen gehanteerd. De meeste artikelen hebben dan ook een prijskaartje. Dit hoeft u er overigens niet van te weerhouden koelbloedig aan een prijsonderhandeling te beginnen, want de concurrentie zit hier om de hoek. Vooral wanneer u niet *en détail*, maar *en gros* inkoopt, blijken de *prix fixe* toch wat minder 'fixe' te zijn ...

Informatie

Sidi Ghanem: het Quartier Industriel ligt ongeveer 10 km ten noordwesten van het centrum en is te bereiken via de Boulevard de Safi in de richting van de snelweg naar Casablanca en Agadir. Een stadstaxi (*petit taxi*) van het centrum naar Sidi Ghanem kost ongeveer DH 50. Aanzienlijk goedkoper is de rit met de stadsbus, lijn 15 of lijn 44 (DH 3,50, vertrek vanaf de Rue Moulay Ismail) €.

Vrijwel alle winkels zijn ma.-vr. van circa 8.30/9-12.30/13 uur en 's middags van circa 14.30/15-18.30/19 uur geopend. De meeste zijn op za.-middag en op zo. gesloten. Nadere informatie vindt u op www.sidighanem.net; onder de knop 'Plan' vindt u een gedetailleerde kaart met de locatie van diverse winkels.

Eten en drinken

Café Léon 1: 24, Q.I. Sidi Ghanem, tel. 0526 71 65 45, dag. behalve za./zo. 9-16 uur, snacks en broodjes, kleine gerechten DH 30-40.

Ozone 2: 275, Q.I. Sidi Ghanem, tel. 0661 44 96 22, www.ozone275.com, dag. behalve zo. 8-16 uur, ontbijt circa DH 25, salades DH 30-40, *brochettes* DH 65, noedelgerechten DH 65, drankjes DH 10-15.

Le Zinc 3: 517, rue Principale, Q.I. Sidi Ghanem, tel. 0524 33 59 69, www.durandraiteur.com, di.-vr. 8-24 uur, ma. en za. 8-18 uur, zo. gesl., dagelijks wisselende kaart, schotels DH 90, driegangenmenu DH 160, wijn DH 220-330. Op Frankrijk geïnspireerde bistro / restaurant, het beste in de wijk. Aangename sfeer, attente bediening, vr.-avond soms een dj.

Nog meer Marrakech

Gebouwen en poorten

Koubba des Almoravides (Koubba Barudiyn) ► F 5

Noordelijke medina, Place de la Ksaria, in de buurt van het Musée de Marrakech, dag. 9-13 en 14.30-18 uur, geen losse kaartjes, het combinatie-ticket voor de Medersa Ben Youssef en het Musée de Marrakech biedt ook toegang tot de Koubba des Almoravides

De in 1117 onder sultan Ali ben Youssef gebouwde Koubba mag vrij opvallend zijn, het is toch de oudste architectonische bezienswaardigheid van de stad. Het is een van de zeer weinige bouwwerken uit de Almoravidentijd die aan de systematische verwoesting door Almohadensultan Abd el-Moumen zijn ontkomen. Het circa 12 m hoge koepelgebouw van twee verdiepingen werd pas in 1948 ontdekt. Het had eeuwenlang onder grote hopen as en puin gelegen, die voor conservering hadden gezorgd. Vanaf 1952 werd de Koubba in een aantal fasen gerestaureerd. Dankzij de bewaard gebleven restanten van een systeem van latrines, waterleidingen, cisternen en *khattaras* (waterkanalen) is het geheel te herkennen als een brongebouw, waar de gelovigen kwamen voor de rituele reiniging voordat ze de tegenovergelegen moskee Ben Youssef betraden. De binnenzijde van de koepel is versierd met florale en geometrische motieven en allerlei opschriften. Wie de treden naar het waterbassin afdaald, krijgt een idee

waar het straatniveau zich in de 12e eeuw bevond, enkele meters onder het huidige niveau. Hier kan de geschiedenis als een opeenstapeling van lagen worden ervaren.

Ten tijde van het schrijven van deze gids was het complex voor publiek gesloten. Nadat hele delen door onkruid overwoekerd waren en de Franse en Arabische toelichtingen op de panelen nauwelijks nog te ontcijferen waren, werd besloten het hele complex te restaureren.

Riad Denise Masson ► E 5

49, derb Zemrane (vlak bij de moskee Bab Doukkala, sector R'Mila in de westelijke medina), tel. 0524 44 69 30, www.ifm.ma, ma.-vr. 9-18 uur, DH 20, toegankelijk voor gehandicapten

De Française Denise Masson (1901-1994), een islamwetenschapper en een gerenommeerd vertaalster van de Koran (haar Franse vertaling ervan verscheen in 1967 in de 'collection Pléiade' van uitgeverij Gallimard), was een beroemdheid in Marrakech. Vanaf 1937 woonde ze in een prachtige 18e-eeuwse riad, die ze na haar dood naliet aan de Franse staat; de stadsvilla valt inmiddels onder beheer van het Institut Français. In april 2011 werd de Riad Denise Masson met een fototentoonstelling geopend. In het culturele centrum staan wisselende tentoonstellingen, lezingen, concerten, filmvertoningen, toneeluitvoeringen, forumgesprekken en conferenties op het

programma. De historische riad is op zich al een bezoek waard, ook als u niet van plan bent om een evenement bij te wonen.

Historische fondoeks ► F 5

Rond de kruising Rue Dar El Bacha (Rue Bacha El Glaoui)/Rue Mouassine (ten westen van de Koubba des Almoravides), overdag geopend (geen vaste openingstijden)

De in de medina gelegen fondoeks waren van de middeleeuwen tot de tijd van het Franse protectoraat herbergen voor kooplui op doorreis, pakhuizen voor hun handelswaar en stallingen voor de kamelen waarmee de karavaanhandel werd gedreven. Dieren en koopwaar werden meestal in de vertrekken en opslagruimten op de begane grond ondergebracht. Op de bovenverdieping(en) bevonden zich de kamers van de handelaars en hun knechten, bereikbaar over buitentrappen en rondlopende galerijen. De riadachtige fondoeks getuigen tot op de dag van vandaag van het tijdperk waarin Marrakech een van de belangrijkste overslagplaatsen in de Trans-Saharahandel was, een knooppunt in de goederen- en slavenhandel tussen de Sahel en de kusten van de Atlantische Oceaan en de Middellandse Zee.

De fondoeks Almisane, Kharbouch, El Amri en Sarsar zijn sprekende getuigenissen van dat tijdperk (16e en 17e eeuw): imposante, met ijzer beslagen dubbele houten portalen, oeroude, zwart geworden balken van cederhout als dragende constructie voor de verdiepingen, binnenplaatsen als magazijnen, bijkamers als werkplaatsen, vertrekken als woningen. Ook nu nog wordt in deze fondoeks geproduceerd en gehandeld. Wie door een van de half openstaande deuren naar binnen gaat, een beetje rondloopt, met de ambachtslui in gesprek raakt en de speci-

fieke sfeer van deze fondoeks opsnuift, zal het niet veel moeite kosten zich in het verleden te verplaatsen, toen Marrakech dé handelsstad in het zuiden van Marokko was.

Het stadsbestuur heeft een ambitieus project gelanceerd om de vaak krakkemikkige, al half vervallen fondoeks te behouden.

Bab Agnaou ► E 7

Rue Oqba ben Nafaa/Rue de la Kasbah (in de buurt van de moskee in de kashba)

De laat-12e-eeuwse Bab Agnaou, inmiddels onmiskenbaar aan restauratie toe, ging lange tijd door voor een van de mooiste stadspoorten van Marrakech. Het representatieve bouwwerk is in tegenstelling tot de van gestampt leem opgetrokken stadsmuren helemaal van steen. Licht getrapte rond- en hoefijzerbogen, blinde arcaden (tegen een muur aangebouwd), zorgvuldig afgewerkte ornamenten (schelpen en ranken) en een rondlopende fries met Koranteksten in gestyleerd Koefisch schrift zijn vanuit historisch oogpunt de belangrijkste elementen van het bouwwerk. De monumentale poort was in de Almohadentijd de hoofdingang van de kashba, het van de medina afgescheiden paleisterrein.

Bab Debbagh ► G 4

Route des Remparts/Rue de Bab Debbagh (ten noordoosten van de Place du Moukef)

De stadspoort Bab Debbagh vormt de toegang tot de leerlooierswijk. De werkplaatsen van deze *tanneurs*, vanwege de nabijheid van de Oued Issil en de stank bewust in het noordoosten van de medina gesitueerd (zie blz. 59), liggen aan weerszijden van de Rue de Bab Debbagh. Enkele zijn zelfs tegen de stadsmuur aan gebouwd. De Bab Debbagh is geen bouwkundig hoogte-

Koetsje voor de Bab Agnaou

punt van de verdedigingswerken, maar interessant is wel de vijf maal afbuigende weergang in het poortgebouw. Dat bochtenwerk was de uitkomst van een strategisch-bouwkundige berekening en maakte de verdediging van deze toegangspoort er een stuk eenvoudiger op.

Hamams

Met het oog op de toegenomen belangstelling voor wellness in de afgelopen jaren is in Marrakech vakkundig ingehaakt op oude tradities, en niet alleen in het hotelwezen. De nieuwe hamams in de medina, soms ondergebracht in prachtig gerestaureerde, riadachtige oude gebouwen, zijn luxe oases van lichaamsverzorging, ei-

landen van onthaasting te midden van het tumult en het lawaai van de medina. Meestal vindt u hier stoombaden, ligbaden en douches; er zijn toepassingen met warm en koud water. De grotere hamams beschikken over vaak zeer goed verzorgde zwembaden en rustruimten. Soms is er ook een restaurant.

De bezoeker wordt een breed scala aan massages aangeboden, van een eenvoudige peeling (*gommage*), waarbij de huid met een massagehandschoen wordt gereinigd, tot speciale behandelingen met hoogwaardige arganolieën of andere kostbare essences. U kunt een bad nemen in rozenwater, een behandeling met *ghassoul* (mineeraalhoudend leem uit het Atlasgebergte) ondergaan en bijzondere zepen,

etherische oliën en uitstekende parfums proberen. Het zal u niet verbazen dat mannen en vrouwen in Arabische badhuizen strikt worden gescheiden, hetzij in verschillende gedeelten van het gebouw met aparte ingangen, hetzij door middel van verschillende toegangsdagen.

Alleen al de ambiance van een luxe, met marmer beklede, door koepels, gewelven en zuilenhallen omgeven en sfeervol verlichte hamam kan bij de bezoeker een blijvende indruk achterlaten. En ook de architectuur van een traditioneel badhuis kan de zinnen prikkelen. Geef toe aan de verleiding, overwin uw drempelvrees en laat u met een gerust hart bij een hamam naar binnen praten. Zie ook het kader op blz. 80.

Les Bains de Marrakech ► E 7

2, derb Sedra, Bab Agnaou (in de buurt van de Sa'adische graven), tel. 0524 38 14 28, 0524 38 64 19, www.lesbainsdemarrakech.com, dag. 9-19.30 uur, reservering aanbevolen

Luxueuze hamam in de oude kashba waar u een bad kunt nemen in een privécabine. *Gommage* van 45 min. DH 150, 'massages à la carte' van 1 uur DH 350-450, oriëntaals bad met badzouten en 1 uur massage DH 600-700, epilatie DH 100-280.

Le Bain bleu ► E 5

32, derb Chorfa, Lakhbir Mouassine (in de buurt van moskee Mouassine), tel. 0524 38 38 04, www.lebainbleu.com, dag. 9-18 uur

Elegante hamam in de medinasector Mouassine, in de buurt van cultureel centrum Dar Cherifa. Massages van 1 uur DH 350-450, 45 minuten hamam met 1 uur massage DH 550-900, oriëntaals bad met 1 uur massage DH 600-700.

Hamam de la Rose ► E 5

130, rue Dar El Bacha, tel. 0524 44 47 69, www.hammandelarose.com, dag. 10-13 en 14-20 uur

Hamam 30-90 min. DH 250-700, 50 min. massage DH 250-500.

Musea

Musée Tiskiwin de Marrakech ► F 6

8, rue de la Bahia/Derb El Bahia (zijstraatje van de Rue Riad Zitoun El Jedid), in de buurt van het Musée Dar Si Said, tel. 0524 38 91 92, www.tiskiwin.com, dag. 9-13 en 14.30-18 uur, DH 20, kinderen DH 10

In dit museum vindt u de verzameling van de Nederlandse etnoloog en antropoloog Bert Flint, die zich in 1957 op 26-jarige leeftijd in Marrakech ves-

Nog meer Marrakech

tigde. Van meet af aan stonden de Berbersprekende bevolkingsgroepen van de Maghreb en de Sahel centraal in zijn onderzoek en verzameling. Geweven tapijten, zilveren sieraden, een tent van de Toearegs, *boubous* (een soort kaftans), houten beelden, maskers, leerwerk en textiele kunst zijn de belangrijkste stukken van de *exposition permanente des arts sahariens et amazigh* ('permanente tentoonstelling van Saharaanse en Berberkunst'). De bezoeker maakt een denkbeeldige reis van Marrakech door Algerije, Mauritanië, Mali en Niger. Een bezoek aan het Musée Tiskiwin is alleen al de moeite waard vanwege het feit dat juist Marrakech eeuwenlang een belangrijk handelscentrum tussen de Middellandse Zee en de Sahara was, een knooppunt in de handelsnetwerken en karavaanroutes tussen de Maghreb en de Sahel. Van deze Saharaanse connecties en tradities van Zuid-Marokko vindt u hier een interessante en relevante afspiegeling.

Musée de l'Art de Vivre Marrakech ► F 4

2, derb Chérif (zijstraatje van de Rue Diour Saboun, in de buurt van de Fontaine Chrob ou Chouf, medina-sector Riad El Arous), tel. 0524 37 83 73, www.museemedina.com, dag. 9-17 ('s winters), 9-18 uur ('s zomers), DH 40

In 2010 stichtte botanicus en mecenas Abderrazak Benchaabane dit museum annex cultureel centrum in een geres taureerde riad uit het eind van de 19e eeuw. Het is gewijd aan de wooncultuur en het alledaagse leven van de bourgeoisie van Marrakech. In zes zalen worden kunstig gemaakt kaftans, sieraden, kostbare gebruiksvoorwerpen voor de traditionele Marokkaanse theeceremonie, benodigdheden voor de Arabische badcultuur en flacons met speciale parfums en essences tentoongesteld. Het is een klein museum met prachtige voorwerpen, een aangename ontspannings- en leesruimte en een terras met mooi uitzicht.

Meer dan een bad: de hamam

Voortbouwend op de constructie en de functies van de Romeinse thermen hebben de Arabieren een geraffineerde badcultuur ontwikkeld die de hygienische standaard in het toenmalige Europa ver achter zich liet. De hamam heeft van oudsher een bijna spirituele context: het Arabische badhuis diende de rituele reiniging voorafgaand aan het gebed, anders gezegd de voorbereiding op een tweegesprek met Allah. De hamam was altijd al een plaats van bezinning, van contemplatie, van meditatieve rust en natuurlijk van reiniging, die altijd op zowel lichaam als geest was gericht, op een innerlijke balans, op een evenwicht van fysiek en psyche. Tegelijkertijd is de hamam een plaats van intensieve schoonheidsverzorging en tot op heden een van de weinige locaties waar Marokkaanse vrouwen, onttrokken aan de controle van de familie en de betutteling van hun echtgenoot, zich relatief vrij kunnen bewegen. Van deze betrekkelijke vrijheid weten ze kennelijk ook gebruik te maken; zo is de hamam een sociaal wijkcentrum waar nieuwtjes worden uitgewisseld, intriges worden gesponnen, geruchten worden verspreid, huwelijken worden voorbereid en schoondochters in spe worden 'gekeurd'. In alle wijken van de medina zijn nog altijd verscheidene hamams die als ontmoetingsplaats en communicatieruimte dienen.

Excursies

Vallée de l'Ourika/ Oukaïmeden ► kaart 3

Vooral in het voorjaar, wanneer de fruitbomen volop in bloei staan, presenteert het **Ourikadal** zich als een Hof van Eden, een idyllisch landschap aan de voet van het Toubkalmassief (Jebel Toubkal: 4167 m). Het dal begint bij Dar Caïd-Ouriki, 35 km ten zuidoosten van Marrakech. Langs de Oued Ourika, die Marrakech van drinkwater voorziet, bepalen naast fruitbomen, amandel- en andere notenbomen terrasvormig aangelegde akkertjes het beeld. Midden in de zomer, wanneer de *chergui* (woestijnwind) de temperatuur in Marrakesh tot boven de 45°C doet oplopen en de stad onder een warme deken wegzinkt in apathie, biedt een uitstapje naar het Ourikadal tot aan het op circa 1500 m hoogte gelegen plaatsje Setti Fatma een welkome afkoeling.

Wat onderweg ernaartoe beslist aanbeveling verdient, is een bezoek aan het **Ecomusée Berbère** in het dorpje **Tafza** (let op de borden; geen vaste openingstijden maar dag. open tot in de vroege avond, tel. 0524 38 57 21, www.ecomuseeberbere.com). In een gerestaureerde oude kashba presenteert dit museum voorwerpen uit de geschiedenis van de Berbers. De collectie is overzichtelijk op thema gerangschikt en voorzien van uitstekende toelichtingen (alleen in het Frans). Het gaat vooral om keramiek, sieraden, aardewerk en geweven en geknoopte tapijten. Een galerie met oude zwart-

witfoto's schetst taferelen uit het alledaagse Berberleven, een bijna verdwenen wereld waarvan toch nog altijd restvormen bewaard zijn gebleven. De verzameling is compact, toepasselijk in een kashba (met een prachtig terras) ondergebracht en met veel deskundigheid tentoongesteld: een betere eerste kennismaking met de cultuur en de tradities van de Berbers in de omgeving van Marrakech is nauwelijks denkbaar. Wie vanuit Tafza wandelingen in dit gebied wil maken, kan zich tot het behulpzame personeel van het Ecomusée Berbère wenden. In het dorp zijn bescheiden overnachtingsmogelijkheden.

In **Setti Fatma** eindigt de asfaltweg P 2017. In de omgeving van de plaats zijn de **Ourikawatervallen** een bezoek waard; vanaf hier kunt u ook een muizeltocht maken naar de noordoostelijke flanken van het Toubkalmassief. Een trektocht naar de top zou u alleen in het gezelschap van een gids moeten ondernemen, vooral in de wintermaanden. In het dorpje Setti Fatma zijn gidsen beschikbaar, maar u kunt er ook een inhuren via Hotel Ali in Marrakech (zie blz. 90).

Oukaïmeden, dat ongeveer 30 km van Aghbalou ligt (en in totaal 72 km van Marrakech), is bereikbaar via de steile en bochtige asfaltweg P 2030. Dit is hét wintersportcentrum van de Hoge Atlas, op een hoogte van 2650 m. Afhankelijk van de sneeuwhoogte zijn de skiliften in Oukaïmeden van december tot maart/april in bedrijf. Van de ze-

ven liften gaan er drie tot zo'n 3000 m hoogte; er zijn diverse afdelingen mogelijk, van eenvoudig tot moeilijk. In de plaats bevinden zich de eenvoudigst bereikbare rotsschilderingen uit het neolithicum in Marokko: bij hotel-restaurant Chez Juju, achter de Refuge du Service de la Jeunesse et des Sports en bij de schuilhut van de Club Alpin. Tijdens het skiseizoen is het behoorlijk druk in Oukaïmeden, vooral in het weekend. In de zomer kunt u vanaf hier een trektocht beginnen naar de Djebel Toubkal. (De meeste tochten het hooggebergte in beginnen echter in Imlil, dat 18 km ten zuiden van Asni ligt.)

Alleen al voor de berggezichten (Djebel Oukaïmeden 3273 m), die een groot contrast bieden met de Sahara in het zuidoosten van Marokko, is een (dag)tocht vanuit Marrakech de moeite waard. In Oukaïmeden kunt u – in principe – een wintersportuitrusting huren. Het is weinig zinvol hierover informatie te vragen bij de in Casablanca(!) gevestigde Marokkaanse skibond. U kunt zich beter in Marrakech laten informeren bij de Délégation du Tourisme of bij de Conseil Régional du Tourisme (zie blz. 24).

Informatie

Bereikbaarheid: via de P 2017 naar Aghbalou, dan rechtsaf de P 2030 op; aan het begin van Oukaïmeden vindt u een parkeerplaats, waar u uw auto bewaakt en tegen betaling kunt wegzetten.

Voor Setti Fatma slaat u in Aghbalou niet rechtsaf, maar blijft u de P 2017 volgen; het geasfalteerde deel eindigt in Setti Fatma, waar u enkele eenvoudige hotels vindt. Overdag rijden er veel collectieve taxi's tussen Marrakech en Setti Fatma. Vanaf de stadspoort Bab Er Robb (in de buurt van de Sa'adische graven) rijdt een bus naar het Ourikadal.

Tizi n'Tichka – Telouët – Aït Benhaddou ► kaart 3

De mooi aangelegde en op de pas Tizi n'Tichka (2260 m) 's winters meestal snel sneeuwvrij gemaakte N 9, die nog doorloopt tot de Marokkaans-Algerijnse grens bij Mhamid El Ghizlane, verbindt Marrakech met Ouarzazate. De weg voert door een indrukwekkend landschap, dat op zijn minst een indruk geeft van het Marokkaanse hooggebergte: de sterk gegroefde uitlopers van de Hoge Atlas, plateaus met losliggend gesteente, steil aflopende kloven, bizarre rotsformaties boven de boomgrens, eenzame gehuchten, weggedoken in de dalen ... Komende vanuit Marrakech buigt er enkele kilometers voorbij de pas Tizi n'Tichka links een weggetje van de N 9 af, dat naar de kashba Telouët loopt (circa 25 km).

Telouët, waar nog tot het begin van de jaren vijftig van de vorige eeuw de hofhouding van de machtige Berberkoning El-Glaoui woonde, presenteert zich in een geheel eigen aura van verval. Dat komt niet in de laatste plaats doordat de autoriteiten van het moderne, onafhankelijke Marokko in deze met kantelen uitgeruste kashba zowel een monument van de despotie zien als een residentie van een verrader die ten tijde van het protectoraat zonder scrupules met de Franse koloniale macht heulde. Daarom is het kennelijk ondenkbaar dat er staatsgelden in de restauratie van deze kashba worden gestoken. Niettemin moet u Telouët niet overslaan: de rijen binnenruimten geven nog een idee van de vroegere pracht. Laat u dus niet misleiden, en al helemaal niet afschrikken door de verweerde gevels.

De N 9 voert verder langs prachtige panorama's van een canyonachtig gegroefd landschap, langs verweerde kashba's, door afgelegen bergdorpen

te midden van een bontgekleurde vegetatie. **Aït Benhaddou** is waarschijnlijk het bekendste kashba-complex van Marokko, een enorme verzameling in elkaar geschoven woonburchten. In 1987 is de kashba door de UNESCO op de Werelderfgoedlijst gezet. In 2011 is hier een bruggetje over de Asif Melah gebouwd. Sindsdien kunt u ook met droge voeten op het kashbaterrein komen bij een sterke stroming na het smelten van de sneeuw. Bijkomend voordeel is dat u ook niet verward raakt in lastige onderhandelingen met zelfbenoemde gidsen.

Nog altijd zijn enkele vleugels van het kashba-complex bewoond. In de hoog oprijzende, taps toelopende hoektorens (*agadirs* genoemd) werden vroeger in afgeschoten kamertjes de fruit- en graanoogst van de stam opgeslagen. Als bouw materiaal voor de kashba's werd gestampt leem gebruikt.

De brijachtige massa werd vermengd met kleingesneden stro, waardoor een substantie ontstond die in de hitte snel en keihard opdroogde. Bij zware regenval kon het materiaal echter in modderige plakken uiteenvallen. De decoratie van de *agadirs*, luchtgedroogde lemen tegels of rechtstreeks in de gevels gesneden patronen, moest de *baraka*, een ongrijpbare spirituele energie aan het gebouw verbinden.

Aït Benhaddou geeft een indruk van een tijdperk waarin de machtige, grotendeels autonome stamhoofden (*caids*) van de Glaoua-Berbers in Zuid-Marokko het voor het zeggen hadden, de passen beheersten, tol hieven, concessies verleenden, handelsvoorwaarden bepaalden en politieke coalities smeedden – en ondertussen hun onderdanen als lijfeigenen behandelden. In die periode was het gezagsmonopolie van de moderne natie nog onbe-

Aït Benhaddou

Excursies

kend, drukten de stammen een zwaar stempel op de maatschappelijke verhoudingen, traden de stamoudsten op als soevereine vorsten, autonoom en autarkisch. De Berberkashba, niet alleen die in Aït Benhaddou, was een soort architectonische tegenhanger van de fenomenen in die tijd.

Informatie

Bereikbaarheid: het weggetje vanaf de N 9, dat ook Telouët met Aït Benhaddou verbindt, is geheel geasfalteerd en met een gewone auto berijdbaar; hooguit bij zware sneeuwval of hoogwater kunnen enkele delen onbegaanbaar worden. Wie van Marrakech naar Ouarzazate rijdt en weer terug moet in elk geval niet twee keer de N 9 nemen, maar op de heen- of de terugreis een uur extra reistijd incalculeren en de route via Telouët/Aït Benhaddou kiezen. Het is raadzaam deze bij daglicht te rijden. In elk geval moet

u over een eigen voertuig beschikken: openbaar vervoer (bussen) en de collectieve taxi's rijden uitsluitend over de N 9.

Essaouira ► kaart 3

Een overzichtelijke, rechthoekige Arabische medina, gebouwd volgens de beginselen van de 18e-eeuwse Europese militaire architectuur: die is alleen maar te vinden in Essaouira. Deze medina is gebouwd naar het ontwerp van de Franse architect Théodore Cornut, die zich in gevangenschap van sultan Sidi Mohammed ben Abdallah (1757-1790) bevond. De bouw begon vanaf ongeveer 1760, in een periode dat Essaouira na de sluiting van de haven van Agadir (1765) een grote economische bloei doormaakte. De destijds Mogador genoemde stad onderhield veel handelsbetrekkingen met Europa en was een magneet voor vooral joodse

Stad aan zee: Essaouira

familiebedrijven; in de 19e eeuw maakte de joodse gemeenschap een tijdlang bijna de helft van de stadsbevolking uit.

De vrijwel volledig bewaard gebleven **medina**, door de UNESCO op de Werelderfgoedlijst geplaatst, behoort tot de mooiste oude stadscentra van Marokko. Anders dan in Marrakech is de medina hier verboden terrein voor gemotoriseerd verkeer en daardoor uitstekend geschikt voor een rondwandeling. Zorgvuldig gerestaureerde riads uit de 17e tot de 19e eeuw, bezienswaardige soeks, goede winkelmogelijkheden (een lokale specialiteit is inlegwerk van parelmoer en zilverdraad in thuja- en citroenbomenhout), uitstekende restaurants, diverse kunstgaleries, een mooi strand en goede omstandigheden voor windsurfers (hoewel het iets zuidelijker gelegen Sidi Kaouki de voorkeur verdient): dit alles, en niet in de laatste plaats het ontbreken van de soms heel opdringerige *guides noires*, maakt van Essaouira (circa 120.000 inwoners) een van de aangenaamste en tegelijkertijd bezienswaardigste steden aan de Atlantische kust van Centraal-Marokko.

Blikvangers van de medina zijn de stadspoorten Bab Es Sebaa, Bab El Minzah en Bab Doukkala. De in elkaar overlopende Avenue Okba Ibn Nafi, Avenue de l'Istiqlal en Rue Mohamed Zerktouni vormen een soort hoofdslagader van de oude stad. In het westen wordt de medina van de oceaan gescheiden door de **Skala de la Kasbah**, een ongeveer 200 m lang verdedigingswerk met een hele trits bronzen kanonnen; het dient nu vooral als uitkijkplatform. Tussen de medina en de kleine, zeer bezienswaardige oude **visserhaven** (vestingwerken en poorten uit het eind van de 18e eeuw) strekt zich de **Place Moulay El Hassan** uit. Het plein ademt een Andalusische sfeer en is meestal tot in

de vroege uurtjes het domein van een bonte verzameling mensen.

Hoogtepunten in de medina zijn de **Souk Jedid**, het bruisende centrum van de oude stad, het Musée Sidi Mohammed ben Abdallah (tel. 0524 47 23 00, wo.-ma. 8.30-12 en 15-18 uur) met lokale kunstnijverheid, sieraden, wapens, oude muziekinstrumenten en documentatie over verschillende religieuze broederschappen, en het **Ensemble artisanal** (staatscentrum voor kunstnijverheid). Ook aan te bevelen is een wandeling langs de **winkels** in de **Rue de la Skala** en een bezoek aan de **meubelmakers** in de overwelfde straatjes die op de Rue de la Skala uitkomen (omvangrijk aanbod, mooie unieke producten, goede kwaliteit, eerlijke prijzen: Coopérative Tamounte, 6, rue Souss, tel. 0524 78 56 11, www.tamounte-essaouira.com). Voor gezinnen met kleine kinderen en voor surfers is **Sidi Kaouki** een interessante bestemming. Het vissersdorpje ligt 25 km ten zuiden van Essaouira (dag. diverse bussen vanaf de Bab Doukkala).

Informatie

Délégation du Tourisme: 10, rue du Caire, tel. 0524 78 35 32, ma.-vr. 9-16.30 uur. Behalve informatie over hotels en een plattegrond van Essaouira kunt u hier ook het zeer informatieve 'Le Guido. Magazine d'Essaouira' (www.leguido.com) krijgen.

Bereikbaarheid: Essaouira, dat 174 km ten westen van Marrakech ligt, is via de N 8 en de R 207 in ongeveer 2,5 uur te bereiken. Beide wegen zijn in uitstekende staat. Vanaf het busstation in Marrakech (zie blz. 18) vertrekken regelmatig bussen naar Essaouira en vanaf de taxistandplaats bij de Bab Doukkala (zie blz. 18) rijden bovendien collectieve Mercedestaxi's (een rit van Marrakech naar Essaouira kost ongeveer DH 70 p.p.).

Te gast in Marrakech

Bij het aanbreken van *l'heure bleue* ('het blauwe uur'), het vallen van de schemer, verandert het Jeema el Fna in de grootste volkskeuken van Marrakech. Als de mobiele keukens eenmaal op hun plek staan, kan het eetfestijn beginnen: kokend vet sist, vlammen schieten omhoog, vlees op de grill spettert, geuren en dampsluizen trekken over het plein. Geen haute cuisine, maar stevige kost bereiden de koks. Een maaltijd hier, in de openlucht, is een van de beste manieren om de stad van haar culinaire kant te leren kennen.

Overnachten

Hotels

Het toerisme in Marrakech heeft de afgelopen jaren een enorme groei doorgemaakt, maar het aantal bedden is vrijwel alleen in het duurdere segment toegenomen. Niettemin hebt u voor accommodatie in de stad nog altijd de keuze uit een breed scala aan prijzen. In de medina bevinden zich talloze goedkope hotels waar voor circa DH 150 per nacht een kamer is te krijgen, voorzien van een schoon bed, een wastafel of douche en sober meubilair (€). Het type 'degelijk middenklasse-hotel', grofweg in de prijsklasse DH 400-700, is in Marrakech ondervertegenwoordigd. De meeste hotels in deze categorie bevinden zich in de periferie van de medina. De grote luxehotels in de prijsklasse DH 800-3000 zijn vooral te vinden in de stadsdelen Hivernage, Guéliz en Semlalia en in de Palmeraie.

Reisseizoen en kortingen

Eigenlijk is het in Marrakech altijd hoogseizoen, maar tussen kerst en oud en nieuw en rond Pasen is het hier het drukst. Toeristen uit West-Europa komen vooral in maart/april en in oktober/november naar Marrakech. In een land waar sommige branches geen vaste prijzen hanteren, is het volledig geaccepteerd om in een hotel naar een 'bon prix' te vragen, een gereduceerde prijs, zeker als u van plan bent er meerdere nachten te verblijven (€). In hartje zomer, wanneer het kwik elke dag tot

ruim boven de 40°C stijgt, daalt het prijsniveau enigszins.

Ontbijt

Het ontbijt (*petit déjeuner*) wordt in vrijwel alle hotels apart berekend. Afgezet tegen het gebodene, is het veelal de duurste maaltijd van de dag. Zeker als u in een groot hotel verblijft, is het aan te bevelen zo nu en dan af te zien van het ontbijtbuffet en in een café om de hoek *à la marocaine* te gaan ontbijten. Hier serveert men doorgaans vers bereide vruchtensapjes, muntthee of koffie, zelfgemaakte yoghurt (*raibi* in het Arabisch) en knapperige croissants. In de meeste gevallen is dit de betere, maar altijd de goedkopere keuze.

Riads

Karakteristiek voor Marrakech zijn de riads (*riad* is het Arabische woord voor 'tuin'); rond de vijftienhonderd zouden er in de medina zijn. De klassieke riad is een oud gebouw van meerdere verdiepingen, waarvan de kamers uitkomen op een patio, een betegelde en meestal van veel groen voorziene binnenplaats. Een riad haalt zo als het ware de tuin en – doordat de patio niet overdekt is – de hemel in huis. Bij riads die toeristen ontvangen gaat het vaak om uitgebreid gerestaureerde paleizen of fondoeks (herbergen annex pakhuzen) uit de 17e, 18e of 19e eeuw met diverse salons, binnenplaatsen, fonteinen, galerijen en dakterrassen. De ambiance is te omschrijven als een com-

binatie van Marokkaanse traditie (zoals de typische *tadelakt*, een waterdichte pleisterlaag), klassiek modern en modernistisch chic (draadloos internet, grote flatscreentelevisies, dure badkameraccessoires). Verder is op de begane grond van menige riad tegenwoordig een klein zwembad te vinden (wat sommigen als stijlbreuk betreuren). Een riad ligt per definitie in de medina. Sommige huizen, waarvan de verweerde gevels niet in het minst de pracht van het interieur doen vermoeden, liggen verscholen en afgelegen in doodlopende steegjes, vaak in de uiterste hoekjes van de medina. Deze adressen moet u eerst maar eens zien te vinden. Een auto is daarbij absoluut geen optie en uw bagage kunt u het beste vanaf het Jeema el Fna per steekwagen naar de betreffende accommodatie laten transporteren.

Wie in een riad logeert, maakt deel uit van een huishouden waarvan de regels gerespecteerd moeten worden. Binnen dient u pantoffels te dragen, de kamers zijn vaak niet afsluitbaar en in plaats van de onberispelijkheid van een anonieme service zoals in grote hotels gebruikelijk is, heerst hier een nagenoeg huiselijke en intieme sfeer. Wie de vaak claustrofobische engte, het lawaai en de andere beproevingen van de medina maar niets vindt, wie bij de keuze van een onderkomen hecht aan grote buitenruimten, zwembaden, balkons en panoramische uitzichten, wie met kleinere kinderen reist en wie zich prettig voelt in de betrekkelijke vrijheid van de in hotels gegarandeerde anonimiteit, kan beter niet voor een verblijf in een riad kiezen.

Onder de medina ligt een groot, eeuwenoud onderaards rioelstelsel, dat uiteraard tekortkomingen kent. Veel riads staan als het ware boven op

dit stelsel; dit verklaart de vaak muffe lucht in de kamers en de verstopte afvoeren. In sommige gevallen kunt u beter een kamer op een van de hogere verdiepingen vragen. Er zijn riads waarvan de kamers overdag op een duister hol lijken en waar het dus niet aangenaam toeven is. Het misschien wel belangrijkste criterium bij de keuze voor een riad is dus de vraag of de kamers van het huis daadwerkelijk geschikt zijn om er ook overdag te verkeren; aan de mooiste badkamer of de meest luxueuze slaapkamer hebt u niet veel als u alleen maar prettig zit op het dakterras. Een riad kunt u dan ook beter niet ongezien via internet boeken. Baseer uw keuze liever op eigen waarneming of op de ervaringen van vrienden of bekenden.

In de meeste riads wordt geen alcohol geschonken. Doorgaans is er wel een uitstekende keuken en wordt een overvloedig ontbijt geserveerd, dat bijna altijd bij de kamerprijs is inbegrepen. De riads in Marrakech zijn zeker niet alleen voorbehouden aan een welgestelde clientèle, hoewel sommige beslist peperduur zijn. Afhankelijk van het seizoen kunt u al voor zo'n € 50-60 uw intrek nemen in een aangename riad. Voor een suite in een luxueuzere riad betaalt u soms wel € 400. Voor dat bedrag kunt u na slim onderhandelen ook een hele week in een viersterrenhotel verblijven €!)

In het op de volgende pagina's opgenomen en absoluut subjectieve overzicht van riads staan onderkomens in verschillende prijscategorieën en ook enkele zeldzame adressen die onder leiding staan van een West-Europees management.

De prijzen die bij hotels en riads worden genoemd, gelden altijd voor een tweepersoonskamer (2 pk).

Overnachten

Goed en goedkoop

Allround – Hotel Ali €! : ■ E 6, Rue Moulay Ismail (op een steenworp afstand van het Jeema el Fna), tel. 0524 44 49 79, www.hotelali.com, DH 350. Traditioneel backpackershotel, waar u alles vindt wat de bezoeker van Marakech ook maar enigszins nodig zou kunnen hebben: restaurant, buffet op het dakterras, internetcafé, wisselkantoor, verhuur van mountainbikes, bemiddeling naar berggidsen, organisatie van dagtochten en uitstapjes.

Prachtig uitzicht – Hotel CTM: ■ F 6, (meteen aan het begin van de Rue Riad Zitoun El Kedim), tel. 0524 44 23 25, 0524 44 43 49, DH 150-300. Het uitzicht vanaf het dakterras is een van de troeven van dit centraal gelegen hotel; hier wordt het eenvoudige ontbijt geserveerd (bij de prijs inbegrepen) en hier kunt u 's avonds de dag uitluiden

in een heel bijzondere ambiance. Vanaf het terras is bijna het hele Jeema el Fna te overzien. In het achterste gedeelte van het hotel bevinden zich spartaans ingerichte kamers met douche, in het voorste gedeelte vindt u ruime en gerenoveerde kamers rond een binnenplaats. Handdoeken en toiletpapier krijgt u bij aankomst bij de receptie overhandigd. Interessante optie voor wie niet staat op comfort, maar wel de centrale ligging van het hotel op waarde weet te schatten.

Familietraditie – Hotel Le Gallia €! : ■ E 6, 30, rue de la Recette (vlak bij Arset El Bilk), tel. 0524 44 59 13, www.hotellegallia.com, DH 450. Centraal gelegen hotelletje met twintig individueel ingerichte kamers, dat sinds 1929 in handen is van de familie Galland. Aangenaam geprijsd. U vindt hier twee knusse, weelderig beplante binnenplaatsen, grote badkamers, een terras

Sprookjesachtig: de patio van Riad Anayela

met uitzicht en stijlmeubels die hun beste tijd hebben gehad.

Riads

Charme en stijl – Riad Al Massarah:

■ D 4, 26, derb Jedid (zijstraatje van de Rue de Bab Doukkala), tel. 0524 38 32 06, www.riadalmassarah.com, DH 1000-1800. Zes luxueus ingerichte kamers, een klein zwembad en een hamam. Ook massages en kookcursussen behoren tot de mogelijkheden. Deze door Britten beheerde riad laat op overtuigende wijze zien hoe stijlvastheid, gevoel voor kleur en materiaal en instinct voor traditie perfect kunnen samengaan, zonder protserig te worden. Een oase voor de zintuigen.

Comme il faut – Riad Amin:

■ E 7, 2, place Moulay Yazid (tegenover de Sa'adische graven), tel. 0524 38 38 66, www.riadamin.com, € 65-120, afhan-

kelijk van het seizoen en de grootte en standaard van de kamer. Elegante riad met elf kamers, stijlvol ingericht met Afrikaanse kunst.

Een mooi geheel – Riad Anayela:

■ E/F 3, 28, derb Zerwal (medinasector Kaa El Mechra), tel. 0524 38 69 69, www.anayela.com, 2 pk vanaf € 290, suites vanaf € 390, transfers van en naar de luchthaven inbegrepen. Prachtig gerestaureerde riad in de kleuren oker, beige, wit en zilver. Zwembad, terras met uitzicht, uitstekende keukens, Duitse eigenaars.

Voortreffelijk – Riad Ayadina:

■ E 3, 35, zaouia El Abassia (vlak bij de Bab Laayadi, medinasector Kaa El Mechra, niet ver van de Souk El Khemis), tel. 0524 38 38 81, www.riadayadina.com, € 95-135 tot € 120-165, afhankelijk van het seizoen. Gunstig gelegen riad met ruime, smaakvol ingerichte kamers. Faciliteiten zijn een voortreffelijke keukens, een zwembad, een hamam, een sauna en een spa. Geslaagde balans tussen Franse elegantie en ambachtelijke Marokkaanse traditie.

Gewoon aangenaam – Riad Azenzer:

■ G 5, 109, derb Sebaat Ourijal (zijstraatje van de Rue de Bab Debbagh, in de buurt van de Place du Moukef), tel. 0524 38 63 53, www.riadazenzer.com, € 55-70. Vijf kamers met zithoek en een badkamer die gestuct is met *tadelakt*. Klein zwembad, eerlijke prijzen.

Romantisch – Riad Bordj Dar Lamane:

■ F 5, Derb El Koudia, Place Ben Salah (medinasector Ben Salah), tel. 0524 37 85 41, 0661 79 72 32, www.borjdarlamane.com, circa DH 700. Zeven kamers, een uitstekende keuken (vooraf bestellen), een terras met mooi uitzicht en vriendelijk personeel. Bedrijfsleidster Latifa spreekt goed Duits.

Overnachten

Gedegen – Riad Clémentine: ■ D 4, 38, derb Sidi Messaoud (zijstraatje van de Rue El Gza, bij de Bab Moussoufa), tel. 0524 38 22 94, www.riad-clementine.com, € 90-140. Acht kamers in Marokkaanse stijl in een riad uit 1890. Zwembad op de bovenverdieping, uitstekende keuken.

Grandioos – Riad Ifoulki: ■ F 6, 11, derb Moqadem (zijstraatje van de Rue Arset Loghzail, medinasector Douar Graoua), tel. 0524 38 56 56, www.riad-ifoulki.com, chambre standard € 100-130, chambre superior € 120-160, junior suite € 150-200. Een vijfhonderd jaar oud complex van verschillende riads. Ruime, luxueus ingerichte kamers, hamam, massages, exquisite keuken, al met al een topadres. De Deense eigenaar woont al meer dan veertig jaar in de stad en heeft veel te vertellen – niet alleen over Marrakech.

Ook excursies – Riad La Maison Nomade: ■ E 4, Sidi ben Slimane, Kaa Sour Derb Sidi Ahmed el Borj nr. 94, tel. 0524 38 74 14, www.lamaisonnomade.com, € 65-90. Acht individueel ingerichte kamers. De Duitse eigenaar organiseert dagtochten, meerdaagse excursies de woestijn in en rondleidingen door de soeks.

Weldadig – Riad La Porte Rouge: ■ G 8, 48, derb Jamaa (medinasector Bab H'mar, nabij Palais Royal), tel. 0524 38 31 16, www.riad-laporterouge.com, € 60-80. Zeven kamers, met *tadelakt* gestucte badkamers, aangename sfeer. Franse eigenaars, uitstekende prijs-kwaliteitverhouding.

Elegant – Riad Les Bougainvilliers: ■ F 6, 5, derb Ben Amrane (zijstraatje van de Rue Riad Zitoun El Kedim, omgeving Dar Mimoun), tel. 0524 39 17 17, www.riadlesbougainvilliers.com, chambre

standard € 90, chambre supérieure € 110, suite junior € 125, suite familiales € 150. Elegante, grote, smaakvolle kamers, moderne badkamers in Marokkaanse stijl, twee binnenplaatsen, zwembadje.

Woonoase – Riad Noga: ■ F 6, 78, derb Jdid, Douar Graoua, tel. 0524 37 76 70, www.riadnoga.com, € 100-140 (hoogseizoen € 120-165), aug. gesl. Zeven kamers, twee binnenplaatsen, twee dakterrassen en een klein zwembad. Duitse eigenaars.

Feelgoodadres – Riad Samsli: ■ F 6, 24, derb Jdid (vlak bij de Rue Riad Zitoun El Kedim), tel. 0524 42 77 49, www.riadsamsli.com, € 77, junior suite € 99, lunch € 15, diner € 19. Gunstig gelegen, mooi terras met uitzicht, zwembad en hamam. Huiselijke sfeer, hulpvaardig en attent personeel.

Stijlvol

Waar geld geen rol speelt – Amanjena: ■ ten zuidoosten van H 6 (12 km), Route de Ouarzazate (de medina verlaten via de Bab Ghemat, richting Amelkis Golf en Royal Golf aan de N 9), tel. 0524 39 90 00, www.amanresorts.com, *pavillon* \$ 1100-2000, *maison* \$ 2700-3600. De 39 fraai gelegen privéhuizen beschikken over een eigen zwembad en butlerservice. Excursies per helikopter.

Het neusje van de zalm – La Maison Arabe: ■ D 5, 1, derb Asshebe (in de buurt van de Mosquée de Bab Doukala), tel. 0524 38 70 10, www.lamaisonarabe.com, DH 1800-5600 (hoogseizoen DH 2300-7000, afhankelijk van ligging, seizoen, grootte en uitrusting. Historische riad uit de 14e eeuw met grote, lichte en prachtig ingerichte kamers-en-suite, luxueuze badkamers,

een groot zwembad, een hamam en een gerenommeerd restaurant. Kookcursussen van 3 uur circa DH 600 p.p.

Legendarisch – La Mamounia: ■ D 6, Avenue Bab Jedid, tel. 0524 38 86 00, www.mamounia.com, DH 3000-8000 'themasuites' tot DH 30.000. Het hotel dateert uit 1923 en is na een jarenlange verbouwing in 2009 met veel vertoon heropend. Wat het echter aan internationale uitstraling heeft gewonnen, heeft het aan individuele charme in-geboet.

Degelijk – Les Borjs de la Kasbah: ■ F 8, Rue Bab Mechouar (zijstraat van de Rue de la Kasbah, in de kashbawijk nabij Palais Royal), tel. 0524 38 11 01/06, www.lesborjsselakasbah.com, DH 1200-1800. In 2007 in riadstijl geopend 'hotel de charme' met achttien kamers, restaurant, bar, zwembad, hamam en spa. Kookcursus DH 1050 (drie lessen). Een geslaagde mix van traditie en modern comfort.

Niet dat alledaagse – Les deux Tours: ■ **Palmeraie**, Douar Abiad, Circuit de la Palmeraie (tegenover het Murano Ressor), tel. 0524 32 95 25/26/27, www.les-deuxtours.com, chambre classique afhankelijk van het seizoen DH 1550-2240, suite junior DH 1850-2740, suite premium DH 2450-4040, pool suite DH 3350-5640, telkens inclusief ontbijt. Dit appartementenhotel in Arabisch-Andalusische stijl staat te midden van een prachtige tuin en is een ontwerp van toparchitect Charles Boccara. Het is een ware sensatie voor de zintuigen. Ruime, lichte, elegant en individueel ingerichte kamers, luxeuze badkamers, een groot zwembad en een hamam waar u diverse massages kunt ondergaan. Het restaurant is met Michelinsterren bekroond. Duits management.

Exclusief: wie in Marrakech luxueus wil verblijven en bereid is daarvoor het nodige te betalen, neemt niet meer zonder meer zijn intrek in het La Mamounia. Het **Royal Mansour** (Rue Abou Abbas el Sebti, tel. 0529 80 80 80, www.royalmansour.com) geldt als het meest exclusieve en duurste hotel van Marrakech. In dit hotel worden staatsgasten en vips ondergebracht. De toegang wordt zwaar bewaakt.

Uitgelezen – Les Jardins de la Koutoubia: ■ E 6, 26, rue de la Koutoubia (circa 300 m van de Koutoubia), tel. 0524 38 88 00, www.lesjardinsdelakoutoubia.com, DH 2400-3000, suite vanaf DH 3500, halfpension DH 290 p.p. Architectonisch zeer geslaagd luxehotel in de vorm van een uitgestrekte patio. Op het terras op de derde verdieping vindt u een zwembad met ligstoelen en verder beschikt het hotel over wellnessfaciliteiten en een spa, een goed restaurant met Aziatische specialiteiten, een royale lobby en een bar met een indrukwekkend assortiment drankjes.

Vijf echte sterren – Sofitel: ■ D 6, Rue Haroun Errachid (Hivernage), tel. 0524 42 56 00, 0524 42 05 05, www.sofitel.com, vanaf circa DH 1500 (buiten het hoogseizoen geldt vaak vier nachten boeken, drie betalen). Voor voetgangers gunstig gelegen luxehotel in Andalusische stijl dat zijn sterren ook waarmaakt. Er zijn 157 kamers en bovendien voortreffelijke restaurants, een parkachtige tuin, verwarmde buitenbaden, sauna- en massagefaciliteiten, een fitnesscentrum, een pianobar, winkelpassages, een kinderclub (6-12 jaar) en – een zeldzaamheid in Marrakech – voorzieningen voor gehandicapten.

Eten en drinken

Elementen van de Marokkaanse keuken

De Marokkaanse keuken kent enkele klassiekers, zoals **couscous** (een gerecht op basis van gierst of griesmeel in ontelbare variaties), **tajine** (in olie gesmoord eenpansgerecht) en **harira** (soep met linzen, bonen of erwten, eventueel met vleesballetjes). Andere bijzonderheden zijn geraffineerd samengestelde kruidenmengsels (in Marrakech zijn er meerdere soeks voor kruiden en specerijen!), fijne olijven en arganoliën en belangrijke vis- en groentecomponenten. De Koran verbiedt de gelovige moslim het eten van varkensvlees; dientengevolge wordt het **vleesaanbod** bepaald door rund, lam, kalf en schaap (**mechoui**). Ook gevogelte, verse zeevis en zeevruchten worden graag op tafel gezet. **Brochettes** (vleesspiesjes), **kefta** (gehakt) en **pastilla** (pasteitjes) zijn eveneens vaak op Marokkaanse menukaarten te vinden.

Restaurants

De bezoeker vindt in Marrakech een enorm en breed geschakeerd gastronomisch aanbod, van fijnproeversrestaurants die op zijn minst Europese prijzen hanteren tot aan de eenvoudige gaarkeukens en eettentjes waar voor heel weinig geld kan worden gegeten.

Restaurants in de medina serveren tussen ongeveer 12 en 14/14.30 uur doorgaans een lichte lunch (*déjeuner*,

bijvoorbeeld salades, soepen, noedeligerechten en eiergerechten). Het *dîner* wordt grofweg tussen 19 en 21/22 uur opgediend. De restaurants in de nieuwe stad zijn 's avonds aanzienlijk langer geopend, wel tot 23 of 24 uur. Sommige restaurants zijn één dag in de week gesloten, meestal de maandag of de dinsdag. Bij de restaurants die op de pagina's hierna worden beschreven, staan alleen openingstijden vermeld wanneer ze wezenlijk afwijken van deze algemene regels.

Gaarkeukens

Om de unieke ambiance te ervaren en op u in te laten werken, zou u minstens één keer 's avonds op het Jeema el Fna moeten gaan eten, wat u vanuit hygiënisch oogpunt overigens zonder bezwaren kunt doen: hier worden verse ingrediënten verwerkt. Wie net in Marrakech is gearriveerd, moet wellicht een beetje voorzichtig zijn met scheldieren en opletten dat vlees goed wordt doorbakken. De doorgenummerde mobiele keukens worden elke avond vanaf circa 17 uur opgebouwd. Het aanbod kunt u beschouwen als een soort basiscursus Marokkaanse gastronomie: *brochettes* (spiesjes), gegrilde vis, *kefta* (gehaktballetjes) met bijgerechten, gevogelte, olijven, *salade marocaine* (tomaten, rode biet, komkommer), *harira* en diverse *tajines*.

De opdringerigheid waarmee men u naar een bepaalde eettent meent te moeten loodsen, kan wel eens op de

zenuwen werken. Controleer na het eten beslist even de rekening (bij elk eetkraampje hangt een menukaart met de prijzen); het is een soort sport geworden onder de uitbaters om bijvoorbeeld brood, sauzen, drankjes of bijgerechten op de rekening te zetten die helemaal niet zijn besteld, of het totaalbedrag simpelweg te verdubbelen. Houd in uw achterhoofd dat de eerste versie van de rekening echt maar zelden klopt, zelfs niet bij benadering €!

'Diners orientales'

Tot de gastronomische bijzonderheden van Marrakech behoren de meergangendiners die meestal als 'diners orientales' worden aangeprezen. Het gaat hier om slemppartijen in mooi gerestaureerde riads. Zachte divans, lage tafels, chique tapijten, gedempt licht van kleurige lampen, klaterende fonteinen, tegelmozaïeken, obers in traditionele kledij, intieme binnenplaatsen, en intermezzo's met muziek of buikdansen bepalen hier de sfeer. Een dergelijk eefestijn (circa DH 250-400 p.p., zonder drankjes) kan zich over talrijke gangen en vele uren uitstrekken. Er zijn uitstekende adressen voor deze 'diners orientales', maar ook echte toeristenvallen.

Alcohol

De Koran verbiedt moslims om alcohol te nuttigen. Voor het schenken van alcohol is een vergunning nodig. Buiten de toeristische centra bieden maar weinig winkels en restaurants alcoholische dranken aan. De meeste kans hebt u in grote hotels en in de supermarkten van de door de Fransen aangelegde nieuwe stad. De eenvoudige, in de medina gelegen cafés en restaurants hebben zo goed als nooit een

schenkvergunning. In de duurdere etablissementen, zeker in de nieuwe stad, en in bijna alle à-la-carterestaurants wordt wel alcohol geschonken. Vaak hebben deze eetgelegenheden een imposante wijnkaart en een grote keuze aan cocktails.

Algemeen prijsniveau

Een eenvoudige maaltijd in een eettentje in de medina kost ongeveer DH 50 €. Voor de veelvuldig aangeboden *formule* (voorgerecht + hoofdgerecht of hoofdgerecht + dessert, eventueel met een drankje) betaalt u DH 80-120, voor een driegangens-*menu touristique* DH 100-150. Gaat u eten bij een à-la-carterestaurant in de nieuwe stad, dan moet u rekening houden met prijzen tussen de DH 200 en DH 400 p.p. Een diner bij een fijnproeversrestaurant slaat een gat van DH 500 tot DH 800 in uw budget. In het algemeen geldt dat een *déjeuner* minder kost dan een *dîner* en dat het prijsniveau in de medina aanzienlijk lager ligt dan dat in de nieuwe stad.

Foaien

Wie 's avonds in een goed restaurant wil gaan eten, moet beslist niet vergeten een tafeltje te reserveren. Het is in Marokko algemeen gebruikelijk zich een tafel te laten wijzen door de gerant of een ober, zeker bij de 'betere' adressen. Toeslagen zoals die voor bediening of btw horen in principe op de menukaart te staan vermeld. Een fooi van ongeveer 10% van het totaalbedrag van de rekening is gebruikelijk, tenzij u bijzonder teleurgesteld bent in de kwaliteit van de keuken en/of de service. Dat kunt u dan tonen door een lagere of zelfs helemaal geen fooi geven; de hint wordt ongetwijfeld begrepen.

Goed en goedkoop

Allround – Bab Hôtel: ■ B 4, Boulevard el-Mansour Eddahbi/Rue Mohammed El Beqal (Guéliz, vlak bij Hotel Agdal), tel. 0524 43 52 50, www.babhotelmarrakech.com, dag. circa 12-23 uur, salades DH 50-70, *brochettes* circa DH 80, *chawarma* DH 50-70, rumpsteak circa DH 100, gevogelte rond DH 100, desserts DH 30-50, grote keuze aan cocktails, zo. 12-16 uur brunchbuffet voor DH 130 p.p. Het modern ingerichte restaurant van het Bab Hotel heeft een terras, een patio en een drukbezochte bar (Sky Bar). Populaire ontmoetingsplaats.

Parijse chic – Brasserie La Renaissance: ■ B 4, 89, boulevard Mohammed Zerkoutni/Avenue Mohammed V (Guéliz, aan de Place Abd El Moumen ben Ali), tel. 0524 33 77 77, www.renaissance-hotel-marrakech.com, dag. 12-14 en 20-23 uur, voorgerechten DH 45-75, menu's DH 125-175, lunchmenu (*menu déjeuner*) van drie gangen DH 120, desserts DH 45-65. Stijlvolle brasserie-restaurant van het gelijknamige hotel (de bar op de zevende etage is een bezoek waard!). Smaakvol interieur, geïnspireerd op die van de moderne Parijse chic. Gunstig gelegen in het centrum van Guéliz, redelijke prijzen.

Italië in Marrakech – Casanova: ■ B/C 4, 221, avenue Yacoub el-Mansour (Guéliz, in de buurt van Hotel Les Palmiers), tel. 0524 42 37 35, dag. 12-15 en 19-24 uur, DH 150-200. Italiaanse specialiteiten.

Van eigen bodem – Jardins Dar Mimoun: ■ F 6, 1, derb Ben Amrane (zijstraatje van de Rue Riad Zitoun El Kedim), tel. 0524 44 33 48, www.darmimoun.fr, dag. 12.30-23 uur, voorgerechten DH 30-50, tajines DH 60-80, cous-

cous DH 60-90, menu's (*harira*, *pastilla*, tajine) DH 130-200, specialiteiten zijn couscousvarianten en lamsspiesjes. Dar Mimoun is gevestigd in een 18e-eeuwse riad en biedt solide Marokkaanse gerechten voor redelijke prijzen.

Bistro-restaurant – L'Annexe: ■ B 4, 14, rue Moulay Ali (Guéliz, vlak bij Hotel Sun), tel. 0524 43 40 10, www.lanexemarrakech.com, za.-middag en zo.-avond gesl., *menu midi* DH 80-120, vleeschotels DH 100-120, biefstuk DH 100-150, visgerechten DH 120-180. Modern etablissement dat het midden houdt tussen een bistro en een restaurant. Twee verdiepingen, 's middags en 's avonds ook à-la-carte.

Klassieke recepten – La Villa: ■ C 6, Rue Ksar El Kebir (Hivernage, tegenover Hotel Kenzi Farah), tel. 0524 42 19 69, www.restaurant-lavillamarrakech.com, ma.-za. 19-1 uur, het aanbod wordt bepaald door de tradities van de Franse keuken (zo behoort bijvoorbeeld ganzenlever nog altijd tot de klassiekers), driegangenmenu's DH 260, à-la-carte circa DH 300, wijnkaart. Modern, degelijk restaurant in het centrum van de wijk Hivernage, eenvoudig te voet te bereiken vanuit de omliggende grote hotels.

Vleugje landelijkheid – Le Jacaranda: ■ B 4, 32, boulevard Zerkoutni (Guéliz, tegenover Café Les Négociants), tel. 0524 44 72 15, www.lejacaranda.com, lunchmenu's DH 100-120, *menu du marché* ('s middags en 's avonds) DH 210, visshotel DH 170-230, vleesgerechten DH 150-190, couscous circa DH 150, tajines (probeer eens de lam met pruimen of de duif met amandelen) circa DH 150, desserts DH 55-70. Philippe Coustal, die de scepter zwaait in de keuken, heeft een voorkeur voor de

Frans-Marokkaanse keuken en hecht veel waarde aan verse ingrediënten. Het interieur is helemaal wit en ademt een vleugje rustieke charme van Franse plattelandshotelletjes.

Twaalf tafels – Le Tobsil: ■ E 5/6, 22, derb Moulay Abdallah ben Hezzaïen (vlak bij de Bab Laksour), tel. 0524 44 40 52, wo.-ma.. 19-23 uur, Marokkaanse gerechten als *pastilla*, tajines, couscous DH 400-600 (inclusief drankjes). Intiem restaurant met ongeveer vijftig plaat-

sen in de ambiance van een riad. Gnaoua-muziek, reserveren aanbevelen.

Visspecialiteiten – Riad des Mers: ■ E 4, 413, derb Sidi Messaoud (bij de Bab Yacout), tel. 0524 37 53 04, www.ilovemarrakech.com/riaddesmers, ma.-za. 11.30-14 en 19.30-24 uur, visschotel/ zeevruchten DH 100-250, lunchmenu's DH 110-140. Dagelijks verse vis uit Essaouira en oesters, kreeft en langoustes uit Oualidia.

De tajine is een klassieker van de Marokkaanse keuken

Eten en drinken

Internationaal

Aziatisch – Katsura: ■ C 5, Rue Oum Errabia (nabij de Place de la Liberté), tel. 0524 43 43 58, di.-zo. 12-14.30 en 19.30-23.30 uur, Thaise keuken op basis van rijst en noedels, voorgerechten (loempia's, salades) DH 40-65, wokgerechten DH 70-140, Thai curry DH 80-100, desserts DH 40-50, sushi vanaf DH 40, alle gerechten kunt u ook afhalen. Het modern-elegante Katsura – een van de weinige mogelijkheden om Aziatisch te eten in Marokko – heeft een overwegend jonge clientèle, waaronder veel toeristen. Imposante menukaart.

Italiaanse klassiekers – L'Avenue: ■ A 3, Route de Targa/Rue du Capitaine Arrighi (nabij Hotel Les Ambassadeurs), tel. 0524 45 89 01, www.lavenuemarrakech.blogspot.com, dag. 19.30-1 uur, DH 200-350. Italiaanse klassiekers in een modern etablissement. Ook hier komen vooral jonge mensen.

Altijd goedbezocht – Le Catanzaro: ■ B 4, 46, rue Tarik Ibn Ziad (Guéliz, naast Hotel Toulousain), tel. 0524 43 37 37, wo.-ma. zowel 's middags als 's avonds, typisch Italiaanse gerechten als lasagne, houtovenpizza's, ossobuco, maar ook biefstukvarianten, nier-tjes (de specialiteit) en schotels, circa DH 150, reserveren is aan te bevelen. De waarschijnlijk drukstbezochte Italiaan van de wijk. Eenvoudig en rustiek interieur.

Koffie, thee, ontbijt

Allround – Bert's: ■ C 5, Avenue Mohammed V (nabij de Place de la Liberté), tel. 0524 45 70 40, www.berts.marrakech.com, dag. 11-1 uur, ontbijt DH 30-40, salades DH 40-70, sandwiches circa DH 50, *les formules* DH 90-

120. Stijlvolle café-bistro met een groot terras en een jeugdige publiek.

Lekker lezen – Café du livre: ■ B 4, 44, rue Tarik Ibn Ziad, toegang via Hotel Toulousain, Guéliz, tel. 0524 43 21 49, www.cafedulivre.com, ma.-za. 9.30-21 uur. Café met een bibliotheek die ongeveer tweeduizend boeken omvat. In de keuken van het bijbehorende restaurant (circa 35 plaatsen) zwaait de met twee Michelinsterren bekroonde kok Richard Neat de scepter (specialiteiten: gebakken camembert, gevogelte).

Knus – Un déjeuner à Marrakech: ■ F 6, 2-4, rue Kennaria/Douar Graoua, tel. 0524 37 83 87, dag. 11-22 uur, ontbijt DH 30-50, salades en sandwiches DH 60-80, crêpes, gebak, ijs, koffie en vruchtensappen. Aangenaam, intiem café aan een pleintje in de medinasector Douar Graoua. Terras, prima adres voor een ontbijt of om de kleine trek te stillen.

Toprestaurants

Haute cuisine – Al Fassia: ■ B 4, 55, boulevard Zerktouni (Guéliz), tel. 0524 43 40 60, www.alfassia.com, wo.-ma. 12-14.30 en 19.30-23 uur, tajines circa DH 120, couscous met zeven verschillende groenten circa DH 150, lamspecialiteiten (zoals met aubergine of met amandelen) en gevogelte DH 150-180, *mechoui* (op bestelling) rond DH 200 p.p., wijnkaart. Al Fassia wordt geleid door een vrouwencollectief (een zeldzaamheid in Marokko!). Stijlvolle ambiance, maar een beperkt aantal plaatsen. Reserveren is dus aan te bevelen.

Libanese specialiteiten – Azar: ■ B 5, hoek Avenue Hassan II/Rue de Yougoslavie (nabij Théâtre Royal), tel. 0524 43

09 20, www.azarmarrakech.com, dag. 12-14 en 20-24 uur, grote keuze aan Libanese specialiteiten, Libanees menu voor 2 pers. DH 650, mezze DH 45-70, grillshotels DH 120-180, visgerechten circa DH 170, Marokkaanse gerechten (tajines, couscousvarianten) DH 120-200, dagelijks wisselend lunchmenu van drie gangen DH 120-150, *chawarma* en *formules*, desserts DH 50-70, uitgebreide wijnkaart. Zeer elegant restaurant in neo-oriëntaalse stijl (capaciteit: 120 personen). Verschillende zalen, populair bij zakenlui, welgestelde clientèle.

Mediterrane keuken – Villa des Orangers: ■ E 7, 6, rue Sidi Mimoun (vlak bij Souk Lalla Rhia), tel. 0524 38 46 38, www.villadesorangers.com, driegan-genmenu's DH 610, *formules* DH 495, diverse tajinevarianten, specialiteiten zijn onder andere lamsgerechten en duiven-*pastilla*. Het bijbehorende vijfsterrenhotel van de keten Relais & Chateaux (een van de meest luxueuze hotels van Marrakech, kamers en suites DH 4100-8500!) bepaalt ook de sfeer in het restaurantgedeelte. U eet hier in een zaal, op de binnenplaats of aan het zwembad. De keuken is uitstekend, de bediening is onberispelijk en de prijzen zijn navenant.

Trendy

Hip en trendy – bô-zin: ■ ten zuiden van F 10, 1 Douar Lahna (3,5 km, Route de L'Ourika), tel. 0524 38 80 12, www.bo-zin.com, dag. vanaf circa 19 uur, voorgerechten DH 100-200, menu's DH 150-400, desserts DH 100-250, enorme cocktailkaart. Deze combinatie van restaurant, bar, club en lounge in moderne en chique stijl is momenteel een van de meest trendy adressen in het uitgaansleven van Marrakech, hoewel de meningen nogal uiteenlopen. Chi-

que sfeer, coole muziek, eigen dj, nomadententen in de tuin. Reserveren is aan te bevelen.

Nouvelle cuisine – Comptoir Darna: ■ C 6, Avenue Echouada (Hivernage), tel. 0524 43 77 02/10, www.comptoirdarna.com, dag. vanaf circa 19 uur, Marokkaanse klassiekers als tajines (circa DH 150), *mechoui* en couscous, daarnaast gerechten uit de *world cuisine*. Restaurant (diner ongeveer 20-24 uur), bar (circa 18-1 uur), club en boetiek (Boutique Kulchi verkoopt mode en accessoires) in één. Vanaf ongeveer 23 uur worden buikdansvoorstellingen gegeven. Heel stijlvol, reserveren is aan te bevelen.

Enorme keuze – Le Grand Café de la Poste: ■ B 4, hoek Boulevard El Mansour Eddahbi/Rue El Imam Malik (Guéliz), tegenover het hoofdpstkantoor, tel. 0524 43 30 38, www.grandcafedelaposte.com, dag. 8-1 uur, salades DH 90-120, couscous/kefta circa DH 100, visshotels DH 150-230, vlees- en gevogeltegerechten DH 150-220, desserts DH 60-90, ontbijt circa DH 120, cocktails circa DH 90, grote keuze aan rode en witte wijnen. Een instituut in Marrakech (het gebouw dateert uit de jaren twintig van de vorige eeuw), met een mooie balans tussen fin-de-sièclestijl en modern design, dat 's avonds druk wordt bezocht door zowel beter gesitueerde Marrakchi als toeristen. Café, restaurant en bar in één, qua concept schatplichtig aan de Franse 'esprit bistrot'.

Typisch Marrakech

Familietraditie – Dar Marjana: ■ E 5, 15, Derb Sidi Ali Tair (bij de kruising Rue de Bab Doukkala/Rue Dar El Bacha/Rue Riad El Laarous), tel. 0524 38 51 10, www.darmarjanamarrakech.com,

Stijlvol eten op de binnenplaats van Ksar El Hamra

wo.-ma. 20-24 uur, meergangenmenu (salades, *pastilla*, tajine, kalfs- of lamsragout, couscous, desserts) DH 726 inclusief drankjes, ook vegetarische menu's. De chef-kok, madame Kenza, heeft haar producten afgestemd op de tradities van de bourgeois keuken van Fès. De omlijsting wordt gevormd door een historische riad met binnenplaats. Twee eetzaal in Marokkaanse stijl, muziek- en dansintermezzo's. Reserveren aan te bevelen.

Zwembadgeluiden – Dar Moha: ■ E 5, 81, rue Dar El Bacha (medinasector Mouassine), tel. 0524 38 64 00, 0524 38 62 64, www.darmoha.ma, di.-zo. 12-15 en 19.30-24 uur, *menu déjeuner* DH 220 of DH 300, *menu dîner* DH 530 (*pastilla*, tajine, couscous), wijnkaart. Een riad met twee verdiepingen, waar het verlichte zwembad bijzonder sfeerbepalend is. Zo nu en dan wordt een optreden gegeven door Gnaoua-muzikanten.

Eten in stijl – Dar Zellij: ■ E 4, 1, Kaasour Sidi ben Slimane (nabij Zaouia Sidi ben Slimane), tel. 0524 38 26 27, www.darzellij.com, wo.-ma. 's avonds open, vr.-zo. ook 's middags, verschillende uitstekende menu's, samengesteld uit klassiek Marokkaanse componenten, zoals het *menu découverte* (DH 350), het *menu gourmand* (DH 400), het *menu dégustation* (DH 450), en het *menu royal* (DH 600), bovendien een vegetarisch menu, specialiteiten van het huis zijn lamsschouder, *mechoui* en *couscous royal*, za. en zo. brunch 10.30-15 uur. wijnen circa DH 180-350. De prachtige binnenplaats, de eetzaal en het terras van deze uitgebreid gerestaureerde riad uit de 17e eeuw vormen niet alleen het decor, maar zijn ook onderdeel van een gastronomische totaalervaring. Wie in Marrakech iets te vieren heeft, zou dat hier moeten doen en zich volledig moeten overgeven aan de deskundigheid van de eerste kelner. Uitstekende gerechten, perfecte be-

diening en een sprookjesachtige ambiance.

Duizend-en-een-nacht reloaded – Ksar El Hamra: ■ F 6, 28, sabt Ben Daoud (zijstraatje van de Rue Riad Zitoun El Kedim), tel. 0524 42 76 07, www.res-taurantksarelhamra.com, dag. 13-15 uur en 20-24 uur, specialiteiten zijn *pastilla*, lam, tajines (bijvoorbeeld met duif en pruimen), couscousvarianten (zoals met zeven verschillende groenten of met rozijnen), à-la-cartemenu's DH 400-450. U eet hier in een ruim opgezette riad met binnenplaats, oranje-rie en fontein. Zo nu en dan verzorgen Gnaoua-muzikanten en/of buikdanse-ressen een optreden.

De stad als menu – Palais Donab: ■ E 5, 53, Rue Dar El Bacha, tel. 0524 44 18 97, www.dardonab.com, dag. circa 12-14 en 20-23 uur, *menu déjeuner* (salades DH 60-90, noedelgerechten DH 80-120, *brochettes* DH 120-150, *tajines* DH 130-160, desserts DH 50-70) en drie verschillende *menus dîner* (*menu Marrakech* DH 280, *menu Fès* DH 350, *menu Special Donab* DH 390). Palais Donab, ook als onderkomen een gerenommeerd adres, is een prachtige, traditionele riad met patio en salons, hoewel het historiserende decor misschien wat al te oriëntaals is gemaakt. Gespecialiseerd in Marokkaanse klassiekers, at-tente bediening.

Residentie van de pasja – Palais Ghar-nata: ■ F 6, 5,6 derb El Arsa (in de buurt van het Musée Dar Si Said), tel. 0524 38 96 15/0524 38 95 10, www.ghar-nata.com, dag. 20-24 uur, Marokkaanse specialiteiten, meergangenmenu's DH 550. Het Palais Ghar-nata, een uitgestrekt complex met meerdere zalen in Marokkaanse stijl, is een residentie uit de 17e eeuw die sinds 1958 in gebruik is als restaurant. Livemuziek, buikdans-

voorstellingen, populair bij reisgezelschappen.

Lichte kost – Riad El Fenn: ■ E 5, Derb Moulay Abdallah ben Hezzian (zijstraatje van de Rue Sidi El Yamani, vlak bij de Bab El Ksour), tel. 0524 44 12 10 / 0524 44 12 20, www.riadelfenn.com. Bij Riad El Fenn wordt uitsluitend gewerkt met ingrediënten die zelf zijn verbouwd. Dit resulteert vrij vaak in licht verteerbare kost, zowel 's middags als 's avonds. Als lunch bijvoorbeeld kip of vis, met als nagerecht kaas of een dessert, voor het diner hebt u ook de keuze uit vegetarisch; à-la-cartege-rechten ongeveer DH 350. In de aangename omlijsting van een riad eet u hier naar keuze op het dakterras of in de eetzaal.

Vegetarisch

In Marrakech zijn geen strikt vegetari-sche restaurants te vinden. Hieronder noemen we een van de zeldzame uit-zonderingen.

Soup kitchen – Earth Café: ■ F 6, 2, derb Zouak (zijstraatje van de Rue Riad Zitoun El Kedim), tel. 0661 28 94 02, www.earthcafemarrakech.com, dag. 11.30-21 uur, vegetarische menu's DH 150-200. Het Earth Café, dat in 2007 zijn deuren opende, was in die tijd het eerste vegetarische restaurant van Marrakech – en is dat tot op de dag van vandaag voor zover bekend ook geble-ven. Eigenaar Barakat Naim, geen on-bekende in de gastronomische wereld, betreft alle ingrediënten van een eigen boerderij, die 16 km buiten de stad ligt. Het interieur is voorzien van war-me, aardse kleuren. Behalve het res-taurant vindt u hier een winkel waar natuurproducten worden verkocht (zo-als hoogwaardige arganolie in flessen van 250 ml).

Winkelen

Marrakech is een productiecentrum van Marokko voor wat betreft design, mode, leerbewerking en het knopen of weven van tapijten – en de handel daarin. Alleen al daarom is de stad een van de belangrijkste winkelbestemmingen van het land. De keuze is overweldigend en de prijzen kunnen zeer ver uiteenlopen: alle reden voor de nieuwkomer om goed advies in te winnen.

Personal shopper

Het is dan ook geen toeval dat juist in Marrakech het beroep *personal shopper* bestaat. Het gaat hierbij om kenners van het wereldje, maar ook om specialisten in de afzonderlijke branches, deskundigen en stijladviseurs die de toeristen naar de juiste winkels loodsen, het winkelen begeleiden met hun adviezen en behulpzaam zijn bij de onvermijdelijke prijsonderhandelingen. Over het honorarium van een *personal shopper* valt meestal nauwelijks te onderhandelen – rond de € 100 per dag is het minimum. Voor wie in het groot kostbare sieraden of tapijten wil gaan kopen en geen kenner is, kan dit een goede investering zijn. Zelf alles ondervinden heeft natuurlijk ook zijn charme.

Winkelgebieden

De uitgestrekte, op branche ingedeelde **soeks** in het noorden van de medina vormen een uniek en onvergetelijk winkelparadijs. Het is echter raadzaam om vooral voor de duurdere aankopen bij staatsonderneming **Ensemble Ar-**

tisanal (zie blz. 36) te gaan kijken wat een realistisch prijsniveau is. Hier worden namelijk vaste prijzen gehanteerd. Ook een bezoek aan een van de enorme **Marjane-supermarkten** kan handig zijn; deze liggen in de periferie langs de grote uitvalswegen en ook hier gelden vaste prijzen (€!). Langs de Rue Souk Semmarine/Rue Souk Nejjarine en de talrijke straatjes die er op uitkomen, liggen enkele gespecialiseerde **soeks**, bijvoorbeeld voor levensmiddelen, kleding (*gandura's*, *djellaba's*, *kaf-tans*), kruiden/specerijen, lampen, sieraden, tapijten, lederwaren, *babouches* (spits toelopende leren pantoffels), koper- en messingwerk, manden, borduurwerk, muziekinstrumenten, ijzerwaren en houtsnijwerk.

Marrakech Plaza en Sidi Ghanem

De nieuwe stad heeft met het **Marrakech Plaza** aan de Place du 16 Novembre een reusachtig winkelcentrum gekregen, waar prêt-à-porterboetieks, maar ook min of meer exclusieve winkels met merkkleding (zoals Lacoste) zijn gevestigd. Wie in Marrakech wil gaan winkelen, moet zeker het **Quartier Industriel** (afgekort Q.I.) **Sidi Ghanem** (zie blz. 73) niet overslaan; het ligt zo'n 6-7 km van het centrum en is bereikbaar via de N 7 / Boulevard de Safi. Op een schaakbordachtig terrein zijn hier honderden boetieks en winkels gevestigd, hoofdzakelijk met mode, accessoires, sieraden, cosmetica en lederwaren.

Alles onder één dak

Een instituut – Le Trésor des Nomades: ■ D 4, 142-144, rue de Bab Doukkala, tel. 0524 38 52 40, dag. behalve vr.-ochtend 9-20 uur. Moustapha Blaoui en zijn onmetelijke pakhuis is een instituut in de stad. Met de artikelen die hij verkoopt, kun je met gemak een heel huis inrichten: keramiek, ser vies, lampen, lederwaren, tafelbladen, meubels, spiegels, antiek enzovoort.

Boeken

Breed assortiment – Librairie Chatr: ■ A 4, 25, avenue Mohammed V (bij de kruising met de Boulevard Mohammed Abdelkrim Et Khattabi, Guéliz), tel. 0524 44 79 97, ma.-za. 8.30-13 en 15-20 uur. Groot assortiment pockets, ook uitgaven in andere talen, naslagwerken, schoolboeken, natuurwetenschappelijke werken, kookboeken en kinderboeken.

Fotoboeken – Librairie d'Art acr: ■ B 4, 55, boulevard Zerktouni, Résidence Tayeb (Guéliz), tel. 0524 44 67 92, www.acr-edition.com, ma.-za. 9-12.30 en 15-19 uur. Grote keuze aan fotoboeken, zoals een heel assortiment stadsporeten en fotoboeken over Marokkaanse landschappen en streken. Ook boeken over de Marokkaanse keuken, maar nauwelijks romans.

Cosmetica, arganolie, parfums

Trendy – Afrikissime Karité: ■ Sidi Ghanem, kaart zie blz. 75, nr. 109, Q.I. Sidi Ghanem, tel. 0524 35 59 59, www.afrikissime.com. Hier is alles verkrijgbaar wat u voor een bezoek aan een hamam nodig zou kunnen hebben. Grote keuze aan oliën, zepen, shampooos en huidcrèmes.

Merken met een luchtje – Argane et Bain: ■ E/F 5, 5, souk Cherifia (1e etage), Sidi Abdelaziz (nabij moskee Ben Youssef), tel. 0652 02 79 79. Arganoliën, cosmetica, zepen, crèmes en lotions, maar ook biologische levensmiddelen. Kleine, goed gesorteerde boetiek met bijzonder vakkundig personeel (Frans-talig).

Melk en honing – Les Sens de Marrakech: ■ Sidi Ghanem, kaart blz. 75, nr. 18, Q.I. Sidi Ghanem, tel. 0524 33 69 91, www.lessensdemarrakech.com, ma.-za. 8.30-13 en 14-18 uur, za. 8.30-16 uur. Deze elegante boetiek heeft een ruim assortiment hoogwaardige natuurproducten: crèmes, lotions, arganoliën, bodymilk, zepen, douchegels, badextracten, rozenwater, *ghassoul* (een mineraalhoudende kleisoort uit de Hoge Atlas die vermengd met water tot een pasta wordt gekneed; grondstof voor de *gommage*-massages), poeders, parfums en accessoires. Aangename sfeer, competent (Frans-talig) personeel.

Allround – Riad Tamsna: ■ F 6, 23, derb Zanka Daika (parallel aan de Rue Riad Zitoun El Jedid, nabij het Musée

Marokko kent geen algemeen geldende winkelsluitingswet. De winkels in de nieuwe stad zijn meestal open van 9/9.30-13/14 uur en van 15-20/21 uur; veel winkels (in Sidi Ghanem vrijwel allemaal!) blijven op zondag dicht. In de medina sluiten de meeste winkels tussen 20 en 21 uur, sommige zijn op vrijdag, de gebedsdag van moslims, tot circa 14 uur gesloten, maar dan op zondag wel weer de hele dag open. In de tekst worden openingstijden alleen aangegeven wanneer ze afwijken van het bovenstaande.

Winkelen

Dar Si Said), tel. 0524 38 52 72, www.tamsna.com. Behalve een assortiment cosmetica en badkamerbenodigdheden vindt u hier ook accessoires, beddengoed, mode en sieraden.

Lampen

Bewerkt koper – Founoun: ■ E 5, 28, souk des teinturiers, tel. 0524 42 62 03, za.-do. 10-19 uur. Van plaatkoper gemaakte lantaarns en windlichten (*lanternes*) behoren tot de populairste souvenirs uit Marokko. Hier vindt u niet alleen een groot assortiment, u kunt ook iets origineels laten maken op basis van uw eigen ontwerp.

Kleurig licht – Lumières Méditerranéennes: ■ Sidi Ghanem, kaart blz. 75, nr. 187, Q.I. Sidi Ghanem, tel. 0524 35 62 08, www.lumieres-med.com. Gevefd leer, op een metalen frame gespannen of een opengewerkte kubus van metaal of zilverblik: beide zijn basisvormen van Marokkaanse lampen, die hier in een ruim assortiment worden aangeboden. Alle vormen hebben één ding gemeen: het zachte, kleurig gefilterde licht.

Lederwaren

Trendsetter – Boutique Kulchi: ■ E 5, 1, rue du Ksour, tel. 0524 42 91 77, ma.-za.. 9.30-13 en 15.30-19.30 uur. Behalve door prêt-à-portercollecties wordt het aanbod van deze winkel bepaald door een groot assortiment schoenen en handtassen. Bovendien worden hippe T-shirts en moderne kaftans verkocht. Een andere Kulchi-zaak vindt u bij het Libanese restaurant Comptoir Darna in Hivernage (zie blz. 99).

Enorme keuze – Galerie Birkemeyer: ■ B 4, 169-171, rue Mohammed El Beqal (Guéliz, nabij Hotel Agdal), tel.

0524 44 69 63, www.galerie-birkemeyer.com. Grote keuze aan leren kleding voor zowel vrouwen als mannen (rokken, jurken, broeken, jacks, jassen en mantels in verschillende snitten, kleuren en leersoorten), bovendien tassen, handtassen, koffers, schoenen, portemonnees en aktetassen. Erkende vakwinkel, competent advies.

Levensmiddelen en delicatessen

Internationaal – Le Temps des Saveurs: ■ Sidi Ghanem, kaart blz. 75, nr. 280, Q.I. Sidi Ghanem, tel. 0524 33 57 40, www.letempsdessaveurs.com, ma.-vr. 10-12 en 14.30-17.15 uur. Specialiteiten en delicatessen van Marokkaanse herkomst, maar ook uit Frankrijk, Spanje en Italië. Hoogwaardige, koud gepersete oliën, diverse soorten azijn, vleeswaren, jam, groot assortiment kruiden en specerijen, ganzenleverpastei. Een bezoek is de moeite waard, ook al bent u in Marrakech niet in de gelegenheid om zelf te koken.

Meubels en decoratie

Apart en mooi – Ardevivre: ■ Sidi Ghanem, kaart blz. 75, nr. 437, Q.I. Sidi Ghanem, tel. 0524 33 66 10, www.ardevivre.com, ma.-vr. 9.30-12.30 en 14.30-18.30, za. 9.30-12.30 uur. Woninginrichting als één groot kunstwerk, zeer eigenzinnig meubeldesign tussen extravagant cool en een soort vintagelook (wat te denken van de met jutezakken overtrokken stoelen?), unieke meubels als blikvanger, tafels en stoelen, ledere banken en uitnodigende fauteuils, kasten en commodes, grote keuze aan originele metalen lampen. Wat hier staat opgesteld is misschien niet uw smaak, maar voor een hoogst interessant bezoekje leent de winkel zich uitstekend.

Kleurrijke winkel met lampen en spiegels in de medina

Allround – La Maison d'Été: ■ Sidi Ghanem, kaart blz. 75, nr. 163, Q.I. Sidi Ghanem, tel. 0524 35 63 77, www.maisondete.com, ma.-za. 9.30-12.30 en 14.30-18.30 uur. 'Geherinterpreteerde' traditie, dat is de filosofie (of het businessplan) van deze zaak. Klein meubilair, wandkleden, sieraden, *tadelakt*-voorwerpen (*tadelakt* is een traditionele, waterafstotende pleisterlaag, die als een zijdezachte huid op vlakken wordt aangebracht), decoratieve voorwerpen, lampen.

Creatief – Shanel Deco: ■ Sidi Ghanem, kaart blz. 75, nr. 317, Q.I. Sidi Ghanem, tel. 0524 33 60 84, www.shaneldeco.com. Deze winkel is gespecialiseerd in woninginrichting en de kleinere meubels, maar biedt ook handtas-

sen, cosmetica en accessoires aan.

Duizend-en-een-decoraties – Ziyad Design: ■ Sidi Ghanem, kaart blz. 75, nr. 50, Q.I. Sidi Ghanem, tel. 0524 33 62 31. Assortiment meubels, lampen van bewerkt koper of gegraveerd zilver en spiegels.

Mode en textiel

Trendy – Akbar Delights: ■ E 5/6, Place Bab Fteuh (bij het Jeema el Fna), tel. 0671 66 13 07, www.akbardelights.com, di.-zo. Deels in India vervaardigd, maar op Marokkaanse tradities geïnspireerd en van Marokkaanse materialen gemaakt: bloesjes, zijden sjaals, extravagante handtassen, *babouches*, sieraden, kussens en lampen. Er be-

Winkelen

vindt zich ook een filiaal in Guéliz: 42 C, rue de la Liberté, eerste etage, appartement 47.

Sociaal engagement – Al Kawtar Marrakech: ■ E 5, 57, rue El Ksour (medinasector El Ksour), tel. 0524 37 82 93, www.alkawtar.org. Al Kawtar, opgericht in 2006, is een organisatie 'tot nut van het algemeen', die 35% van haar opbrengsten investeert in een opleidingscentrum voor lichamelijk gehandicapte jonge vrouwen (leerwerkplaats: 3, derb Zaouia Laftihia, medinasector Mouassine, in de buurt van Café Arabe). Het project is bedoeld om deze vrouwen, die op de arbeidsmarkt nauwelijks een kans hebben, een perspectief te bieden door ze cursussen naai- en borduurwerk aan te bieden en daarmee de deur te openen naar een financieel zeker bestaan onder eigen verantwoordelijkheid. Al Kawtar verkoopt – uitsluitend tegen vaste prijzen

– hoogwaardige, van natuurvezels vervaardigd tafellinnen, beddengoed, handdoeken, kaftans, kinder- en babykleding. Omdat hier met handwerk unieke exemplaren worden gemaakt, kunnen klanten maatwerk bestellen en de kleuren en materialen zelf uitkiezen. Een uitstekende gelegenheid om met een aankoop een sociaal project te steunen waarvan de noodzaak onmiskenbaar is.

Klein maar fijn – Aya's: ■ F 7, 11bis, derb Jedid Bab Mellah (naast restaurant Tanja, vlak bij de Place des Ferblantiers), tel. 0524 38 34 28, ma.-za. 10-13 en 15.30-18 uur. Stijlvolle damesmode, zijden bloezen, sieraden, kleine kinderafdeling, accessoires. Ook Marokkaanse woondecoratie.

Exquise – Boutique Beldi: ■ E 5, 9-11 rue Mouassine, tel. 0524 44 10 76, za.-do. 9.30-13 en 16-19 uur. Dit familiebe-

Een groene of een blauwe?

drijf dateert van de jaren veertig van de vorige eeuw. Chique dames- en herenmode, geborduurde zijden kaftans, linnen overhemden, bloezen, beddengoed, kussens, handtassen en sieraden.

Prêt-à-portercollecties – Intensité Nomade: ■ B 4, 139, avenue Mohamed V (hoek Rue de la Liberté), tel. 0524 43 13 33, fbcaftan@menara.ma. De couturière Frederique Birkemeyer presenteert hier collecties dames- en herenmode, stijlvolle kaftans, jassen, handtassen en diverse accessoires.

'Flagship Store' – Jet Souk: ■ Sidi Ghanem, kaart blz. 75, nr. 310, Q.I. Sidi Ghanem, tel. 0669 03 23 89, www.jet-souk.com, ma.-za. 10-13 en 14.30-18 uur. Buitenissige T-shirts, (hand)tassen en sieraden.

Haute couture – Katabatic Gallery: ■ Sidi Ghanem, kaart blz. 75, nr. 315, Q.I. Sidi Ghanem, tel. 0524 33 63 28, www.salimaabdelwahab.com, ma.-za. 10-18 uur. De Marokkaanse modeontwerpster Salima Abdel-Wahab, een *Tangeroise*, presenteert in haar filiaal in Marrakech dure, eigenzinnige dames- en herenmode, qua snit en materiaalkeuze geïnspireerd op Arabische tradities. Ook sportswear, prêt-à-portercollecties en kindermode.

Unieke T-shirts – Tees: ■ E 5, 194, rue Mouassine (naast Café Arabe), tel. 0526 92 31 50, www.tees.ma. Grote keuze aan grappige, buitenissige en in elk geval unieke T-shirts; vanaf ongeveer DH 150.

Sieraden

Unieke sieraden – Boutique Belhadj: ■ E 5, 22-23 Fondouk Ouarzazi (1e etage, noordkant van de Place Bab Fteuh),

tel. 0524 44 12 58, za.-do. Handgemaakte unieke sieraden, ook gezette edelstenen.

Meer galerie dan winkel – Ministero del Gusto: ■ E 5, 22, Derb Azouz (zijstraatje van de Rue Sidi El Yamani, in de buurt van moskee Mouassine), tel. 0524 42 64 55, www.ministerodelgusto.com, dag. 10-13 uur, 's middags alleen op afspraak. Het 'ministerie van de [goede] smaak' (zoals de winkel heet), dat in het leven is geroepen door een Italiaanse modeontwerper, presenteert zich als een galerie, waar behalve extravagante sieraden ook designmeubels, mode en zelfs complete interieurs worden tentoongesteld.

Speciaalzaken

Broos en breekbaar – Akkal: ■ Sidi Ghanem, kaart blz. 75, nr. 219, Q.I. Sidi Ghanem, tel. 0524 35 60 24, www.akkal.ma, ma.-za. 9-19 uur. Mooie, met de hand gemaakte keramische producten, afzonderlijke exemplaren of complete serviezen.

Lumineus – Côté Bougie: ■ Sidi Ghanem, kaart blz. 75, nr. 457, Q.I. Sidi Ghanem, tel. 0524 33 57 64, www.cotebougie.com. Enorme keuze aan waskaarsen, in allerlei maten, kleuren en vormen.

Geblazen, gegoten – Léon l'Africain: ■ Sidi Ghanem, kaart blz. 75, nr. 24, Q.I. Sidi Ghanem, tel. 0524 33 61 32, www.leonlfricain.fr. Groot assortiment originele producten van geblazen glas uit eigen werkplaats, en bovendien met de hand gesmede voorwerpen, ijzervaren, metalen sculpturen en speciale gietijzeren onderstellen voor tafelbladen uit het eigen metaalatelier van Léon l'Africain.

Uitgaan

De centra van het nachtleven

De topografische structuur van het stadsuniversum 'Marrakech' is misschien in niets zo duidelijk te herkennen als in het uitgaansleven: de verschillende delen van de stad, de centra en de ritmes. De medina is toch vooral een winkelgebied. De winkels sluiten hier op zijn laatst tegen 22 uur en de restaurants gaan om 23, hooguit 24 uur dicht. Rond middernacht lijkt de medina een ontvolkt gebied, dat in de afgelegen hoeken iets naargeestigs, zelfs spookachtigs kan hebben. Hier 's avonds in uw eentje een wandeling maken, zou u zo mogelijk moeten vermijden, vrouwen in het bijzonder.

Terwijl de medina wegzakt in een diepe slaap, komen in de nieuwe stad de stappers en feestgangers in beweging. Marrakech biedt, nogal ongebruikelijk in Marokko, een onvervalst en druk uitgaansleven, dat elders in het land hooguit nog voorkomt in Casablanca, Agadir en Tanger. Vooral Guéliz en dan in het bijzonder het gedeelte van de **Avenue Mohammed V** tussen de Place de la Liberté en de Place Abdel Moumen ben Ali met alle zijstraten is het domein van de kroegen en de pianobars, de discotheken en de nachtcafés. Een ander centrum van het uitgaansleven, met bijvoorbeeld discotheek Pacha, bevindt zich rond het zuidoostelijke uiteinde van de **Avenue Mohammed VI**, aan de rand van de stad. In de discotheken van de nieuwe stad is er in het weekend voor mid-

dernacht nauwelijks iets te doen, maar tegen 2 uur zijn de trendy gelegenheden behoorlijk vol. Vanaf 4 uur begint de chill-out.

Nachtelijk regelwerk

Wie zich in het uitgaansleven van Marrakech begeeft, kan zich het beste per taxi (*petit taxi*) laten rijden. Ook dan is het verstandig om van tevoren de prijs zo goed mogelijk af te spreken; vanaf 21 uur wordt een nachttoeslag van 50% gerekend.

Gezichtscontrole, soms heel brute uitsmijters en relatief hoge toegangsprijzen (rond DH 100-200 in het weekend) zijn enkele van de onvermijdelijke elementen van een bezoek aan een discotheek.

De meest actuele informatie over livemuziek, films, tentoonstellingen en concerten kunt u vinden in de maandelijkse brochure *Marrakech Pocket* (zie blz. 24), die gratis verkrijgbaar is bij de Délégation du Tourisme en bij de meeste hotelrecepties.

Homo- en heteroseksuele prostitutie

Marrakech heeft zich in de voorbije jaren als trendy partystad gemanifesteerd en is inmiddels een landelijk bekend centrum van prostitutie, zowel voor hetero's als voor homo's. In de medina is het **nachtelijke Jeema el Fna** een min of meer bekend gebied, waar mannen alleen vaak tamelijk gericht worden aangesproken. In

de **nieuwe stad** zijn sommige clubs en discotheken, maar ook cafés het werkterrein van de meestal uit andere steden en streken afkomstige prostituees, die hier de omgeving komen scannen op mogelijke klanten. Wie in Marrakech contacten in het prostitutiecircuit zoekt, moet weten dat dat nooit onopgemerkt blijft, dat hele brigades van agenten in burger en andere speurders het uitgaansleven observeren en dat een efficiënte en goed geïnformeerde toeristenpolitie zo nodig sneller ingrijpt dan menige hoerenloper lief is. Daarbij komt nog dat er tussen de mannen en vrouwen van lichte zeden en de plaatselijke politie meer discrete contacten bestaan dan een arge-loze toerist vermoedt.

Ook al is prostitutie in Marrakech onmiskenbaar aanwezig, het is en blijft illegaal en wordt, vooral als er minderjarigen bij betrokken zijn, onder bepaalde omstandigheden zwaar bestraft. Juist in Marrakech zijn recentelijk verscheidene gerechtelijke onderzoeken ingesteld naar mogelijke gevallen van pedofilie. Onder ingewijden zijn riads bekend die door bijvoorbeeld zakenlieden uit Saoedie-Arabië of de Verenigde Arabische Emiraten in hun geheel worden afgehuurd, als ware het een rechteloos gebied; wat zich achter de gesloten deuren van die riads afspeelt, gaat elke voorstelling te boven. Het heeft er alle schijn van dat de organisatie 'Touche pas à mon enfant!' (Blijf van mijn kind af!) is begonnen dergelijke excessen in Marrakech publiek te maken en te bestrijden. Uitvoerige informatie van en over deze Marokkaanse non-gouvernementele organisatie vindt u op de website www.toucheapasamonenfant.com; jaarverslagen zijn te downloaden in het Arabisch, Frans en Engels.

Bioscopen

Filmhuis – Cinema Colisée: ■ B 4, Boulevard Zerktoni (Guéliz, naast Restaurant La Renaissance), tel. 0524 44 88 93. Het enige echte filmhuis van Marrakech, dus niet gericht op de kassuccessen uit Hollywood of de melodrama's uit Bollywood. Moderne projectietechnieken, Dolby Surround, goede 35mm-kopieën: in Marokkaanse bioscopen is een zodanige standaard zelfs in de grote steden eerder uitzondering dan regel. Bovendien is Colisée waarschijnlijk de enige bioscoop in Marrakech die ook actuele Marokkaanse films vertoont. Meestal hebben deze Franse ondertiteling. Ook voor films in Berbertalen schrikt Colisée niet terug. Een actueel programma is te vinden in de grote Marokkaanse dagbladen.

Ambitieux – Institut Français: ■ ten westen van A 3, Rue Audibert/Route de la Targa (tussen het Lycée Victor Hugo en de Ecole Renoir), tel. 0524 44 69 30, 0524 44 76 12, 0524 44 70 63, www.ifmaroc.org/marrakech. Wo. is de filmdag in het Institut Français (19 uur, DH 20, tot 26 jaar DH 10). Cinefielen vinden hier niet alleen actuele films uit Frankrijk, maar ook internationale coproducties en belangrijke Marokkaanse films. Al met al wordt hier een uitgebalanceerde en ambitieuze selectie films vertoond. Onder de noemer 'Ciné Jeunesse' programmeert het Institut Français ongeveer twee keer in de maand (za. 15 uur) kinderfilms. Kinderen jonger dan 8 jaar moeten in het gezelschap van een volwassene zijn.

Hypermodern – Megarama: ■ ten zuiden van D 10, Avenue du septième Art (achter het 'Pacha'-complex, Avenue Mohammed VI), tel. 0890 10 20 20. In 2007 geopende megabioscoop met negen zalen, waarvan er één ruim der-

Uitgaan

Bijna alle grote vier- en vijfsterren-hotels in Marrakech beschikken over een smaakvolle (**piano-**)bar, die zich qua sfeer beweegt tussen degelijk pluche en tijdloos luxueus en qua aankleding tussen traditioneel Marokkaanse kunstnijverheid en coole, modernistische elegantie. Vaak is er een imposante cocktailkaart, maar onthoud dat sterkedrank hier doorgaans behoorlijk prijzig is. Zittend aan de toog zou u zomaar eens kennis kunnen maken met een echte Marrakech-kenner of een zonderlinge fantast ...

tienhonderd zitplaatsen heeft. Uitstekende projectie- en geluidstechnieken. Een kaartje kost DH 30-45. Deze grootste bioscoop van Marrakech vertoont vrijwel uitsluitend mainstream, die gedomineerd wordt door Amerikaanse films.

Cafés en bars

Very British – Chesterfield Pub: ■ B 4, 119, avenue Mohammed V (naast Hotel Nassim), tel. 0524 44 64 01, dag. circa 10-24 uur. Als 'bar anglais' gekwalificeerde gelegenheid met een lambrisering van mahoniehout, een lange toog met barkrukken, een grote keuze aan drankjes, in het bijzonder cocktails en – vrij bijzonder in Marrakech – bier van de tap. Op de 'poolside patio' kunt u in een aangename en ontspannen sfeer van een *sundowner* genieten.

Oer-Marokkaans – L'Escale €: ■ B 4, 13, rue de Mauritanie (Guéliz), tel. 0524 43 34 47, dag. circa 11-22.30 uur. Deze traditionele gelegenheid, wars van tierelantijntjes, bestaat sinds 1947. Het interieur is eenvoudig, maar charmant en er wordt stevige kost geserveerd. In het bijzonder populair bij de stedelin-

gen, vooral vanwege de gegrilde kip, de pikante *merguez* en de verschillende soorten gegrilde vis (gerechten circa DH 70-100). 's Avonds zit het vaak stampvol.

Drie verdiepingen – Montecristo: ■ B 3, 20, rue Ibn Aicha (Guéliz), tel. 0524 43 90 31, www.montecristomarrakech.com, dag. vanaf ongeveer 20 uur. Zeer stijlvolle combinatie van bar (Sky Bar op het dakterras), lounge en restaurant, verdeeld over drie verdiepingen. Verschillende muziekstijlen, internationale dj's, livemuziek, buikdansvoorstellingen en shisha (waterpijp). Dit trendy etablissement trekt een bijpassend publiek. U doet er goed aan u enigszins modieus te kleden om niet helemaal uit de toon te vallen.

Back to the seventies – Yellow Sub: ■ A 5, 82, avenue Hassan II (ten westen van het Supratours-busstation), tel. 0672 56 98 64, www.yellowsub-marrakech.com, dag. behalve ma. circa 19.30-1 uur. De naam en het decor – posters van The Beatles, popart à la Andy Warhol en Roy Lichtenstein, felle, kitscherige kleuren – laten er geen twijfel over bestaan: hier wordt muziek uit de late jaren zestig en vooral uit de jaren zeventig in ere gehouden. Dit etablissement, dat zich ook als Italiaans specialiteitenrestaurant verdienenstelijk maakt, heeft inmiddels de plaats ingenomen van het door de hele stad bekende *Lolo Quoi* en lijkt op de goede weg te zijn. Zo nu en dan livemuziek (nadere informatie op de website of in de *Marrakech Pocket*).

Discotheken

Girls' power – Club Silver: ■ D 6, 10, rue Haroun Errachid (tegenover het Sofitel), tel. 0524 43 69 84, www.silvermarrakech.com, dag. vanaf circa 23.30 uur.

Trendy discotheek, maar nogal uiteenlopend beoordeeld. Internationale dj's, betoverende lichtshows, thema-avonden als 'Girls' power' en 'Silver paradise'. Er wordt bij voorkeur house gedraaid.

Club van tradities – Diamant Noir: ■

C 5, Rue Khalid ben El Oualid/Place de la Liberté (Guéliz, naast Hotel Le Marrakech), tel. 0524 44 63 91, dag. vanaf circa 23 uur. Deze club bestaat al ruim twintig jaar en is in de hele stad bekend. Populair in de homoscene van Marrakech. Vooral disco en funk.

Reuze hip – Pacha: ■

ten zuiden van D 10, Avenue Mohammed VI, Zone hôtelière de l'Agdal (naast Hotel Crystal Marrakech), tel. 0524 38 84 00, www.pachamarrakech.com, dag. 20-5 uur. Naar verluidt de grootste nachtclub van Afrika, waarschijnlijk zoiets als de 'hottest spot in town'. Beslist een interessante ervaring en zonder twijfel het spectaculairste trefpunt van de *jeunesse dorée*, de rijke jongelui – en van iedereen die daar bij wil horen. Diverse dansvloeren, internationale dj's, muzikaal ligt de nadruk op electro en house. Minstens één keer zou u in Marrakech hier van de nacht de dag moeten maken, en wel om het voorrijden van de luxe sleeën, het defilé van de schoonheden en de van schreeuwerig tot extravagant variërende outfits van dichtbij te kunnen bekijken.

Jeunesse dorée – Paradise: ■

B 6, Avenue Mohammed VI (nabij het Palais des Congres), tel. 0524 33 91 00, dag. vanaf circa 23 uur. Chique discotheek van het vijfsterrenhotel Kempinski Mansour Eddahbi; *tenue correcte*, een verzorgde outfit, is hier een vereiste. Lasershow, vooral actuele muziek en pop, zeer gevarieerd publiek, zowel toeristen als Marokkanen.

Trendy – Suite Club Marrakech: ■

C 7, Avenue Mohammed VI (Hivernage, vlak bij Avenue de la Menara), tel. 0524 42 07 00, 0661 83 28 41, www.suiteclub.ma, dag. circa 23-4 uur. Nachtclub van Hotel Meridien N'Fis met een stijlvolle ambiance en internationale dj's. Wo. 'soirée mademoiselle', do. happy hour tot 2 uur, vr. muziek van de 'resident dj's', za. internationale gast-dj's.

Een kermis der ijdelheden – Théâtre: ■

C 6, Rue Ibrahim El Mazini (Hivernage, zijstraat van Avenue El Quadissia), tel. 0524 44 88 11, www.theatromarrakech.com, dag. van circa 23-5 uur. Deze discotheek van het Es Saadi is gevestigd in een voormalig theater en wordt tot de beste discotheken van Marrakech gerekend. Internationale dj's, favoriete muziekstijlen zijn techno en house, zo nu en dan thema-avonden en Ladies Nights.

Ooit een instituut – VIP Club: ■

C 5, Place de la Liberté (Guéliz), tel. 0524 43 45 69, www.vipnightclubmarrakech.com, dag. circa 23.30-4 uur. Het is moeilijk te zeggen of de ooit zeer populaire club na een algehele renovatie zijn vroegere aantrekkingskracht nog bezit. In de muziekprogrammering domineert techno. Populair bij de homoscene van Marrakech.

Folklore

De meeste van de in traditionele riads gevestigde restaurants in de medina organiseren onder de noemer 'cabaret oriental' of 'soirée orientale' folkloristische evenementen, waar bij meestal Gnaoua-muzikanten en buikdanseressen optreden. Deze vorm van amusement reikt van klinkklare nepfolklore tot zeer geslaagde muziek- en dansoptredens. Er is geen regel zonder uitzondering, maar in het algemeen kunt u toch van het volgende

Uitgaan

uitgaan: hoe groter een restaurant, hoe talrijker de reisgezelschappen die er komen en hoe groter de kans dat u hier een toeristenval binnenloopt of op zijn minst een lichte teleurstelling beleeft.

Disney-Oriënt – Chez Ali: ■ A 1, circa 12 km buiten het centrum aan de N 7 in noordwestelijke richting, tel. 0524 30 77 30, www.chezalimarrakech.com. Feesttenten, dans, muziek, ruiterspelen, vuurwerk en acrobaten. Wie een meergangenmenu van minstens DH 400 p.p. in het decor van een soort Disneyland van Duizend-en-een-nacht wel zou weten te waarderen, is hier aan het juiste adres. Maar liefst tweeduizend gasten kunnen hier een plaatsje vinden. 'Kitsch en commercie' volgens de mensen die het maar niets vinden, 'de magie van de Oriënt als kleurrijk spektakel' aldus de bewonderaars. Kinderen komen hier vermoedelijk wel aan hun trekken.

Livemuziek

Meer latin dan Afrikaans – African Chic: ■ C 5, 6, rue Oum Errabia (Guéliz, in de buurt van de Place de la Liberté), tel. 0524 43 14 24, www.african-chic.com, dag. vanaf circa 20 uur. Twee bars (omvangrijke tapaskaart) en een restaurant onder één dak. Het muziekprogramma is weliswaar eenduidig, maar anders dan de naam doet vermoeden meer op Latijns-Amerika dan op Afrika gericht. Zo nu en dan liveoptredens (informatie op de website of in de *Marrakech Pocket*).

In de Palmeraie – Le Senz: ■ ten noorden van H 1, Circuit de la Palmeraie (Palmeraie Golf Palace Hotel), tel. 0524 30 10 10, www.pgpmarrakech.com, dag. circa 23-4 uur. Luxeuzer, weliswaar wat afgelegen club, de opvolger van de voormalige hoteldiscotheek *New Feeling*. De bar heeft een omvangrijk assortiment drankjes, dj's verzorgen de muziek en zo nu en dan treden bands op.

Indiase praal – Palais Jad Mahal: ■ D 6, 10, rue Haroun Errachid (tegenover het Sofitel), tel. 0524 43 04 57, www.jad-mahal.com, dag. vanaf circa 23 uur. De verschillende ruimten zijn chic en nogal pompeus ingericht, naar het voorbeeld van een Indiaas maharadjapaleis. Palais Jad Mahal is een combinatie van een bar, een lounge en een restaurant dat zowel Marokkaanse als Thaise gerechten serveert. Op de dansvloer klinkt vooral funk en rock. Zo nu en dan treden er bands op en daarnaast wordt het buikdansspektakel 'dances orientales' opgevoerd. Populair bij welgestel-

Bars zijn vaak te vinden in de grote hotels

de Marrakchi.

Openlucht

Technodreun – La Plage Rouge: ■ ten zuiden van F10, km 10, Route de l'Ourika (P 2017), tel. 0524 37 80 86/87, www.laplagerouge-marrakech.com, dag. circa 10-24 uur. Dit zwembadterrein biedt plaats aan maar liefst tweeduizend gasten! Eten en drinken (grote keuze aan alcoholische drankjes) kunt u langs het water of in het restaurant; elke dag is er happy hour van 19.30 tot 21 uur. Keiharde technomuziek, gevarieerd publiek, gratis shuttlebus (*navette gratuite*). Wordt wel eens honend de proletenvariant van Nikki

Beach genoemd.

Toneel, concerten en opera

Muzentempel – Théâtre Royal: ■ B 5, 40, avenue Mohammed VI (Place Haile Selassie, in de buurt van het Centraal Station), tel. 0524 43 15 16. Dit prachtige neoclassicistische gebouw is een ontwerp van Charles Boccara en dateert uit 2001. Het amfiteater met twaalfhonderd plaatsen wordt gebruikt voor theater, concerten, opera en ballet. Dit is het enige echte theater van Marrakech. Het programma is te verkrijgen bij de Délégation du Tourisme en staat in de *Marrakech Pocket* (zie blz. 24).

Toeristische woordenlijst

Algemeen

Met een redelijke tot goede kennis van de Franse taal komt u in Marokko een heel eind, maar u maakt goede sier als u ook een paar woorden Arabisch kent, bijvoorbeeld de gangbare begroetingen.

Er zijn verschillende **transcripties van het Arabisch** in het Latijnse schrift. De in deze gids gehanteerde schrijfwijze is conform de Franse transcriptie omdat deze ook in Marokko wordt gebruikt (zij het in allerlei varianten). Bij een transcriptie in het Nederlands zou de in het Frans gebruikte *ch* als *sj* moeten worden weergegeven; dan zou het *Marrakesj* zijn en *sjoekran*. Het gebruik van *sh* duidt meestal op een Engelse transcriptie (*Marrakesh*). In het noorden van Marokko wordt soms nog de Spaanse transcriptie gebruikt.

In de Maghreb worden – ook in Arabische teksten – meestal de Europese **cijfers** gebruikt (die wij ‘Arabisch’ noemen, omdat ze daarvan zijn afgeleid). Het lijstje met getallen, op de bladzijde hiernaast, hoeft u zich niet per se in te prenten.

Arabisch is evenwel de officiële taal van Marokko (er wordt zowel klassiek Hoog-Arabisch gesproken als per streek verschillend ingekleurde dialecten). Daarnaast bestaan er nog diverse **Berbertalen** (nog altijd is ongeveer de helft van de bevolking van Berberse oorsprong). De drie belangrijkste daarvan zijn het *Tasherhit* (gesproken door de Sleuhs, overwegend gevestigde akkerbouwers in de westelijke Hoge Atlas en de Anti-Atlas, de Sousvlakte en de dalen van Dra en Dades), het *Tamazight* (gesproken door de Beraber, overwegend veehoudende halfnomaden in de Midden-Atlas en de oostelijke Hoge Atlas) en het *Tarifit* (gesproken door de Riffijnen, overwegend gevestigde boeren in het Rif-gebergte en het noordoosten).

Uitspraak

dh als de Engelse th
e aan het eind van een woord wordt een e niet uitgesproken

eu als de Nederlandse eu-klank
gue en gui worden als ghe en ghi uitgesproken, met een zachte k
h wordt altijd en sterk uitgesproken, ‘vanachter de huid’, bijna als ch
j en dj als dzj
kh als harde g
ou als oe
q achter in de keel uitgesproken k
rh of gh wordt als r in de keel uitgesproken
r rollende r, met de punt van de tong
sh als sj
w w voorafgegaan door korte oe, als in Brabant en Suriname
y als een lange i
z harder dan z, iets zachter dan s

Begroetingen, belangrijke uitdrukkingen

goedendag,
welkom marhaba
groet voor alle
gelegenheden:
(letterlijk: vrede) salam
formeler: assalam-eleikum
goedemorgen sebah el kheir
goedenavond msa el kheir
goedenacht lila saida
tot ziens besslama
alstublieft afak
dank u wel chukran
formeler: barak allahu fik
(Allah zegent u)
pardon! sahmani
eet smakelijk (in
de naam van Allah) bismillah
gefeliciteerd mabruk
ik heet ... ismi ...
Hoe heet je/u? Smitik?
ja na’am
nee la
krachtige
ontkenning: makash
let op balek
goed uakha
mooi mezian
slecht duni
hoeveel? ash-hal?

veel	ktir	spoorweg	sekka
te veel	bezzaid	trein	tran
weinig	djuya	haven	marsa
genoeg	barka, ikfi	auto	tomobil
geld	flus	bus	tobus
ga weg	sir	politie	poliss
ga weg (zeer grof)	barra	hotel (eenvoudig)	fondouk
kom hier	iallah, aji	hotel (beter)	hotel
meneer	sidi	kamer	bit
mevrouw	lalla	tweepersoonskamer	oda bisiren
Nederlander	Hulandi	bagage	huaij
Belg	Belgiki	waar?	feen?

Tijd

ochtend	sebah
middag/avond	achiya
avond/nacht	lil
uur	sa'a
vandaag	el yum
gisteren	elbarah
gisteravond	yamess
morgen	ghedda
nu	daba

Dagen van de week

zondag	el had
maandag	el tnin
dinsdag	el tlata
woensdag	el arba
donderdag	el khemis
vrijdag	el jeema
zaterdag	es sebt

Maanden

januari	moharrem
februari	safar
maart	rebia el ouel
april	rebia el tani
mei	djournad el ouel
juni	djournad el tani
juli	redjeb
augustus	chaban
september	ramadan
oktober	choual
november	doul kada
december	doul hidja

Onderweg, overnachten

bezinstation	mahal lisans
werkplaats/garage	mahal mechanik
weg (buiten)	
bebouwde kom)	triq
straat	derb, zankat

Is dit de weg	
naar ...?	Hadi trek ...?
hier	hena
ver	ba'id
rechts	limin
links	lechmal
groot	kebir
klein	seghir

Noodgevallen

buik	kirsh
behandeling	âlash
diarree	zrizra
koorts	skhana
help!	teqni!
ziekenhuis	mustashfa
ziekte	mard
maag	maâda
medicijn	dua
pijn	wushuâ
gewond	mashruh
verwonding	sharha

Getallen

1 wahed	17 sebatach
2 tnin	18 tmentach
3 tiata	19 tsatach
4 arba	20 achrin
5 khamsa	21 wahed u achrin
6 setta	30 tiatin
7 seba	40 arbain
8 tmenia	50 khamsin
9 tse'ud	60 settin
10 achra	70 sebain
11 hadach	80 tmanin
12 etnach	90 tsa'in
13 tiatach	100 mia
14 arbatach	200 mitin
15 khamstach	300 tiata mia
16 settach	1000 alef

Culinaire woordenlijst

Basisbegrippen

Arabisch	Frans	Nederlands
khubz	pain	brood
bayd	œufs	eieren
hut	poisson	vis
lahem	viande	vlees
zit	huile	olie
lebzar	poivre	peper
schlata	salade	salade
milha	sel	zout
merga	sauce	saus
sukar	sucre	suiker
khudra	légumes	groente
khel	vinaigre	azijn

Soep, salade, groente

baisara	puré de habas	erwtensoep
harira	potage	dikke soep *
schlata	salade	gemengde
maghrebja	marocaine	salade
batata	frites	patat
lubia	haricots	groene bonen
tomatim	tomates	tomaten
salk	épinards	spinazie
basla	oignons	uien

Hoofdgerechten

tadjin lahem	tajine de viande	stoofschotel met vlees *
tadjin el-hut	tajine des poissons	stoofschotel met vis *
couscous baidawi	couscous (aux sept légumes)	couscous * (met zeven groenten)
djaja mahamara	-	kip gevuld met amandelen, griesmeel en rozijnen
kefta	boulettes de viande	balletjes van gehakt vlees *
el-habra	bifteck	biefstuk
meshwi (mechoui)	agneau rôti	lam gebraden aan het spit *
bastiya	pastilla	duivenpastei

Vlees, gevogelte, vis

djaj	poulet	kip
el-hemama	pigeon	duif

qniya	lapin	konijn
el-huli	mouton	schaap
sardin	sardines	sardines
mirla	merlan	wijting
qambri	crevettes	garnalen
-	langouste	langoest

Zoetigheid en fruit

qorn	cornes de gazelles	hoortjes met marsepein
al-ghazala	-	deegrolletjes met amandelen
mhansha	-	in honing gedoopte deegrolletjes
-	briouates au miel	zoete anijskoekjes
fekkas	-	dadels
tamr	dattes	vijgen
kermus	figes	amandelen
lauz	amandes	bananen
banane	bananes	aardbeien
frez	fraises	perziken
khaukh	pêches	sinaasappels
laimun	oranges	watermeloen
el-battikh	pastèque	druiven
ainab	raisins	appels
tufah	pommes	abrikozen
mishmesh	abricots	cactusvijgen
hendiya	figes de barbarie	

Dranken

el-ma (mazdini)	eau (minerale)	(mineraal-) water
asir	jus	sap
halib	lait	melk
atay (dyäl nana)	thé (à la menthe)	thee (met munt)
qahwa (hlib)	café (au lait)	koffie (verkeerd)
bira	bière	bier
schrab	vin	wijn

* zie toelichting op blz. 117

Typische gerechten

Couscous: het nationale Marokkaanse gerecht van gierst of griesmeel wordt met tal van bijgerechtjes geserveerd, meestal groente en/of vlees. Er bestaan ook zoete varianten met rozijnen, suiker en kaneel.

Tajine: in olijfolie gesmoord eenpansgerecht met vis, schapen- of rundvlees; daarbij worden vaak verschillende groenten geserveerd, maar soms ook dadels, pruimen of amandelen. De tajine zelf is een veelal gelazuurde stoofpot: een platte, ronde schotel met opstaande rand, waarop een spits toelopend deksel wordt geplaatst. In dit deksel zitten een paar gaatjes om de stoom te laten ontsnappen.

Kefta: Marokkaanse gehaktballetjes, meestal in olijfolie gebraden; belangrijke component van tajinegerechten, vaak gecombineerd met hardgekookte eieren.

Mechoui: aan het spit geroosterd schapenvlees, een traditioneel feestmaal in familieverband. In restaurants wordt *mechoui* vrijwel alleen op bestelling geserveerd. Meestal moet dit enkele dagen van tevoren worden doorgegeven.

Kebab: vleesspiesjes die bij de eetkraampjes meestal als *brochettes* worden aangeboden; hoofdzakelijk rund-, lams- en schapenvlees. Kebab is een klassieker in eenvoudige gelegenheden en in de gaarkeukenachtige eetstalletjes. Wordt meestal gecombineerd met patat en een kleine salade.

Harira: soep met linzen, bonen en/of (kikker)erwten, soms ook met vlees. Traditioneel voorgerecht van een menu, een nationaal gerecht dat tijdens de ramadan vaak in familiekring wordt opgediend als eerste eten na het vasten. Tip: vooral met een *harira* krijgt u een goede indruk van de kwaliteit van een restaurant; is de *harira* in orde, dan kunnen de overige gerechten eigenlijk geen grote teleurstelling opleveren.

Merguez: braadworstjes van schapen- of rundvlees, pittig gekruid.

Raibi: smakelijke verse yoghurt, in eenvoudige cafés in glazen aangeboden (voor de 'chemische yoghurt' die in supermarkten te koop is, gebruiken de Marokkanen de merknaam *danone*).

In het restaurant

Wat hebt u ... Ashnu käyn ...

... te eten?/... te drinken? ... fil-makla?/fil-mashruba?

Wat is dat? Aschnu hada?

Brengt u mij alstublieft ... Atini ...

... een mes/... een vork/... een lepel ... mus?/...fursheta?/...malka?

... een bord/... een glas/... een servet ... tebsi?/...kass?/...l-fota?

met weinig/zonder shwiya/bila

suiker sukar

zonder vlees bila lahem

Dat heb ik niet besteld Hadi mashi hiya li tlupt

Dat is niet vers/schoon Hadi mashi tria/n'qia

Dat is niet in orde Hadi mashi mezyan!

De rekening, alstublieft El-hesab minfadlik

Kunt u dat opschrijven? Minfadlik, uktubu-li

Verklarende woordenlijst

Adrar	gebergte	Djiin	geest
Agadir	voorraadschuur	Douar	tentenkamp, dorp
Agdal	fruitboomgaard	Dra	wijd overgewaad van de Sahrawi (volken van de Westelijke Sahara)
Aït	de zonen van ... (bij de Berbers staat dit voor de naam van de stam)		
Arganolie	uit de zaden van de vruchten van de arganboom gewonnen olie, die gebruikt wordt in de gastronomie, in cosmetica en in de natuurge-neeskunde	Erg	zandwoestijn (vgl. steenwoestijn)
		Fantasia	ruiterspel
		Fellah	boer
		Foggara	ondergronds irrigatiekanaal
		Fondoek	herberg, magazijn
Bab	poort	Ghassoul	mineraalhoudende leem uit de Atlas
Babouches	pantoffels, muiltjes	Gommage	peeling
Bajoud	palmenziekte, aantasting door zakjeszwam	Guedra	dans van vrouwen in het zuiden
Baraka	heilige kracht		
Beni	de zonen van ... (bij de Arabieren staat dit voor de naam van de stam)	Hadith	overlevering van uitspraken en handelingen van Mohammed
		Hadj	pelgrimstocht naar Mekka
Bidonville	sloppenwijk (Frans: stad van blikken)	Haik	wijd vrouwen-gewaad
Bled	platteland	Hamam	stoombad (Turks)
Borj	vesting	Hammada	steenwoestijn (vgl. zandwoestijn)
Boernoës (selham)	witte wollen mantel met kap	Haratin	(voormalige) zwarte oasebewoner
		Harem	vrouwenverblijf
Cadi	kadi (rechter, rechtsgeleerde, rechterlijk ambtenaar)	Harira	linzensoep
Caid	stamhoofd		
Chech	tulband	Igouramen	heilige figuur bij de Berbers
Cheikh	leider van deel van een stam	Imam	voorganger in de moskee
Chergui	warme wind uit de Sahara		
		Jeema	samenkomst, ook de term voor vrijdag, de gebedsdag
Dar	huis		
Derb	steeg		
Djebel	berg		
Djellabah	lang gewaad met capuchon	Kaftan	geborduurd, kostbaar gewaad

Kashba	vesting of oude deel van een Arabische stad	Qibla	gebedsmuur, naar Mekka gericht
Khaima	nomadentent	Ramadan	islamitische vastenmaand
Khammes	pachter, keuterboer zonder eigen land	Reguibat	kamelen fokkende nomaden uit het randgebied van de Sahara
Khamsa	vijf, ook de aanduiding voor een zilveren amulet ('hand van Fatima')	Riad	binnenplaats, tuin
Koubba	graf	Sharia	het aan de Koran ontleende religieuze recht in islamitische landen
Ksar (mv.: ksour)	versterkt dorp	Sidi	meneer (aanspreektitel)
Lalla	aanspreektitel voor een vrouwelijk lid van de koninklijke familie	Souk	soek, markt, marktstraat
Mahdi	door God gezonden strijder voor het geloof, verlosser	Tadelakt	traditionele pleisterlaag, glanzend, waterafstotend
Makhzen	regering	Takia	kapje van linnen of katoen, ook: meisjesnaam
Marabout	heilige, of graf van een heilige	Tajine	gerecht gestoofd in aardewerken pot
Mechouar	plek voor samenkomsten, paradeplein	Talibes	Koranscholier
Mechra	voorde (doorwaadbare plaats)	Tizi	bergpas
Medersa, medresse	theologische hogeschool, Koranschool		
Medina	het oude centrum (Arab.: stad)		
Mella	Joodse wijk		
Mesdjid	moskee		
Mihrab	gebedsnis		
Minaret	toren van een moskee		
Minbar	preekgestoelte		
Moulay	titel voor hoogstaande personen (in het bijzonder leden van het Marokkaanse koningshuis)		
Moussem	feest voor een plaatselijke heilige		
Muezzin	oproeper tot het gebed		
Nana	verse munt		
Oued	rivier, rivierbedding		

Register

- 16 Café 66
33 Rue Majorelle 69
- Abd el-Moumen**
(Almohadensultan)
16, 76
- Abdallah el-Ghalib** 54
- Abou Bekr** 16
- Activiteiten** 29
- Afdingen** 13
- African Chic** 112
- Afrikkissime Karité** 103
- Agdaltuinen** 9, 45
- Ahmed el-Mansour**
(Sa'adische sultan) 16,
44, 48
- Ait Benhaddou** 82
- Akbar Delights** 105
- Akkal** 107
- Al Fassia** 66, 98
- Al Kawtar Marrakech** 106
- Alawieten** 16
- Alcohol** 95
- Almohaden** 16, 45, 47
- Almoraviden** 16, 45
- Amanjena, Hotel** 92
- Ambassades** 20
- Apotheken** 23
- Ardevivre** 104
- Argane et Bain** 103
- Avenue Mohammed V** 8
- Aya's** 106
- Azar** 98
- Bab Agnaou** 47, 77
- Bab Debbagh** 59, 77
- Bab El Khemis** 62
- Bab Er Rob** 47
- Bab Hôtel** 96
- Bab Layadi** 63
- Babouches** 74
- Benchaabane,**
Abderrazak 80
- Benjelloun, Omar** 55
- Berbertalen** 114
- Bert's** 98
- Binebine, Mahi** 55
- bô-zin** 99
- Bouchaib,**
Etablissement 49
- Boutique Beldi** 106
- Boutique Belhadj** 107
- Boutique Kulchi** 104
- Brasserie La**
Renaissance 96
- Bus** 18, 19
- Café Arabe** 52
- Café Argana** 33
- Café de France** 33, 50
- Café des épices** 51
- Café du livre** 98
- Café Elite** 66
- Café Extrablatt** 66
- Café Glacier** 34
- Café Leon** 75
- Canetti, Elias** 11, 41, 43
- Casanova** 96
- Casino Municipal de**
Marrakech 64
- Centraal Station** 65
- Chesterfield Pub** 110
- Chez Ali** 112
- Chirbes, Rafael** 36
- Cinema Colisée** 109
- Circuit de la Palmeraie** 71
- Club Med** 64, 71
- Club Silver** 110
- Comptoir Darna** 99
- Cornut, Théodore** 84
- Côté Bougie** 107
- Couscous** 117
- CTM-gebouw** 33
- Cyber Parc Arset Moulay**
Abdessalam 9, 36
- Dar Enassim** 72
- Dar Marjana** 99
- Dar Moha** 100
- Dar Si Said** 38
- Dar Zellij** 100
- Darart** 69
- Design** 73
- Diamant Noir** 111
- Diners orientales** 95
- Djebel Oukaïmeden** 82
- Djebel Toubkal** 81
- Earth Café** 101
- Ecomusée berbère** 81
- Eglise des Sts-Martyrs** 65
- El Bahia** 40
- El-glaoui (Berbervorst)**
17, 82
- El-Badipaleis** 16, 44
- Ensemble Artisanal** 36, 102
- Essaouira** 84
- Eten en drinken** 94
- Feestdagen** 20
- Feesten** 21
- Festival National des Arts**
Populaires 22, 46
- Festivals** 21
- Fichte, Hubert** 32
- Fietsen** 19, 22
- Flint, Bert** 79
- Fondoeks** 51, 77
- Foaien** 95
- Foundation Dar Bellarj** 56
- Founoun** 104
- Gaarkeukens** 94
- Galerie Birkemeyer** 104
- Galerie Majorelle** 69
- Gezondheid** 23
- Golfen** 29
- Goytisoló, Juan** 11, 33
- Ground Zero** 37
- Guéliz** 9, 64
- Hamam** 29, 78, 80
- Hamam de la Rose** 79
- Hamam Ziani** 40
- Harira** 117
- Herbargane** 40
- Hivernage** 9, 64
- Hofmannsthal, Hugo**
von 10
- Hotel Ali** 90
- Hotel CTM** 90
- Hotel Gallia** 90
- Huurauto** 19
- Informatie** 24

- Institut Français 109
 Intensité Nomade 107
 Internet 29
 Internetadressen 25
- Jardin El Harti 65
 Jardin la Menara 9, 16, 64
 Jardin Majorelle 9, 67
 Jardins de l'Agdal 9, 45
 Jardins Dar Mimoun 96
 Jeema el Fna 8, 32
 Jet Souk 107
 Joodse begraafplaats 41
- Kaowa 69
 Kashba 16, 47
 Kashbamoskee 47
 Katabatic Gallery 107
 Katsura 98
 Kebab 117
 Kechmara 66
 Kefta 117
 Kinderen 25
 Klimaat 27
 Kookcursussen 29
 Kosybar 46
 Koubba des Almoravides
 (Koubba Barudiyn) 76
 Koutoubiamoskee 8, 16,
 33, 35
 Ksar El Hamra 101
- La Maison Arabe, Hotel 92
 La Maison d'Été 105
 La Mamounia 64, 93
 L'Annexe 96
 La Plage Rouge 113
 La Sultana 49
 La Terrasse des épices 51
 L'Avenue 98
 La Villa 96
 Le Bain bleu 79
 Le Bougainvillier 52
 Le Catanzaro 98
 Leerlooierswijk 59
 Le Foundouk 56
 Le Grand Café de la Poste
 66, 99
 Le Jacaranda 96
 Le Marrakchi 33
 Léon l'Africain 107
 L'Escale 110
 Le Senz 112
- Le Tanjia 46
 Le Temps des Saveurs 104
 Le Tobsil 97
 Le Trésor des Nomades 103
 Le Zinc 75
 Les Bains de l'Alhambra 49
 Les Borjs de la Kasbah,
 Hotel 93
 Les deux Tours, Hotel 72, 93
 Les Jardins de la Koutoubia,
 Hotel 93
 Les Sens de Marrakech 103
 Les Terrasses de
 l'Alhambra 34
 Librairie Chatr 103
 Librairie d'Art acr 103
 Loti, Pierre 11
 Luchthaven 18
 Lumières
 Méditerranéennes 104
- Maison de la
 Photographie 57
 Majorelle, Jacques 67
 Manac'h Patrick 57
 M'Arôme 40
 Marrakech Plaza,
 winkelcentrum 66, 102
 Masson, Denise 76
 Mayne, Peter 11
 Mechoui 117
 Medersa Ben Youssef 53, 57
 Medina 8, 14, 17, 50, 59
 Megarama 109
 Mella 41
 Menaratuinen 9, 16, 64
 Merguez 117
 Meriniden 16
 Ministero del Gusto 107
 Mohammed III 17
 Mohammed V 43
 Mohammed VI (koning van
 Marokko) 12, 17, 43
 Montecristo 110
 Moulay Abd el-Aziz 17, 55
 Moulay Hassan I 17
 Moulay Ismail
 (Alawietensultan) 16,
 44, 47
 Musée Berbère 69
 Musée de l'Art de Vivre
 Marrakech 80
 Musée de Marrakech 55
- Musée Tiskiwin de
 Marrakech 79
- Narwama 37
 Nid'Cigogne 49
 Nikki Beach 71
 Noodgevalen 27
- Oliveraie de Bab Jedid 64
 Ollier, Claude 11, 39
 Onderhandelen 13
 Ontbijt 88
 Openbaar vervoer 19
 Oued Issil 59
 Oukaïmeden 81
 Ourikadal 81
 Ourikawatervallen 81
 Overnachten 88
 Ozone 75
- Pacha 111
 Palais de la Bahia 17, 39
 Palais des Congrès
 (Hivernage) 65
 Palais des Congrès
 (Palmeraie) 71
 Palais Donab 101
 Palais Gharnata 101
 Palais Jad Mahal 112
 Palmeraie 9, 17, 70
 Paradise 111
 Personal shopper 102
 Place Abd el-Moumen ben
 Ali 65
 Place de la Liberté 65
 Place des épices 51
 Place des Ferblantiers 46
 Place du 16 Novembre 65
 Portofino 37
 Prostitutie 108
 Protectoraat 16
- Quartier des Tanneurs 59
- Raibi 117
 Reisseizoen 27
 Reizen met een
 handicap 28
 Riad Al Massarah 91
 Riad Anayela 91
 Riad Ayadina 91
 Riad Azenzer 91
 Riad Bordj Dar Lama 91

Register

- Riad Clémentine 92
Riad Denise Masson 76
Riad des Mers 97
Riad Ifoulki 92
Riad El Fenn 101
Riad La Porte Rouge 92
Riad Les Bougainvilliers 92
Riad Samsli 92
Riad Tamsna 103
Riad Zanzibar 40
Riads 88, 91
Royal Mansour 93
- Sa'adiërs 16, 44, 47
Saädische graven 16, 47
Saint Laurent, Yves 67
Setti Fatma 81
Shanel Deco 105
Sidi Ghanem 9, 73, 102
Sidi Kaouki 85
Sidi Mohammed ben Abdallah 84
Skiën 29, 82
Sofitel 93
- Souk Cherifia 52
Souk des épices 41
Souk El Khemis 62
Soeks 50, 102
Specerijenzoek 41
Stadsexcursies 28
Suite Club Marrakech 111
Synagoge 42
- Tafza 81
Tajine 97, 117
Tapijten 13
Taxi 19, 20
Tees 107
Telefoon 29
Telouët 82
Théâtre Royal 65, 113
Théâtre 111
Tizi n'Tichka 82
Tombeaux Saadiens 47
- Uitgaan 108
Un déjeuner à Marrakech 98
- UNESCO 12, 32, 83, 85
- Vallée de l'Ourika 81
Veiligheid 27
Verkeersbureau 24
Villa des Orangers 99
VIP Club 111
Vlooiënmarkt 63
- Wandelen 29
Weer 27
Wellness 29
Winkelen 102
- Yacoub el-Mansour (Almohadensultan) 16
Yellow Sub 110
Youssef ben Tachfine (Almoravidensultan) 16, 70
- Ziekenhuis 23
Ziyad Design 105

Fotoverantwoording

Omslag: Tajines (Getty Images)

Archives Maison de la Photographie, Marrakech: blz. 16, 54, 57

DuMont Bildarchiv, Ostfildern: blz. 24, 67, 83 (Riehle)

Bildagentur Huber, Garmisch-Partenkirchen: blz. 47 (Schmid)

Kolb, Bernd, Marrakech: blz. 88, 90/91

laif, Köln: blz. 81, 84 (Boisvieux); 32 (Contrasto/Zambardino); 31/32, 53 (hemis.

fr/Escudero); 94, 96 (Hoa-Qui+Top); 8/9, 71 (Joubert); 70 (Le Figaro Magazine/

Desmier); 73, 74 (Le Figaro Magazine/Martin); 100, 112/113 (Lengler); 59 (Luider);

64 (REA/RGA); 10/11, 60, 68, 102, 106 (Renaudeau); 6/7 (Scagnetti); 105 (Treal/Ruiz)

Mauritius Images, Mittenwald: blz. 21, 41 (Harding); 76, 78/79 (imagebroker/Auth);

42, 44, 48 (imagebroker/KFS); 38 (Merten)

Stankiewicz, Thomas, München: blz. 35, 50, 86/87, 108

Notities

Notities

Hulp gevraagd!

De informatie in deze reisgids is aan verandering onderhevig. Het kan dus wel eens gebeuren dat u ter plaatse een andere situatie aantreft dan de auteur. Is de tekst niet meer helemaal correct, laat ons dat dan even weten.

Ons adres is:

ANWB Media

Uitgeverij Reisboeken

Postbus 93200

2509 BA Den Haag

anwbmedia@anwb.nl

Productie: ANWB Media

Uitgever: Caroline Wetselaar

Coördinatie: Els Andriess

Tekst: Hartmut Buchholz

Vertaling en redactie: Harry Schuring, Panama Producties, Den Haag

Opmaak: Hubert Bredt, Amsterdam

Herziening: Pieter Streutker, Uitgeest

Eindredactie: Amir Andriess, Diemen

Stramien: Jan Brand, Diemen

Concept: DuMont Reiseverlag, Ostfildern

Grafisch concept: Groschwitz/Blachnierek, Hamburg

Cartografie: DuMont Reisekartografie, Fürstfeldbruck

© 2014 DuMont Reiseverlag, Ostfildern

© 2015 ANWB bv, Den Haag

Tweede, herziene druk

ISBN 978-90-18-05256-0

Alle rechten voorbehouden

Deze uitgave werd met de meeste zorg samengesteld. De juistheid van de gegevens is mede afhankelijk van informatie die ons werd verstrekt door derden. Indien die informatie onjuistheden blijkt te bevatten, kan de ANWB daarvoor geen aansprakelijkheid aanvaarden.

Paklijst

Steuntje in de rug nodig bij het inpakken?

Door op de ANWB Extra Paklijst aan te vinken wat u mee wilt nemen, gaat u goed voorbereid op reis.

Wij wensen u een prettige vakantie.

Documenten

- Paspoort/identiteitsbewijs
- (Internationaal) rijbewijs
- ANWB lidmaatschapskaart
- Visum
- Vliegticket/instapkaart
- Kentekenbewijs auto/caravan
- Wegenwacht Europa Service
- Reserveringsbewijs
- Inentingsbewijs

Verzekeringen

- Reis- en/of annuleringsverzekeringpapieren
- Pas zorgverzekeraar
- Groene kaart auto/caravan
- Aanrijdingsformulier

Geld

- Bankpas
- Creditcard
- Pincodes
- Contant geld

Medisch

- Medicijnen + bijsluiters
- Medische kaart
- Verbanddoos
- Reservebril/lenzen
- Norit
- Anticonceptie
- Reisziektetabletjes
- Anti-insectenmiddel

Persoonlijke verzorging

- Toiletgerei
- Nagelschaar
- Maandverband/tampons

- Scheergerei
- Föhn
- Handdoeken
- Zonnebrandcrème

Persoonlijke uitrusting

- Zonnebril
- Paraplu
- Boeken/tijdschriften
- Spelletjes
- Mobiele telefoon
- Foto-/videocamera
- Dvd- en/of muziekspeler
- Koptelefoon
- Oplader elektrische apparaten
- Wereldstekker
- Reiswekker
- Batterijen

Kleding/schoeisel

- Zwemkleding
- Onderkleding
- Nachtkleding
- Sokken
- Regenkleding
- Jas
- Pet
- Schoenen
- Slippers

Onderweg

- Routekaart
- Navigatiesysteem
- Reisgids
- Taalgids
- Zakdoeken
- ANWB veiligheidspakket
- Schrijfgerei

Extra-routes

Hebt u zin in een leuke wandeling, een mooie fietstocht of een spannende autoroute?

De ANWB heeft twee routes voor u geselecteerd.

De Extra-routes zijn op de uitneembare kaart ingetekend.

Route 1

De stadspoorten van de medina, een verkenning per koets

Voor wie voor het eerst in Marrakech is en weinig tijd heeft, maar ook voor wie een idee wil krijgen van de enorme afmetingen van de medina of gericht bepaalde bezienswaardigheden wil bezoeken, is een tochtje per koets rond de medina aan te bevelen. U kunt het beste beginnen bij de centrale standplaats van de koetsen tegenover Club Med aan het **Jemaa El Fna**, waarna u via de Avenue Mohamed V eerst koers zet in de richting van de **Bab Nkob**. Langs de **Bab Doukkala** (waar zich het grootste busstation van Marrakech bevindt), de **Bab Layadi** (de noordpunt van de medina) en de **Bab El Khemis** (met een enorme vlooiemarkt) rijdt u naar de **Bab Debbagh** (met in de onmiddellijke omgeving de leerlooierswijk, het Maison de la Photographie, de Medersa Ben Youssef en het Musée de Marrakech). De tocht gaat verder langs de **Bab Aylen**, de **Bab Ghemat** (toegang tot de joodse begraafplaats en de mella), de **Bab Hmar** (toegang tot de Agdaltuinen) en de **Bab Ksiba** naar de **Bab er Rob** en de **Bab Agnaou** (toegang tot de kashba, de Sa'adische graven en het Palais El-Badi). Nadat u de **Bab Jedid** bent gepasseerd (met hotel La Mamounia), rijdt u weer terug naar het vertrekpunt.

Route 2

De zuidelijke medina voor beginners

Vanaf het centrale plein van Marrakech, het **Jeema el Fna**, loopt u via het straatje Rue de Banques naar de Rue Riad Zitoun El Jedid, een van de twee hoofdstraten die door de zuidelijke medina naar de **Place des Ferblantiers** lopen. Wie steeds maar weer naar deze straat terugkeert, zal ook in dit doolhof waarschijnlijk niet snel de weg kwijtraken. U passeert, telkens aan uw linkerhand, het laat-19-eeuwse vizierspaleis **Dar Si Said** (dat onderdak biedt aan een museum voor Marokkaanse volkskunst), het **Musée Tiskiwin** (met de verzameling van de Nederlandse etnoloog Bert Flint, waaronder tapijten, zilveren sieraden, houten sculpturen, maskers, leerwerk en textiel) en het **Palais de la Bahia** (een weergaloos voorbeeld van de Moorse paleisarchitectuur uit de 19e eeuw). Niet ver hiervandaan bevinden zich de Place des Ferblantiers (met diverse uitstekende restaurants) en de ingang van het **Palais El-Badi** (dat aan het eind van de 16e eeuw tijdens de heerschappij van de Sa'adiërs is gebouwd). Vanaf de Place des Ferblantiers bent u in een paar minuten in de **mella**, de oude joodse wijk van Marrakech, en de **kashba** (waar zich de Sa'adische graven bevinden).

